

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌԻ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
Հ.ԱՃԱՌՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԼԵԶՎԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

Հ. ԳՍՊԱՐՅԱՆ

ՀԱՋԸՆԻ ԲԱՐԲԱՌԸ

ՀՍՍՐԻ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

Ե Ր Ե Վ Ա Ն—1966

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌԻ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀԱՃԱՌՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԼԵԶՎԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

2. Գ.Ա.ՍՊԱՐՅԱՆ

ՀԱԶԸՆԻ ԲԱՐԲԱՌԸ

A $\frac{\pi}{39645}$

ՀՍՍՐ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

Ե Ր Ե Վ Ա Ն—1966

Խմբագիր՝ Ռ. Իշխանյան

ԱՄԲԱՐՇՄԻ ՕԴԱՆՆԵՍՈՎԻՇ
ԴԱՏՔԱՐՅԱՆ

„ԴԻԱԼԵԿՏ ԱԴՄԻ“

/на армянском языке/

Издательство Академии Наук

Армянской ССР.

Ереван 1966 Г.

Հ Ա Մ Ա Դ Ո Տ Ա Գ Ր ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն
 Հ Ա Յ Ր Ե Ր Ի Ա Ն ՈՒ Ն Ն ԵՐ Ի

ԱԿ.	ԱԿՆ.	ԿՄ.	Կամախ
ԱՊ.	Ապարան	ԿԵ.	Կէյվէ
ԱՐՐ.	Արարկիր	ԿՍ.	Կեսարիա
ԱՐՄ.	Արմաշ	ԿՐ.	Կարին
ԱՐՍ.	Արսլան-Բեկ	ՀԲ.	Հին Բայազիդ
ԱՍ.	Արարատ գ.	ՀՄԶ.	Համշին
ԱՐ.Դ.	Արարատյան դաշտ	ՀՂ.	Հաջըն
ԲԼ.	Բալու	ՂՐՐ.	Ղարաբաղ
ԲՐ.	Բերդակ	ՂՐՂ.	Ղարազաղ
ԲՆԿ.	Բինկյան	ՂՓ.	Ղափան
ԳՆԺ.	Գանձակ	ՂՁ.	Ղարա-Քիլիսէ
ԴԻԼ.	Դիլիշան	ՄԼԹ.	Մալաթիա
ԵՐ.	Երեւան	ՄԿ.	Մակս
ԵՐՂ.	Երզնկա	ՄՂ.	Մեղրի
ԶԹ.	Զէյթուն	ՄՆՂ.	Մանազկերտ
		ՄՂ.	Մուրադ-Ջայ
ԶՄ.	Զմյուռնիա	ՄՐ.	Մարաշ
ԷՂ.	Էջմիածին	ՈԼԺ.	Ուրծա
ԼԱ.	Լոռի	ՋՄ.	Ջմշկածաղ
ԼՏ.	Լեւոնաշք	ՋՐՍ.	Ջարսան շակ
ԼՆ.	Լենինական	Պ.	Պալիս
Խ.	Խոյ	ՍԵՐ.	Սեբաստիա
ԽՂ.	Խիզան	ՍՎ.	Սիվրի - Հիսար
ԽԼ.	Խլաթ	ՅԻՂ.	Յիգրանակերտ
ԽՆ.	Խնուս	ՅՐՍ.	Յերսիմ
ԽՍՂ.	Խոտորշուր	ՅՐ.	Յրաքիզունա
ԽՐ.	Խրիմ	ՔՍ.	Քեսաղ
ԽՐՐ.	Խարքերդ	ՕՎ.	Օվաշըզ
Կ.	Կարս.	ՃԱ.	Ճանուզ

Հաջորդող բարձրագույն միջնակարգ ուսումնասիրված չէ։ Հայ բարձրագույն ուսումնական մեջ այն հիշատակվել է «Կիլիկիայի բարձրագույն»
ընդհանուր անվան տակ և Զեյթունի, Մարաշի բարձրագույնների հետ
միասին դիտվել է իբրև Կիլիկիայի բարձրագույն ճյուղերից մեկը¹։

Հաջորդող, Զեյթունը և Մարաշը աշխարհագրական դիրքով իրար
նման են և մոտ, կազմում են մի եռանկյունի։ Լեզվական իրո-
ղությունները ցույց են տալիս, որ Լեռնային Կիլիկիայի այս
վայրերի բարձրագույնը առաջացել են նույն աղբյուրից, սակայն
հետագայում ինքնուրույն զարգացման պրոցեսում հեռացել են
իրարից և ձեռք բերել զգալի տարբերիչ հատկանիշներ։ Հաջորդող
և Զեյթունի բարձրագույն համեմատական ուսումնասիրությունը ցույց
է տալիս նրանց հնչյունական, հատկապես բաղաձայնական համա-
կարգի մեծ տարբերությունները։

Հաջորդող բարձրագույն հայերենի խրթին բարձրագույններից մեկն է։ Ան-
շուշտ այդպիսի բարձրագույն ուսումնասիրությունը, այն էլ ոչ հա-
ջորդող կողմից, բավական դժվար է և պահանջում է երկար տա-
րիների համառ աշխատանք։

Հաջորդող բարձրագույն, իբրև կենդանի խոսք, լսել են դեռ աշակեր-
տական նստարանից /1910-1911թթ./, իմ ուսուցիչ Պետրոս Մազ-
լումյանից։ Սակայն բարձրագույն հետ հիմնավորապես ծանոթացել են
1915 թվի նոյեմբեր-դեկտեմբերամիսներին և հետագայում, երբ
բախտ ունեցավ կենդանի հասնել Սիրիա ու հանդիպել հաջորդողներին։

Հաջորդողների հետ ավելի սերտ հարաբերության մեջ մտա, երբ
ընդունվեցի Բիլիսի ուրբանոցը, որի կառավարիչն էր հաջորդող ու-
սուցիչ Հովսեփ Թաթուլյանը և ուր կային 10-12 հաջորդող երե-
խաներ, որոնցից էլ ես լսեցի հաջորդող բարձրագույն անադարտ վիճա-
կում և բավականաչափ յուրացրի այն։

Տասը տարի հետո, 1926 թվի գարնանը, Վեդու շրջանի Արմաշ
նորակառույց գյուղում, ուր հաստատվել էինք ներգաղթող հայե-
րըս, միևնույն շենքում իմ հարևանը եղավ բնիկ հաջորդող, 1871
թվի ծնված, Սարգիս Դաթեսյանը իր ընտանիքով։

1. Տես Հ.Աճառյան, «Հայ բարձրագույնություն»,-Էմինյան Ազգ.
ժողովածու, հ.ը.Թիֆլիս, 1913թ.։

Ստորագիտ Դաքեայանը անգրագետ, բայց գործունյա մարդ էր և բացի իր բարբառից ուրիշ հայերեն չէր կարող խոսել, թեև հասկանում էր։ Ընտանիքից դուրս խոսում էր թուրքերեն, սակայն կինը՝ Սեմազյուլը, գրական հայերենով խոսել կարող էր։

Իմ մեջ վերազարթնեց այդ բարբառի նկատմամբ ունեցածս վաղեմի հետաքրքրությունը, և որոշեցի գրի առնել բառեր, առանքներ, անեծք, օրհնանք և այլն։ Թեև բավական դժվարությամբ, բայց կնոջ օգնությամբ բարբառային բավական նյութեր գրի առա։ Էականն այն էր, որ հաճախություն ընթացքում որոշ չափով վարժվել էի բարբառի հնչյունաբանությամբ։

Դաքեայանը 1929թ. օգոստոսին մահացավ, և իմ ծրագիրը մնաց թերի։ Բայց չվհատեցի։ Հնարավորություն ունեցածս ժամանակ որոնում էի այնպիսի հաջընթիւններ, որոնք իրենց իսկական բարբառը չէին մոռացել և երկար ընդմիջումներից հետո, բավական դժվարությամբ գտնում էին այդպիսիների, թեև ծանոթությունները լինում էին խիստ կարճատև ու հաճախ նպատակիս չէի հասնում։ Ամենուրեք փնտրում էի այդ բարբառին վերաբերող գրականություն, որը սակայն խիստ համառոտ տեղեկությունների բնույթ էր ունենում։ Բացառություն էր կազմում Հ.Անառյանի աշխատությունը, որը գտնվում է «Էմինյան ազգագրական ժողովածու»-ի Ը. հատորի 199-րդ էջում։

Վերջապես 1946 - 47թ.թ. արտասահմանից Սովետական Հայաստան ներգաղթած հայերի մեջ, զանազան վայրերում ծեր հաջընթիւններ գտա և նրանցից բավական օգտվեցի՝ նոր բառեր, բայերի խոնարհումը և այլ նյութեր աշխատությանս մեջ ավելացնելով։ Սակայն դեռ շատ պակասություն կար. քիչ տեքստեր ունեի, որպեսզի հիմնականապես պարզեի բարբառի հնչյունական համակարգը։ Մանրթացա նաև ձրախալից ներգաղթած մաթեմատիկայի դասատու էդվարդ Գլուխյանի հետ, որն ինձ համար հայթայթեց «Հաջընթիւնդհանուր պատմություն» գիրքը։ Մի մեծ դեր խաղաց իմ այս աշխատությունն ավարտելու գործում։

Աշխատությանս մեջ հնչյունաբանության և ձևաբանության միջանի հարցերի կապակցությամբ, ինչպես և բանահյուսական մասի լրացման ու դասավորման ժամանակ օգտվել եմ այդ գրքի «Հաջընթիւնի գավառաբարբառը» բաժնից, որ պարունակում էր բարբառի բա-

առանձնից և ձևաբանության շատ համառոտ տեղեկություններ: Այդ
գլխի հեղինակներն են հաջորդները Եփրեմ Սեփսենյանը և Գևորգ
Գուշյանը /ինքը Գեղե-Գուշյանը/:

Հնչյունների ճիշտ արտասանության ու առաջանության, բայի
խոնարհման ու գոյականների հոլովման ձևերի մասին, ինչպես և
Հաջորդի բնակչության կազմի վերաբերյալ տեղեկություններն
ստացել եմ հին սերնդի հաջորդները՝ Լևոն և Գրիգոր Սինանյան
եղբայրներից, Լևոնի կնոջից /Խաթուն Սինանյանը, որը Հաջոր-
դում ուսուցչուհի է եղել/, Առաքել Բահատրյանից, Գևորգ Գար-
ջանյանից, (Եղենյան) Փանոս Ավարյանից, Բարսեղ Կոփուլյանից,
Սեդրակ Էզնեյանից և իմ ընկեր Ահարոն Մանգրյանից, որն ամե-
նից շատ է օգնել ինձ:

Խորին շնորհակալություն եմ հայտնում վերահիշյալ անձե-
րին, այն բոլոր ընկերներին, որոնք իրենց զանազան ցուցում-
ներով օժանդակեցին այս աշխատությունս հնարավորին չափ բա-
րելավելու գործին:

Բարբառի ուսումնասիրությունը կատարելիս հետևել եմ մե-
ծանուն հայագետ Հրաչյա Աճառյանի բարբառագիտական աշխատու-
թյունների կառուցվածքին և նյութերի դասավորությանը:

Հ Ե Ղ Ի Ն Ա Կ

Հաջընն իր աշխարհագրական դիրքով Հեռնային Կիլիկիայի հայաբնակ կարևորագույն կենտրոններից մեկն է։ Եղեւ և իր ա-
մուր ու անմատչելի դիրքով գրեթե չէր զիջում Ջեյթունին, Կա-
պանին, Կուկլակի-Դոանը կամ Դերունթ-Կիլիկիոյ" -ին /այժմ
Քյուլեբկ Բողազի/։ Բաղաճի գտնվելու վայրն է Գրինվիչի չա-
փով 36° երկարության, 38° լայնության տակ¹։

Հաջըն քաղաքը կառուցվել է Տավրոսյան լեռնաշղթայի հարավ
արևելյան ճյուղավորման խորքը գտնվող Քերմե լեռան հանդի-
պագոտիներից մեկի վրա, ծովի մակերևույթից 140մ բարձրու-
թյամբ։ Օսմանյան հին վարչական բաժանումով Ադանայի վիլայե-
թի Գոզան սանճազի /Սիսի գավառ/ ամենամեծ և ամենակարևոր
քաղաքն է եղել²։

Մեսրոբ քհն. Օրջանյանի նկարագրության համաձայն /ոնոր
Հաջըն" թերթ/ քաղաքի արևելքից և արևմուտքից բարձրանում են
Տավրոսյան լեռնաշղթայի ճյուղերը, իսկ հյուսիսից և հարավից
նեղ ու օձապտույտ կիրճեր են, որոնց միջոցով Հաջընը հարա-
վից կապվում է ձեքեի /Վահկա/ և Դաշտային Կիլիկիայի, իսկ
հյուսիսից և հյուսիս-արևելքից Ուրումլու և Շար գյուղերի
հետ, այնպես, որ դրսից Հաջըն գնացողը "հանկարծ" իրեն գտ-
նում է անմիջապես քաղաք մտնելիս։ Հաջընը Կիլիկիայի և Կա-
պադովկիայի միացման կետն է։

"Հաջըն" անվան ծագման մասին կան զանազան կարծիքներ. ըստ
Մ. Զամչյանի և Ղ. Ալիշանի Հաջընի հին "Աչե" անվանն է, որի ա-
նունը հետագայում փոխվել է "Հաջըն"-ի։ Ուրիշ ենթադրությամբ
Հաջընը իբր թե հունական ամենահին քաղաքներից ԲԱԴԵՄՈՆ քա-
ղաքի տեղումն է, որը հետո եղել է հեթական քաղաքներից մե-
կը՝ "Հարզան" անունով. /Հաջընի տեղը նախկին Հարզանից տասը
կիլոմետր դեպի հյուսիս արևմուտք է գտնվում/։

-
1. Հ. Պողոսյան - Հաճընի ընդհանուր պատմություն, Բոսթոն, 1944թ.
 2. "Կիլիկիա". Մատենադարան, "Արաքս"-ի Պետերոբուրգ, 1894թ. էջ 301։

Հաջընթիւները, սակայն, տարբեր ավանդութիւններ են պատմում, որը հարմար շտեմանք այստեղ գրելու, բուն նպատակից չշեղվելու համար:

ա/ Հաջընը լեռնային գիրք ունի և շրջակայքի հետ կապող խիստ դժվարանցանելի ճանապարհներ. կան շատ գեղեցիկ, հրաշալի բնական տեսարաններ: Քաղաքը շրջապատող բազմաթիւ այգիները առատ գինի են տալիս, մայրիկների, սոճիների և սոսիկների անտառները հրաշալի տպավորութիւն են գործում ուղևորի վրա:

բ/ Հաջընի բնակչութեան թիւի մասին կան զանազան տվյալներ: Ըստ «Կիլիկիա» գրքի, 1880-ական թվականներին Հաջըն քաղաքի բնակչութիւնը եղել է 13.000 շուրջ, որոնցից մահմեդականները շատ ամենշատ մասն են կազմելիս եղել: Ըստ Սմրատ Բյուրատի «Ձեթունի պաշտպանութիւնը» գրքի, 1890-ական թվականներին, Հաջընում հաշվվել է 7000 տուն հայ, իսկ Ձեթունում՝ 1500 տուն: Ըստ «Հաջընի ընդհ. Պատմութիւն» գրքի, քաղաքն ունեցել է 35 հզ. բնակիչ /թեւ հայտնի չէ. թե ո՞ր թվին/: Մի այլ աղբյուրից իմանում ենք, որ Հաջըն քաղաքը 1791 թվին ունեցել է 3000 տուն հայ բնակիչներ²: Ըստ մենահասակ հաջընցիների վկայութեան, Հաջըն քաղաքը 1915 թվին ունեցել է 12.000-ից ավելի տնտեսութիւն կամ ծուխ, ևս 15 Սիւննյանի պնդմամբ՝ մոտ 15.000 ծուխ, գրեթե 70 հազար բնակչութեամբ՝ որոնցից մոտ 150 տնտեսութիւն Թուրքեր, նրանց մեծ մասն էլ դրսից եկած պաշտոնյաներ: Հակոբ Թոփաճըզյանը, որը երկար տարիներ Հաջընի ան. բաժնում / *malije söbesi* / հարկային տեսուչ է եղել, պատմում է, որ համաձայն 1910թ. կառավարական պաշտոնական տարեգրի՝

Salname: Հաջըն քաղաքն ունեցել է 15.000 ծուխ: Այլ անձինք, որոնք կառավարութեան գործին մոտիկ են եղել, տեղեկացնում են, որ 1915թ. հայերի տեղահանութեան ժամանակ Հաջընի հայերին տեղահանող պաշտոնյան / *devk memuri* / Ավնի-Բեյը հայտարարել է, որ բացի զինվորական ըն-

1. «Հաջընի ընդհանուր Պատմութիւն», էջ 102:
2. Լեոն, «Հայոց պատմութիւն», հ. 9, էջ 741, Երևան, 1947թ.

տանիքներին /սկզբում հայ զինվորների ընտանիքները չէին տեղահանում/ տեղահանել է 64.000 շունչ /հայտարարել է 1915թ. Ադանայում ձերբակալված Հաջընի երևելիներին/:

Հաջըն քաղաքն ունեցել է 5 թաղային շրջանակներ, յուրաքանչյուրը երեքական թաղային լիազորներով(միայն լուսավորչականները):

Թաղերը հետևյալն են՝

ա/ Ղըրըմենց թաղ	1-ին, 2-րդ, 3-րդ:
բ/ Մանգըրենց թաղ	1-ին, 2-րդ, 3-րդ:
գ/ Թոփշոնց	" 1-ին, 2-րդ, 3-րդ:
դ/ Ղալենտեր	" 1-ին, 2-րդ, 3-րդ:
ե/ Դըլըսըմ	" 1-ին, 2-րդ, 3-րդ:
- Ղըրըմենց 2-րդ.ը Գոփուշենց թաղ
 Ղըրըմենց 3-րդ.ը Գելիկենց "
 Թոփշոնց 3-րդ.ը Ջոքենց "
 Դըլըսըմ 2-րդ.ը Ջաթիշոնց " և այլն:

Կար նաև «Յազուն թաղ»-ը, որը ամենահին թաղն է եղել և Հաջընի բնակիչները սկզբում ապրել են այդ թաղի քարայրներում: Թուրքերի թաղն առանձին է եղել: Բացի այս թաղային լիազորներից, բողոքականները, կաթոլիկները և թուրքերն ունեցել են իրենց առանձին լիազորները: Այսպիսով Հաջընն ունեցել է 21 թաղային լիազորներ: Սարգիս Դաթեսյանն ասում էր 18 մըլիշարություն /թաղապետություն/ է եղել:

Հաջընի գյուղերից զուտ հայ և հայախառն բնակչություն ունեցել են հինգ գյուղեր, որոնք խոսելիս են եղել Հաջընի բարձրով, կամ թուրքերեն: Այդ գյուղերը հետևյալն են՝

ա/ Շ Ա Ր	500 տնտ.	միայն հայ և հայախոս:
բ/ ՈՒՐՈՒՄԼՈՒ	150 "	հայեր և թուրքեր:
գ/ ԳԱՐԱ-ՔԷՕԾ	160 "	միայն հայ /հետո խոսելիս են եղել թուրքերեն/:
դ/ ԲՅՈԹՈՒՆ	30 "	հայեր և թուրքեր:
ե/ ՓԱՆԼՂԻ	15 "	" "

Մնացած գյուղերի մի մասը զուտ թուրքաբնակ է եղել, մի մասն էլ հույն ու թուրք խառը բնակչությամբ:

Հաշվեն թաղաքում եղել են ինը հայկական դպրոցներ, որոնցից հինգը լուսավորչական համայնքինը /3 տղայոց, 2 աղջկանց/ երկուսը հայ բողոքականներինը /մեկն աղջկանց, մյուսը՝ տղայոց, աղջկանց դպրոցն ավելի հին է եղել/ և մեկ երկսեռ դպրոց ունեցել են հայ կաթոլիկները։ Եղել է նաև ամերիկյան կոլեջ 400-ից ավելի ուսանողներով՝ բոլոր դավանանքներից։

Բացի այս դպրոցներից Ս.Հակոբի վանքին կից եղել է որբանոց-դպրոց մոտ 500 երկսեռ որբերով, որոնք հավաքվել են 1909 թվականին Ադառայից և Նրա շրջակայքից, Նույն թվի գարնանը տեղի ունեցած հայկական ջարդի պատճառով որբ մնացած երեխաներից. ըստ տեղեկության, Ադառայում կոտորված հայերի մեծամասնությունը հաշվենցիներ են եղել։ Ս.Եղիա վանքին կից Նույնպես եղել է որբանոց-դպրոց 7-800 որբերով, որի ծախսերը հոգալիս են եղել տեղական բյուջեից։

Եղել է նաև ամերիկյան որբանոց միսթ.Համբերտի ղեկավարությամբ։

Լուսավորչականների դպրոցների թվի ավելացումն ու կանոնավորումն սկսվել է 1909 թվականից։ Մինչ այդ, երեք եկեղեցիներին կից եղել են երեք ծխական դպրոցներ, որոնցից մեկը միայն հավասարվելիս է եղել մեր յոթնամյա դպրոցի աստիճանին։ 1909 թվից հետո մի հարկանի դպրոցական շենքերը դարձրել են երկհարկանի, իսկ մեկը՝ Թեմական դպրոցը՝ եռահարկ։ Այս վերջինը կառուցվել էր Կ.Պոլսի «Միացյալ Ընկերության» ծախսով, որի գանձարկղում հաշվենցիներն ունեցել են իրենց բաժինը։ Հետագա ծախսերը ևս հոգացվել են «Միացյալ Ընկերության» կողմից և բոլոր դպրոցները ղեկավարել է Կ.Պոլսի Ուսումնական-Խորհուրդը։ Դպրոցներն ունեցել են երեք բաժանմունք՝ մանկապարտեզ, նախակրթարան և վկայական։ Ուսումն են ղեկ է ձրի։

Լուսավորչականներն ունեցել են երեք եկեղեցի՝ Ս.Աստվա-

1. Հայերն ըստ դավանանքի եղել են՝
ա/ Բողոքականներ՝	8000 - 10.000	Հոգի
բ/ Կաթոլիկներ՝	1800 - 2000	"

Մնացած մեծամասնությունը կազմել են լուսավորչականները։

եռեին, Ս. Գևորգ և Ս. Թորոս, բողոքականները՝ երկու ժողովա-
րան, իսկ կաթողիկոսները՝ մեկ եկեղեցի /Ս. Անտոն/: Բացի եկե-
ղեցիներից լուսավորչականներն ունեցել են Ս. Եղիա, Ս. Սարգիս,
և Ս. Հակոբ վանքերը: Այս վերջինը Հաջընի հեռագույն և հոյա-
կապ վանքն էր, որ, ըստ ավանդության, կառուցվել է Հաջընի
հիմնադրումից շատ առաջ: Ըստ «Կիլիկիա» գրքի, վանքն ունե-
ցել է ամրակուռ պատեր, և վերջին նորոգումը եղել է 1500
թվին: Այս վանքի շինություն մասին հաջընցիների մեջ սերնդից
սերունդ պատմվել է հետևյալ ավանդությունը:

Բյուզանդիայի Հովհաննես Ձմշկիկ կայսրը 969 թվին Երուս-
սաղեմից վերադառնալիս՝ Հակոբ Առաքյալի իրեն նվիրած մասուն-
քի մի մասը շորու վրա բարձած փոխադրելիս է լինում Բյու-
զանդիա: Ճանապարհին իջևանում է այն վայրի արևմտյան կողմը
գտնվող լեռան ստորոտում, ուր հետագայում հիմնվել է Հաջը-
նը: Հաջորդ առավոտ ուղևորվելիս մի անակնկալ դեպք է պատա-
հում: Իբր թե մասունքը կրող շորու ոտքերը առավոտյան բնույթ
բարձելու ժամանակ կթոտել են ու շորին ցած է ընկել: Փորձել
են մյուս շորիներին բռնալ, նրանք ևս նույն վիճակին են
արժանացել: Այս «հրաշք»-ի մասին հայտնում են կայսրին, որը
վախեցած՝ հրաման է տալիս այնտեղ մի մատուռ կառուցել և ա-
նունը դնել Ս. Հակոբ: Ըստ տեղեկությունների՝ այդ վանքը պաշտ-
պանական ամուր դիրք է ունեցել:

դ/ ԲՆԱԿՁՈՒԹՅԱՆ ԾԱՌՈՒՄԸ.— Հաջընի բնակչության նախնի-
ների մասին պատմական տեղե-

կություններ չկան: Հաջընցիներն ավանդաբար ասում են, որ
իրենց նախնիները եղել են յոթ եղբայրներ, որոնք պարսիկնե-
րի ձեռքից իրենց հոտերով Ղարաբաղի կողմից գաղթել և գիրթի
ու արքտի հարմարության պատճառով հաստատվել են այդ վայրում,
որը անուն չի ունեցել: Որոշ հաջընցիներ էլ ասում են, թե
հորենց նախնիների մի մասը գաղթել է Վանա, Սասնա և այլ կող-
մերից, մեծամասնությունը՝ Ղարաբաղից:

Այս ավանդության մեջ, անշուշտ, որոշ ճշմարտություն կա,
բայց այն միայն Հաջընի բնակչությանը չէ, որ վերաբերում է
որովհետև պատմությունից գիտենք, որ Կիլիկիայի հայ բնակ-
չության նախնիները կամա թե ակամա, գաղթել են Մեծ Հայքի

դանազան գավառներից և նախապես հաստատվել Կապադոկիայում
ու Լեռնային Կիլիկիայի սահմաններում: Օրինակ, Արծրունյաց
Սենեթերիմ թագավորը 1021 թվին տեղափոխվեց Սեբաստիա, Գագիկ
2-րդ Բագրատունին՝ Կապադոկիա, հաստատվելով Պիզու քաղաքում
ու շրջակայքում /1045թ./: Վանանդի թագավոր Գագիկը նույն-
պես Կարսը հանձնեց Բյուզանդիային և փոխադրվեց Կեսարիայի
շրջանի Մամիդավ գավառը /1065թ./, իսկ Օշին իշխանը մյուս-
ների նման իր տոհմով ու զինվորներով 1073թ. Գանձակից տե-
ղափոխվեց Կիլիկիա և տիրեց Լամբրոն անառիկ ամրոցին, որ Հա-
ջընից մոտ 130 կմ հեռավորություներ ունի /դեպի հարավ արև -
մուտք/:

Ղ.Ալիշանն ասում է, որ 900-910թթ. 50 հայ իշխաններ, ո-
րոնց թվում, ավանդություներ ենթադրում է նաև Առյուծ Մհերին
ու Դավթին, իրենց հոտերով Սասունից գաղթել ու հաստատվել
են Տավրոսի հարավային անտառների կատարներին:

«Եւ եթէ ստոյգ իցէ նշանակեալն Այրիվանեցի ժամանակագրին
ի սկիզբն Ժ.դարու, յամս 900-910, Արթ յիսուս, իշխան Սա-
սընցի նեղեալ ի թուրքաց գնացին ի Կիլիկիայ եւ Աստծով տի-
րեցին սակաւ առ սակաւ»¹:

Բանի որ Հաջընը գտնվում է Կիլիկիայի ու Կապադոկիայի
սահմանագծում եւ, ըստ պատմական որոշ տվյալների, ենթադր-
վում է, որ հիմնվել է 14-րդ դարի վերջում և 15-ի սկզբում,
այսինքն Կիլիկիայի Հայկական թագավորության անկումից հետո,
ուստի հավանական է, որ դաշտային Կիլիկիայի հայ բնակչու-
թյան մեծամասնությունը թուրքերից ու մեմլուկներից պաշտպան-
վելու համար ամրացել է այն դժվարամատչելի վայրերում, որի և
հիման վրա նրանց հաջողվել է մինչև 1915թ. պահպանել իրենց
լեզուն: Հետագայում Հաջըն են գաղթել նաև Կապանից, Կոկիսո-
նից, Ալպուստանից և այլ վայրերից, իսկ Հաջընից էլ ոմանք
փոխադրվել են Դաշտային Կիլիկիա:

Կարապետ Բավուկյանը հետևյալ տեղեկություներն է տալիս.

«Կիլիկիո թագավորութեան անկումեն 50 տարի հետո /1425թ./
Եգիպտական կառավարութեանը կկարգադրե գերիներուն իրենց

1. Ղ.Ալիշան, «Սիսուան», Վենետիկ, 1885թ. էջ 47:

երկիրը վերադառնալ: Այս ատեն հիսուսի չափ ընտանիք կուգան
և այժմու Հաջընի բերդի քարայրներուն մեջ Ս.Աստվածածնու
մոտերը կը բնակվին: Երուսաղեմի պատրիարքը՝ Բարդուղիմեոս և
Պողոս եպիսկոպոսները և Հովհաննես վարդապետը, վեմ քարով
Հաջըն կըրկեն, որոնք կը շինեն բերդի եկեղեցին ու կանվանեն
Ս.Աստվածածին...":

Այդ միջոցին, 1495թ. ատենները Պարսկաստանն, Սըրուր -
նեն, Իզմիրեն, Շամեն, Ղարադաղեն, Կեսարիայեն, Բիւթանիա -
յեն, Պաղտատեն, Քրդստանեն, Հալեպեն և այլ տեղերն գաղթա-
կաններ կուգան Հաջըն: Այսպեսով, հիմը կը դրվի Հաջըն ավա-
նին, իսկ անոնց բարբառի խառնուրդն ծագում կառնեն Հաջընի
լեզուէն":

**ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՑԵՆԵԿՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՁԸՆԻ
ԲԱՐՔԱՌԻ ՄԱՍԻՆ**

Հաջընի բարբառը Կիլիկիայի բարբառներից մեկն է /4 ճյուղի/: Հաջընի բարբառը թեև շատ նման է Ջեյթունի բարբառին, բայց հնչյունաբանական զգալի տարբերություններ կան նրանց միջև, հատկապես ր բաղաձայնի, Ա, Օ ձայնավորների և երկհնչյունների գործածության մեջ: Ինչ վերաբերում է Մարաշի բարբառին, ապա Հաջընինը շատ տարբերվում է նրանից:

Այս հիման վրա էլ Հեռնային Կիլիկիայի բարբառներում, չհաշված Բեսապի, Սվեդիտյի, Բեյլանի, Անթաքիայի /Անտիոք/, Իսկենաեքունի /Ալեքսանդրիա/ և Փայասի, Արամոյի ու Քարուսի բարբառները, բաժանվում են երեք խմբի:

Ա/ Ջեյթունի խումբ. - այստեղ մտնում են Ջեյթուն, Ֆրնուզ, Կապան, Արեգին, Ավազ-Կայ, Յարփուզ, Ալպուստան և այլն /20-22 հազար բնակչությամբ/:

Բ/ Հաջընի խումբ. մտնում է Հաջըն քաղաքը իր 5 հայախոս գյուղերով: Հաջընի շրջակայքում գտնվող Վահկա /Ֆեթե/, Կարս-Բազարի, Սիս և այլն: Գյուղերի հայ բնակչության մեծամասնությունը թուրքախոս է եղել, բայց հայախոսները խոսել են Հաջընի բարբառով: Այդ բարբառով խոսող բնակչության թիվը հարյուր հազարից ավելի է եղել:

Գ/ Մարաշի խումբ. սրա մեջ են Մարաշ քաղաքը, Ֆրնուզ, Հարնի, Բադլա, Ենի-Բժլ, Քելլեբ, Ջուրջ-Մարզպան /Դժրթ-Յուլ/ ևլն. /մոտ 80 հազար բնակչությամբ՝ չհաշված թուրքախոս հայերին/:

Կիլիկիայի այս երեք խմբի բարբառների տարբերությունները ցույց տալու համար ստորև բերում ենք մի համառոտ աղյուսակ «Հաջընի ընդհ. հատմություն» գրքից, որ ստուգել ենք նույն վայրերի նախկին բնակիչների միջոցով և որը ներկայացնում է հայերեն միևնույն բառերի տարբեր արտասանությունները հիշյալ բարբառներում:

<u>Գրական լեզու</u>	<u>Հաջընի բարբ.</u>	<u>Ջեյթունի բարբ.</u>	<u>Մարաշի բարբ.</u>
Հաց	Հոց	Հոց	Հոց
Չուր	Ճուլ	Ճոյ	Չոր

Ապուր	աբուր	աբոյ	աբուր
Ջրույց	ձըրուցթ	խօսթ	ձըրուցթ
Մայր	մար	մայ	մար
Աղջիկ, աղջիկներ	ախնհն,	ախնհն,	ախնհն,
	ախնհնդաթ	ախնհնդաթ	ախնհնդաթ
Անալի	ալլա	ալլա	ալլա
Երկու	իրգու	իրկու	իրգու
Երեթ	իրիթ	իրիթ	իրիթ
Ջորս	չուրս	չուրս, չուրս	չուրս
Հարյուր	հերիւր	հարյուր	հերիւր
Ես /անձ/	իս	իս	իս
Դնել, դրի	դնել, դրա	տենիլ, տէյի	դնել, դրա
Երթալ, գնացի	իթալ, գացա	իյթուլ, կացի	իթալ, գացա
Պիտի երթամ	բըդիւրթամ	բէյթամ	բըդիւրթամ
Ասել, ասի	ըսի, ըսա	ասիլ, ասը	ըսի, ըսա
Վրա	ի վըրէն	վըրէն	ի վըրէն
Երեկո	իրցօն	իյքուլ	իրցօն
Ինչպէ՞ս ես	չոչիս	չոչիս	չոյց ես
Բարի լույս	բարա լուս	պայլուս	բարա լուս
Գիշեր բարի	ձիգ գիշիր բարա	կիշէյ պայը	ձիգ գիշիր բարա
Մնաս բարով	գեցիր բարիվ	գինոս պայը	գեցիր բարիվ
Երթաս բարով	ըրթոս բարէվ	իյթոս պայը	ըրթոս բարէվ
Մատ ապրես	չող աբրոս	չող աբիէս	չող աբրոս
Քովը, մոտը	թօվը, խեչը	թօվը	թօվը, խեչը
Ենորհավոր	իշնէվուր	իշնիհաոր	իշնէվուր
տարի	դարա	դարա	դարա

Ըստ Ա.Ալբրոյանյանի Հաջընի բարբառին որոշ նմանություն ունեն Կիզիստրայի /Կապագովկիայի հարվ. մասի/ բարբառը, հատկապես Թոմարգայի, Սճյունլիի, Թաշխանի և Ջումախլուի բարբառները¹։ Մեր կարծիքով, սակայն չի կարելի ասել, որ նույն ծագումն ունի որոշ բառերի նման արտասանությունը այս բարբառներում։ Ավելի հավանական է, որ նմանությունները հետագայում են առաջացել բնակչության շփման շնորհիվ։ Այդ վայրերի բարբառն ավելի մոտ է Սեբաստիայի բարբառին, բնորոշ է հատկապես կրկնակի և մասնիկը, որը բայի սկզբում դրվում է Գ, վերջում՝ ԳՈՒ ձևով, օր, ի՞նչ գէնէս գու, ու՞ր գիհասկերթաս գու /Սեբաստիա/, ուր գերթաս գու /Կեմերեկ/ ի՞շ գըսիս գը /Ակն/, Կրկնակի ԿԸ գործածվում է նաև Լենինականի, Կարսի, Էրզրումի նահանգի հյուսիսային մասի բարբառներում։

1. Ա.Ալբրոյանյան, «Պատմություն Հայոց Կեսարիոյ», հ. Բ, էջ 1657-1663, Կահիրե, 1937։

Ինչպես արևմտահայ լեզվում, նույնպես Հաջընի բարբառում գրաբարյան ձայնեղները դառնում են խուլ, իսկ խուլները՝ ձայնեղ. $p > փ$, $պ > ք$, $գ > կ$, $կ > գ$, $դ > տ$, $տ > դ$, $ձ > ծ$, $ն > շ$, $շ > ն$:

Թեև ավաղեմիկոս Հ.Անառյանը, ըստ երևույթին, հենվելով Զեյթունի բարբառի վրա, Հաջընի բարբառի պայթական բաղաձայնների համակարգը բնորոշում է իբրև եռաստիճան խլազուրկ, այսինքն $բ, ք, փ, գ, դ, ծ, ձ, ծ, շ, չ, շ, շ$ ևլն / քեմիսյան ազգագրական ժողովածու՝ հատոր Ը/։ Սակայն մենք այս բանը ծեր Հաջընցիների միջոցով մանրակրկիտ ստուգման ենթարկելով՝ հանգեցինք այն եզրակացության, որ Հաջընի բարբառում պայթականները՝ հիմնականում ենթարկվում են եռաստիճան տեղաշարժ տեղափոխության։ Այսինքն, գրաբարյան խուլները դառնում են ձայնեղ, իսկ ձայնեղները՝ խուլ։

Այնուամենայնիվ, Հաջընի բնակչությունը տարբեր վայրերից հավաքված լինելով խոսել է տարբեր բարբառներով, որոնք հետագայում միացել են մեկ բարբառի մեջ։ Սակայն բնակչության որոշ մասը պահպանել է պապենական հնչումը, հատկապես, պայթականներինը։ Այդ պատճառով էլ բնական բառեր արտասանվում են պրոճ. Հ.Անառյանի ասած սիստեմով, այսինքն խուլները, երբեմն էլ ձայնեղները, դառնում են շնչեղ ձայնեղ, և ստացվում է քառաստիճան սիստեմ, որի մասին խոսվելու է հնչյունաբանության գլխում։

Հաջընի բարբառում, առանձնապես երկվանկ բառերում չշշտվող ձայնավորները դառնում են շշտվող. բըսօգպսագ, ոյտօյււււրդոր, գայթօււկարդալ և այլն։ Այսպիսով, բառային շշտը ըստ կանոնի չի գործածվում։

Հաջընի բարբառում խիստ նկատելի է արաբական և թուրքական լեզուների ազդեցությունը, ոչ միայն բառապաշարում, այլև այն բանում, որ օգտագործվում են այդ լեզուներին հատուկ երեք ձայնավորները՝ و ا و Այս հնչյունները հայերեն ար-

1. Տարբեր բարբառների խաչավորման այս տիպակետը, ինչպես և հեղինակի մի քանի այլ տեսակետներ / որ Հաջընի բարբառի հիմքը միջին հայերենն է, որում ճյուղի բարբառը թուրքերենի ազդեցությամբ կարող է վերածվել 4 ճյուղի բարբառի և այլն խմբագիրը չի ընդունում։

տահայտելու համար Խ, Դ և Ծ ձայնավորների վրա ավելացրել
 են երկու կետ /../: Այս հիման վրա կարող ենքասել, որ Հա-
 շենի բարբառն ունի 9 ձայնավոր, երկու երկբարբառ, իսկ երկ-
 հնչյունները 12 են: Մահմանական ներկայի և անցյալ անկատա-
 րի մասնիկն է Կ/գը/: Ունի մի շարք հոգնակիակերտ մասնիկ -
 ներ: Օրինակ՝ իէյ /եր/, նիէյ/ներ/, ղաթ, քթ, վընի, վընիթ,
 իթ, վուէնթ, աւթ /օնթ/ և լն... կա նաև ստաննի /էգեստաննի/
 այգիներ/: Այս մասնիկներից կան նաև Սասունի, Հեհաւայ, Ղա-
 րաբաղի և Մոփթի բարբառներում:

Հաշենի բարբառում կան թուրքերենից, արաբերենից և պարս-
 կերենից փոխառյալ շատ բառեր, որոնց մի մասի վերամասնիկը
 սղված է և հիմքի վրա ավելացված է «նօլ» /լինել/ օժանդակ
 բայկ. օրինակ ղոնդոնմիշնօլ, /մտածել/, յաշաֆիշնօլ /ապ-
 րել/ մի մասն էլ զործածվում է առանց այս փոփոխության, օր.
 ամանաթ /ավանդ/, ահալի /ժողովուրդ/ արբ. *ämanät*
ähalî

Ուսումնասիրելով Հաշենի բարբառը, հանգում ենք այն
 եզրակացության, որ այդ բարբառի հիմքը կազմում է միջին հա-
 յերենը:

A^{II}
 39645

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍ

ՀՆԶԹՈՒՆԱԲԱՆՈՒԹԵՈՒՆ

Հաշվենի բարբառի հնչյունական կազմը հետևյալն է.
ա/ Զայնավորներն են՝ 9. ա, է, ը, ի, ու, օ, փ, ու, օ
բ/ Բաղաձայնները 30 են.

բ, պ, փ,	զ, ս,
գ, կ, թ,	ժ, շ,
դ, տ, թ,	ղ, խ,
ձ, ծ, ց,	մ, ն,
լ, ճ, չ,	հ,
	յ,
	լ,
	ր, ռ,
	վ, ճ,

Ընդամենը 39 հնչյուն:

Երկբարբառները երկուսն են՝ Ե, Ո:

Ա, է, ը, ի, ու, օ ձայնավորները և բոլոր բաղաձայնները, ընդհանուր առմամբ, համապատասխանում են գրաբարի միևնույն հնչյուններին:

Ա, ՈՒ, Օ ժայիս կամ փափուկ ձայնավորներ են և գործածվում են գերազանցապես փոխառյալ բառերում, սակավ դեպքերում նաև հայերեն բառերում:

Ե երկբարբառը արտասանվում է ի՛նչ, իսկ Ո-ն՝ Ո՛րն, երբեմն է՛լ Ո՛ն և ընդհանուր առմամբ համապատասխանում է Վանա բարբառի Ե, Ո երկբարբառներին:

2. Զ Ա Յ Ն Ա Վ Ո Ր Ն Ե Ր Ի Գ Ո Ր Մ Ա Մ Ո Ւ - Թ Յ Ո Ւ Ն Ը

Հայերենի Ա հնչյունը Հաշվենի բարբառում մի շարք հնչյունափոխությունների է ենթարկվում, սակայն հետևյալ երկու դեպքերում, բառասկզբում և բառամիջում մնում է անփոփոխ:

1. Բառասկզբում՝ Ա. աթէթ > աթիէթ /զյուրավառ սունկ/, աթոռ > աթուէռ, ագի > ագգի, ագուա > ակուսվ, աղիթ > աղիթ, աւել > ավիէլ, աւլել > ավլլիէլ, աւիծել > աւիձիէլ, աւերակ > ավիյօգ, աւերել > ավլիէլ, /ն-ի հավելումով/ առաջ > առանճ,

արածել > այձիէլ, արմուկն > արմուզ /ն-ի անկմամբ/ անցանել > անցնիլ, առնուլ > առնուլ, անօրէն > անուլէն, աղանձել > աղըն-ձիէլ և այլն:

2. Բառամիջու՛մ՝ Ա. գարի > կայի, գարուն > կայուն, հաւկիթ > հավկիթ, հաւաքել > հավքիէլ, կարել > գայիէլ, կապար > գապայ, կարկուտ > գայգուդ, կարմիր > գայմիլ, կակուզ > գագուէզ, խողող > խավուէխ, խառնել > խարնիլ, խոնձող > խոնձուէղ, բողբոջ > պախտավուէյ, բարկութիւն > պայգուտին, ձագ > ծակ, պանիր > բանիլ, վառել > վառիէլ, վառեակ > վարիէզ, վարել > վայի-էլ, վարտիք > վայտիք, տակ /տրմատ/ > դագ, փախչել > փախիլ, փակչել > փակիլ, թաղել > թաղիէլ, թաղուիլ > թաղվիլ, թամել > թամիէլ, թաղիրդ > թաղիէյտ, թարաթոշ > թարթէշ և լն:

3. Բառասկզբու՛մ՝

ա/ Միավանկ և մեկուկես վանկանի բառերում, գլխավորապես Մ, Ն, Ռ ձայնորդներից և Զ, Ղ ձայնեղ շփականներից առաջ Ա-ն դառնում է Օ ինչպես աղ > օղ, աղբ > օխբ, աղտ > օղդ, ամաք > օմք, ազգ > օզկ, առ > օռ, աստղ > օսղը, ազրն > օսպը, ակն > օգ, իսկ անութ /ը/ > օնթ:

Մանթություն.- Բարբառում մեկուկես վանկանի բառեր գոյություն չունեն: Գրաբարյան մեկուկես վանկանիները բարբառում դառնում են երկվանկ կամ միավանկ, ինչպես աստղ > օսղը, ակն > օգ, /Տ-ի և Ն-ի անկմամբ/:

բ/ Երկվանկ բառերում ձայնորդներից առաջ Ա-ն է-ի է փոխվում: Օրինակ՝ ալիւր > էլիլ, արիւն > էլին, առնել > էնի-էլ, ուրիշ չունենք:

Գրաբարի «աւելի» բառը արտասանվում է իվիէլ, վերջի ի-ի անկմամբ, իսկ առաւելուլ > իվըլնօլ, առ նախամասնիկի անկմամբ և Ն-ի ավելացումով:

«Ասել» և «առատ» բառերի սկզբում ա > ը, ինչպես՝ ասել > ըսսիէլ, առատ > ըռօղ:

4. Բառամիջու՛մ միավանկ ու մեկուկես վանկանի բառերի մեջ՝ ա > օ.

ա/ Գլխավորապես ձայնորդներից առաջ, ինչպես՝ բարձ > պոյծ

բան /գործ/ > պօն, բան /իր/ > պոնն¹, գալ > կսլ, գանկ > կօնգ,
 թառ /հավի/ > թօռ, լալ > լօլ, լար > լօլ, ծառ > ծօռ, կալ > գօլ,
 համ > հօմ, հաւ > հօվ, ճար > ջօլ, ճանկ > ջօնգ, մարդ > մօլ
 /մօլթ/, չար > չօլ, սալ > սօլ, տալ /բայ/ > դօլ, տանձ > դօնձ,
 ցան > ցօն, ցաւ > ցօվ, թար > թօլ, բարձր > պօրհր, թանձր > թօ-
ռը, ծանր > ծօռը /ծօրը/, սանր > սօրը /սօռը/, մանր > մօրը,
 հարսն > հօլ /այս վերջինում ն-ի անկմամբ/:

բ/ Պայթականներից առաջ՝ բակ > պօգ, դատ > տօդ, թագ > թօթ
 /թօղ/, ծակ > ծօգ, կապ > գօթ, հակ > հօգ, հատ > հօդ, շատ > շօդ,
 պագ /համբույր/ > քօկ, պատ > քօդ, ցած > ցօձ:

գ/ Շփականներից առաջ՝ գազ /բույս/ > կօզ, թագ > թօզ, խաչ
 խօզ, կաղ > գօղ, հազ > հօզ, մաղ > մօզ, մաղ > մօզ, նաւ > շօւ
շօմ, տասն > դօսր:

դ/ Շնչեղ խուլներից առաջ, կամ այն դեպքում, երբ բարբա-
 ռում հանդես է գալիս շնչեղ խուլը, ունենք՝ ա > դ, ինչպես
 հաց > հոց, բաց > պոց, թաց > թոց, ծափ > ծոփ, չափ > չոփ, տակ
 /կապ/ > դոք, կանաչ > գանոչ և այլն:

5. Բազմաձևակ բառերի վերջին վանկում և բառավերջում.

ա/ Ն ձայնորդից առաջ և այլ բառերում՝ ա > օ, օրինակ՝
 ամառ > ամօր, գազան > կօզօն, գանգառ > կանկօդ, խոնճան > խօն-
ջօն, ճակատ > ջոգօդ, ծիծաղ > ծըձօդ, աղքատ > ախկօդ, ուրախ >
ուլօխ, դանակ > տանօզ, աման > ամօն, ամբար > ամբօլ, դատարկ >
տայդօզ, պարտական > քայդօզն, մուրացկան > մուլօցօզն հալա-
 ծանք > հալածօնք, հակառակ > հոգառօզ, դատաստան > տադասօզն,
 գանձանակ > կանծանօզ, թափթփած > թափթրփօձ, համար /կապ/ > հ-
մօ /ի-ի անկմամբ/, ապա > հօքօ /միայն վերջին երկու բառերն
 են/:

Այս, այդ, այն ցուցական դերանունները, ինչպես բոլոր
 արևմտահայ բարբառներում, այնպես էլ Հայերի բարբառում 9
 կիսաձայնի անկումով արտասանվում են ԱՍ, ԱԴ, ԱՆ, իսկ որևէ
 անձ կամ իր մատնացույց անելու դեպքում Ա-ն փոխվում է Ի-ի,

1. «Բան» բառը իր ցույց տալու դեպքում վերջից ստանում է
 կրկնակ ն, պօնն, գործ ցույց տվող «բան»-ից զանազանվե-
 լու համար:

ստացվում է ԻՄՕ, ԻԳՕ, ԻԽՕ:

Հնում ԴԱՍ բառի փոխարեն գործածվելիս է եղել «համար» բառը, որ բարբառում արտասանվել է ՀԱՄՕՑ, որով այս բառը զանազանվել է «համար» կապից:

բ/ Ա խոնարհման պատկանող բայերի Ա խոնարհիչը գտնուում է Օ. օրինակ՝ բառնալ > պառնալ, գտնալ > տառնալ, սոսկալ > սիսզալ, մոռտնալ > մօրնալ, մնալ > վնալ և այլն:

6. Մի քանի բառերի միջում ւ > է. Օրինակ՝ հարթել > հէլ-թիէլ, մաշել > մէշիէլ, պահել > բեյիէլ, հանճ > շէնշ, «հատիչ» բառը բարբառում նախ փոխվել է հատոց, ապա՝ հէզուէլց:

7. Բազմաձևակ բառերի մեջ ձայնորոշներից և գլխավորապես Կ, Ց խուլներից առաջ ունենոց ւ > ը. օրինակ՝ մարգարիտ > մայ-կըյիգ, պարտական > բայզըզսն, կարկառան > գայզըզսն, կարկա-տնել > գայզըզնիէլ, հարսնացու > հայսընցու, /տառադարձություն/ ապարանշան > աբըրշոն /ան միջմասնիկի սղմամբ/, գլխաբաց > կըլխըպոց /տ հոգակապը/, չաքճարել > չայչըյգիէլ /Գ-ի ավն-լացումով/, հարցանել > հայցընիէլ /այստեղ գրաբարյան «առ-նել» բայի Ա-ն դարձել է ը, որ առանձին գրվելիս գտնուում է է/, շողացնել > շօզցընիէլ, ծանրանալ > զանզըյնալ /բարբա-ռում այս բառը հնում հնչվել է զանդր/:

8. Մի շարք եռաձևակ բառերի երկրորդ ձևերի Ա-ն սղվում է. օրինակ՝ տապակել > գաբգիէլ, հաւաքել > հավքիէլ, հաւանել > հաւնիէլ, հաւանիլ > հավնիլ, մատանի > մաննի, գտանել > կըն-նուլ, մտանել > մըննուլ, հեծանել > հեզնուլ, հարսանիք > հաշնիք, անցանել > անցնիէլ, խարազան > խարզոն, հապաղել > շաբըլիէլ, պազանել > բակնիէլ, թրանել > թըրնուլ, պատահել > բառիէլ /Ց-ն ևս ընկել է/, պատասխան > բայխուսն /Ա-ի սղու-մից՝ տս > ց/, հառաչել > հառչիէլ, համարել > համըրիէլ, լուստ-նալ > լուսնալ, կաղապար > գաղըսյ, նեղանալ > նիղնալ, հաւատալ > աւագալ և այլն:

Մանրթ.- Վերոհիշյալ բառերում ցույց տրված Ա-ի սղումը մեծ մասամբ անանցի սկզբնահնչյուն Ա-ին է վերա-րբերում:

Մանրթ.- Ընդհանրապես բարբառում երկրորդ ձևերի Ա-ն պահ-

պանոզ բառեր թիչ կան, իսկ եղածի մեծամասնությունն էլ կրո-
նական բովանդակություններ բառեր են՝ ինչպես, վճարել > վճարի-
նել, ծամահրել > ծամայիլել /չ-ի անկումով/ փառաւոր > փառաթի
/ձևափոխմամբ/, պակասաւոր > բազատավորել, պակասութիւն > բա-
զասութիւն, խաղաղութիւն > խաղաղութիւն, չարչարանք > չաչալանք,
չարագործ > չարագործել, ուրախանալ > ուրախել, լակաման > լա-
գաման, կաղամար > գաղամայ, ուրանալ > ուրանել, աւանակ > ավա-
նակ, մթնանալ > մթնանալ /ն-ի ավելացումով/, ճառագել > շա-
ռանքիլել /ն-ի հավելումով/, հրամանք > հրամանք, հրամայե >
հրամամէ /Ա-ին փոխարինում է Մ-ն՝ և հնչվում է կրկնակ Մ/,
գաւազան > կավազան, աւազան > ավազան, ժամագիրք > ժամակիրք,
արքայութիւն > արքայութիւն, վարդապետ > վարդաբիլ, պատարագ >
բազայանք /ն-ի հավելումով/, շարական > շայագան, սպաշխարանք
> արաշխայանք:

9. «Կարաս» բառում ունենք ար > ուէ. կարաս > գայուէս:

10. «Մարա» և «տափակ» բառերում ար > օ. ծարաւ > ձօյնվ,
տափակ > դափսգ: Իսկ «ծարաւիլ» բառում ար > ի. ծարաւիլ > ձիյ-
վընել: Բառը նախ աղավաղվել է և նախափանկի Ա-ն փոխվել է
Օ-ի, իսկ վերջնափանկի Ա-ն՝ է-ի և բառը դարձել է ձօյնվ:
Բարբառում տարիների ընթացքում անանգման կապակցությամբ Օ-ն
փոխվել է Ի-ի, ըստ բարբառի օրինաչափության, երկրորդ վան-
կի Ա-ն սղվել է, իսկ երրորդ վանկի Ա-ն փոխվել է Ը-ի, Ա՛լ
վերջամասնիկը՝ Օ՛լ և բառը դարձել է ԳիցվընՕ՛լ:

11. «Կարապետ» բառի նախափանկում ունենք ար > ը. Կարապետ
> ըրաբիլդ:

Մանրթ.- Այն արմատական բառերի Ա-ն, որ փոխվել է Օ-ի,
անանգման կամ բարդման դեպքում վերադառնում է իր հնչումը,
օրինակ՝ քար > քօյ, բայց քարկոծիլ > քայլիլիլ, ուրախ > ուլօխ,
բայց ուրախանալ > ուրախել, չար > չօյ, իսկ չարութիւն > շա-
լութիւն:

Մանրթ.- Բարբառում բազմափանկ բառերի վերջին վանկում
Ա-ն միշտ հնչվում է Օ, կամ իբրև մի այլ ձայնավոր: Եթե բա-
ռը եռափանկ է և երեք վանկում էլ Ա հնչումը կա, ապա նախորդ
վանկերում այն պահում է իր ձայնը, կամ սղվում է, իսկ վեր-
ջին վանկում փոխվում է Օ-ի, օրինակ՝ կաղամար > գաղամայ, կա-

դապար > գաղբօյ, աւանակ > ավանօզ, հաւատալ > ավդօլ /շ-ի անկ-
մամբ/, հրամանք > հրյամօնք և այլն:

Բացառութիւն են «լողալ» և «կապար» բառերը. լողալ > լէ-
ղալ, կապար > գաբայ:

Ան 0-ի փոխվելը կա նաև Համշենի բարբառում: Այս բար-
բառում հարակատարի ան վերջավորութիւնը ևս շատ հաճախ փոխ-
վում է ՄԱՆ-ի, որը բարբառի օրինաչափության համաձայն հընչ-
վում է ՄՕՆ. օրինակ՝ կըյմօն /գրված/, աղցըմօն /աղացված/,
չիյցըմօն /չորացած/ և այլն: Հարակատարի ՄԱՆ վերջավորու-
թիւնը, առանց հաջընյան հնչյունափոխության, կա նաև նոր -
Ջուղայի և Ջարսաճագի բարբառներում:

Ա

12 Այս քմայնացած ձայնավորով արտասանվող հայերեն բառեր քիչ
կան Հաջընի բարբառում: Ա հնչյունը գլխավորապես գործածվում
է փոխառված բառերում, ինչպես և որոշ հայերեն բառերի ըս-
կըզբում, ինչպես՝ աղօթք > աղէցկ, այրել > ալիէլ, աչք > աչք
/աճկ/, աջ > աջիկ, աշակերտ > աշգիէյդ և բառամիջում՝ բարակ
> պայօգ, խարազան > խարզօն, կարժ > գայջ, ճանճ > շանջ /շենջ/
ընդամս, ընդամդ, ընդամն /այսպես, այդպես, այնպես/:

ՈՒ

13 Այս ձայնավորը ևս գործածվում է փոխառյալ բառերում.
օրինակ՝ յոճըլոճկ /անկողինները դարսելու հատուկ տեղ՝ տան
պատի մէջ/, գոճալլանմիշնօլ /գեղեցկանալ/, քոճնջ /անկյուն/
քոճլան /թաղիքի սրածայր գլխարկ/, դոճ /ուղիղ, շիտակ/,
Գոճլիզար, Սէմգոճլ և այլն:

Օ

14 Այս ձայնավորով հայերեն գավառական բառեր Հաջընի բարբա-
ռում միայն երկուսն են /չհաշված «ծարա» բառը, որ, ինչպես
ցույց ենք տվել, բարբառում արտասանվում է ձօյէվ/, չօնթ
/ձախլիկ, թւատ/, չօթլիկ /թանի քամած, ժածիկ/: Մնացածները
օտար բառեր են, որոնք մուտք են գործել բարբառ և դարձել
նրա սեփականութիւնը. օրինակ՝ օնթա /բարկութիւն/, թօյէ
էնիէլ /մեջտեղ բերել, սերել/, օրթէլիկ /ընթրիքից բովական

հետո կերած որևէ բան/, մօռ /մանուշակագույն/ և այլն:

է

Այս ձայնավորը բարբառում գրեթե բոլոր դեպքերում մնում է անփոփոխ, բացի «սէր» և «կէս» բառերից, որոնցում շեշտի տակ դառնում է ի է:

15 Բառասկզբում՝ է~, ձայնարկություն, էշ, ուրիշ չկա:

16 Փոխարինում է Ա-ին. արիւն > էյին, ալիւր > էլիյ, առնել > էնիէլ:

17 Փոխարինում է ՈՐ և ԻնքՈՒ դերանուններին. որ > էյ, ինչու > էյին, նաև ՕՐ բառին, օր > էյ:

18 Բառամիջում՝ մէջ > մէճ, մէջք > մէճկ, մէկ > մէկ, տեր > դէյ, նաև՝ մեծանալ > մէզնօլ, մեղու > մէղու, հերիւն > հէյին և այլն:

19 Փոխարինում է Ա-ին. ճանն > շէնշ, մաշել > մէշիէլ, հարթել > հէյթիէլ:

20 դառնում է ի է. կէս > կիէսս, սէր > սիէյ, ուրիշ չկա:

Ը

31 Բառասկզբում՝

ա/ Հնչվում է կիսաձայն օ /կամ ուսերեն «հնչյունի նման/ ընկոյզ > ընգիզ, ընկեր > ընգիէյ, ընկնել > ընգնիլ, ուրիշ չունենք:

բ/ Դրվում է շեշտի տակ, Ռ-ով սկսվող բառերի սկզբում, ինչպես՝ ըռահօն /ռահան/, ըրուպ /ուրպ/:

«Ապիտակ» ածականը արտասանվում է իսթիղօզ: Նախդիրով գործածվող բառերում դրվում է զ-ից հետո, Օրինակ՝ ոչ թե զսա /ըզսա/ այլ՝ զըսօ:

գ/ Բառամիջում բազմաձայն բառերի նախավերջին վանկում՝ Ա-ի անկումով և կրավորակերպ վերջավորվող հարակատար դեր-բայի մօն վերջամասնիկից առաջ. ինչպես՝ աղանձել > աղընձիէլ, առաջնեկ > առըննիէզ, ամաշել > ամըշնօլ, արթնանալ > արտըննօլ, հասցնել > հասըննիէլ, անցված > անցըմօն, առնուած > առըմօն, ածիլված > ածըլմօն, խանձուած > խանձըմօն և այլն:

դ/ Բնաձայն մակբայական բառերի միջում՝ կըթըր-կըթըր, թըփըր-թըփըր, ձըշըր-ձըշըր, փառըլ-փառըլ և այլն:

ե/ Փոխարինում է ի ձայնավորին «ամիս» բառի հոգնակիի գեպքում. ի ձայնի անկման հետևանքով՝ տեղափոխվելով ս-ից հետո, դրվում է ինձ անձնական դերանվան սկզբում. ամիսներ > ամսերնի, ամիսներով > ամսերնիյէթ, ինձ > ընձի:

22 «Կշտանալ» բառում կուշտ բացարմատի Ու-ի հնչյունափոխման պատճառով գաղտնավանկ Ը-ն Հաջրնի բարբառում դառնում է ի. ինչպես՝ գիշդանօլ:

23 Գաղտնավանկ ունեցող բառերի մեջ, երբ ն ռնգայինին հաջորդում է Ր բաղաձայնը, ն հնչյունը սղվում է, իսկ Ր-ից հետո Ը ձայնը հնչվում է շեշտված. ծանր > ձօռը / ձօրը/, մանր > մօրը, սանր > սօրը / սօրը/:

Ի

Այս ձայնավորը Հաջրնի բարբառում, հիմնականում պահում է իր ձայնը /բացի մի քանի դեպքերից/:

24. Բառասկզբում՝

ա/ Իրաւ > իյօվ, իր/թ/ > իթ, ինթ իրմով > ինթն իյանօթ², իջանել > իճնուլ, ինչպես > ինչոէց /կարող է «ինչացու» բառի հետ ևս կապ ունենալ/, ինչ > ինչթ, իլիկ > իլիգ:

բ/ Բուլոր Ե հնչյունով սկսվող բառերում փոխարինում է Ե-ին. երկայն > իյգէն, երկինթ > իյգինթ, երազ > իյօզ, երես > իյիէս, երկաթ > իյգօթ:

գ/ Փոխարինում է գրաբարյան Զ կիսաձայնին, ինչպես՝ յստակ > իսդօզ, յստակել > իսդըգիէլ: «Զիշել» բառի Զ-ն ընկնում է յիշել > իշիէլ:

դ/ Փոխարինում է Ա-ին՝ «աւելի» և «առաւելուլ» բառերի սկզբներին. աւելի > իվիէլ, առաւելուլ > իվըլնուլ, նաև՝ ԱՅՍ, ԱՅԴ, ԱՅԸ դերանունների գեպքում՝ ԻՍՕ, ԻԴՕ, ԻՆՕ:

ե/ Դառնում է Ը միայն «ինձ» դերանվան սկզբում՝ վերջից

1. Ը ձայնավորը գաղտնավանկում գրվում է նաև Ն. Զուղայի բարբառում. զարթնել > զարթընել, խրտնել > խըրդընել, խըծպել > խըծպէլ. /Հ. Աճառյան. Քնն. նոր-Զուղայի բարբառի/, էջ 65, Երևան, 1949թ./:

2. * շնչեղ խուլից առաջ Օ գրվելը գրաբարի հոգնակի գործիականի ԱԻԲ-ն է, որ հետո զարձակ ՕԲ: Վերաւում գրվածը ենթադրվում է այս կանոնին:

Ի ավելանալու պատճառով. ինձ > ընձի /այս բառում Զ-ն պահում է իր ձայնը/:

զ/ Դրվում է որպես նախդիր. զատ > ի զօղ, ժամ > ի ժօմ /եկեղեցի/, այսքան:

է/ Փոխարինում է Օ հնչյունին, օրօրել > իյիյիէլ, ուորել > իլլիյիէլ, ուորուն > իլլիյուն:

25 Բառամիջում

ա/ Պահում է իր ձայնը. հիւանդ > հիվօնտ, հին > հին, հինել > հինիէլ, խիստ > խինձ, ուրիշ չկա:

բ/ Դառնում է ՈԻ. հիմայ > հումմօ /միայն այս բառն ունենք/:

գ/ Փոխարինում է Ե-ին. բերան > պիյօն, բերել > պիյիէլ, ուռեցք > ուռիցկ:

դ/ Փոխարինում է Ը գաղտնավանկին և ՈՒ ձայնավորին. կըշեռք > գիշէրք, կշտանալ > գիշղանօլ, պուտուկ > բիդիկ /միայն սրանք են/:

ե/ Սղվում է «գիշեր» բառում ԳԻ նախավանկի անկումով. գիշեր > շիէյ:

զ/ Փոխվում է է-ի. հինգ > հէնգ, կօշիկ > գօշէգ, ուրիշ չունենք:

է/ Փոխարինում է Ո-ին. ջորի > ճիյի, թորել > թիյիէլ, հոտել > հիդիլ, սոսկալ > սիսգօլ և այլն:

ը/ Փոխարինում է ՈԳ երկհնչյունին. կապոյտ > գաբիդ, բոյն > պին, լոյս > լիս, թոյր > թիյ, կոյր > գիյ, պատրոյգ > քառիք, պատրոյս > քառիս, պոոյգ > քռռիք /քրքիք/ և այլն:

26 Ավելանում է «շնորհաւոր» բառի սկզբում և «մինչեւ» բառի վերջում. շնորհաւոր > իշնավուէյ, մինչեւ > ինչվի: Առաջինը «Ի ՇՆՈՐՀԱՒՈՐ» ձևի միացումն է, իսկ երկրորդը, մեր կարծիքով, կրկնակի նախդիրով գործածված գրաբարյան ձևի մնացորդն է, օր. «Մինչ ի գարուն», որը մի քանի բարբառներում դարձել է «ինչվան», իսկ այս բարբառում՝ ԻՆՉՎԻ:

27 Բառավերջում ձի > ծի, գարի > կայի, տարի > ղայի, բարի > պայի, գինի > կինի, մատանի > մաննի և այլն:

28 Ու ձայնավորը հաջորդի բարբառում, բառասկզբում պահում է իր ձայնը. ունենալ > ունենալ, ուրախութիւն > ուրախութիւն, ուռեցթ > ուռիցկ, ուսանել > ուսանիլ, ուրազ > ուրազ և այլն:

29 Ուր դերանվան սկզբում ավելանում է Ե երկրորդական և դառնում է ԵՈՒ, կամ ԵՈՒՅ: Այս «ԵՈՒՅ»-ը Զորենց և Գէլիկենց թաղերի խոսվածքում արտասանվում է «ԵՕՅ», ԵՕյ գաշտօս կամ ԵՕւյ գաշտօս, «Ուր կերթաս»: Ուստի ըստի < Ում ասացիր»: ՈՒՄ դերանունը «Ուլենտեր»: Թաղի հին բարբառում արտասանվել է նաև ՎՈՒՅՈՒՄ. «Ուլուժում քիշտեցի» «Ում խփեցիր»:

30 Բառամիջում՝ ՈՒ. գորուն > կայուն, բուրդ > պուլթ, արմուկը > արմուզ, բուսանիլ > փուսնիլ, ձուկն > ծուզ: Նաև ՈՒԹՅՈՒՆՈՎ վերջացող բառերում:

31 Փոխվում է Ի-ի. բունկալ > փնգոլ:

32 Փոխվում է ՈՒԷ. կակուղ > գագուէղ, ուրիշ չունենք:

33 «ՈՒԶԵԼ» և «ՈՒՏԵԼ» բառերի սկզբներում փոխվում է աւ երկհնչյունի, ազդիւլ. քայքայ բառի անորոշ դերբայական ձևը չէր գործածվում: Արդեն 1915 թվականին շատերը «ուտել» բայի անորոշ դերբայական ձևն էլ չէին գործածում. գործածվում էր սահմանական ներկան > գավդիւմ, կամ գը գավդիւմ, գը գավգիւմ ձևերը:

34 «Զուան» բառը հնչվում է չուվան, «անուն» բառը՝ անուն. այս վերջինում ՈՒ-ն դարձել է Օ:

Օ

Օ ձայնավորը հայերեն բառերի սկզբում և միջում հազված դեպ է հնչվում իր սովորական հնչյունով:

35 Բառասկզբում՝

ա/ Օ > օ. Օրհնել > օրհնիլ /օրնիլ/. ուրիշ չկա:

բ/ Օ > ի. օրօրել > իրիրիլ, օրուիլ > իրվիլ, ուրիշ չկա:

գ/ Օ > է. օձ > էձ, օղ > էղ, օր > էր, օգտել > էղգիլ /բավել/:

դ/ Օ > ու. օտար > ուղոյ, օրենք > ուրինք, օրօրոց > ուրու-

էջ 4. յօնք > ունթիէյ /յ-ի անկմամբ/:

36 Բառամիջում՝ խօսք > խօսօնք, խօսակցիլ > խօսխըսդիէլ, կօ-
շիկ > գօշէգ, կրօն > գըյօնք, ցօղիլ ցօղվիլ. ուրիշ չգտանք:
37 Փոխվում է ի, է, Ոի, Ոիէ, Ը հնչյունների հետևյալ բառերի
մեջ. մօտ > մէդ, անօսը > նիյսը /Ա-ի անկումով/, անօսըանալ
> նիյսընօլ, խօսիլ > խուսիլ, անօրեն > անուլեն, նօթի > անու-
թի /Ա-ի ավելացումով/, կօշկակար > գուշգօյ, կարօտ > գայուէդ,
ափօս > ափուէս, ցօղել > ցըղիէլ, գօտի > կուտի, մօրուք > մու-
յուք և այլն:

38 Փոխարինում է Ա-ին /տես էջ 15-16/:

39 Բառասկզբում և բառամիջում փոխարինում է Ո-ին. ոսկի >
օսգի, նաև իսգի. խռովութիւն > խըրովուտին, հողվարք > հողվէդի,
դի, նաև Ոի-ին, ունենք միայն «անուն» բառը. անուն > անօն:
40 Սղվում է «նօթութիւն» բառում՝ դառնալով անթութին:

Ե

Գրաբարյան Ե-ն Հաջընի բարբառում մի քանի բառերի սկզբում
հնչվում է ՅԵ և իէ երկհնչյունների ձայնով: Այդ բառերն են՝
գրաբարյան ԵՕԹՆ /եւթն/, ԵՐԲ, ԵՍ և «եւտնել» բայի ԵՆ հրա-
մայական ձևը: Այսպիսով, Ե-ն այս բառերում դառնում է եռա-
հնչյուն. ես > եիէս, եօթն > եէթը, երբ > եիէփ, ել > եիէլ: Բա-
ցի վերահիշյալներից և Ե խոնարհման անորոշ դերբայի վերջա-
վորությունից /չհաշված «ճանաչել» և «ամաչել» բայերը/,
մյուս բառերում Ե հնչյունը զանազան փոփոխությունների է են-
թարկվում: Կ խոնարհման պատկանող բայերի Ե խոնարհիչը դառ-
նում է երկբարբառ: իէ. ցանել > ցանիէլ, գրկել > կըյգիէլ,
պահել > բէյիէլ և այլն:

41 Բառասկզբում՝

ա/ Ե > ի. երկինք > իյգինք, երկիր > իյգիյ, երկայն > իյգէն,
երկաթ > իյգօթ:

բ/ Ե > է. երկու > էյգու/թ/, եղին > էղինջ, երեսուն > էյի-
սուն, Եղսա > էղսօ /Մշո բարբառում՝ էղսօ և այլն:

գ/ Ե > ա. եղբայր > ախպայ, ուրիշ չունենք:

1. «Եղբայր»-ը ԱԽՊԱՐ արտասանվում է արևմտահայ, գրեթե, բո-
լոր բարբառներում, բացի Խարբերդի, Զմշկածագի, Զարսան-

դ/ Ե > ու. երդում > ույտում. միայն այս է:

42 Բառամիջում՝

ա/ Ե > ի. Թեթև > թիթիեվ, ցերեկ > ցիլիեց, բերան > պիյան,
մերկ > միյգիգ, ներթոյ > նիշգիեվ, նեղանալ > նիղնու:

բ/ Ե > ը. ճեղքել > ջըխգիել, ճեղք > ջըխգուէյ, խեղդել >
խըխտիել:

գ/ Ե > է. մեծանալ > մէզնու, մեղայ > մէղօ, մեղադրել >
մեղտըլիել, հերկել > հէյգիել, հերիք > հէյիք և այլն:

դ/ Ե > ա. մեթենայ > մաթինա /այս, որպես նոր բառ, կրել
է թուրքերենի ազդեցությունը/:

ե/ Ե > ու. հեծանել > հեզնու, գտանել > կըննու, մտանել
> մըննու¹:

43 «ձանաչել» և «ամաչել» բայերում դառնում է Օ: Սակայն
այդ բառերը երկու անգամ փոփոխվել են: Նախ, ըստ արևմտահայ
լեզվի, դարձել են ճանչնալ, ամչնալ: Եվ քանի որ Հաջընի
բարբառում Ա խոնարհման բայերի ԱԼ վերջավորությունները
դառնում են ՕԼ, ուստի այս բառերն էլ նույն օրենքի համա-
ձայն հնչվում են Օ՝ ճանաչել > ջաշնու, ամաչել > ամըշնու:
44 Գրքարդյան Ո-ն Հաջընի բարբառում, ընդհանրապես, հնչվում
է իբրև երկբարբառային ՈՒ, ՈՒէ, կամ ՎՈ, ՎՈՒէ: Այդ պատճա-
ռով էլ զանազան փոփոխություններ է կրում այն բառերում,
ուր իբրև երկբարբառ չի հնչում:

45 Բառակզրում՝

ա/ Ո > վուէ. ոտք > վուէդք², ով > վուէվ, որ > վուէյ, որդ
> վուէյտ, ոսպն > վուէսպ³ /ուէսպ/, ոստ > վուէստ /ուէստ/:

բ/ Ո > վօ. ոռ /հետույթ/ > վօր. միայն այս բառն է:

Չաղի, Կեմերեկի, Տիգրանակերտի, և Ուրծայի բարբառներից,
որոնցում արտասանվում է «նիպալ», Ղարաբաղի, Ապարտնի և
Սևանի ավազանի բարբառներում՝ Անդէր:

1. Ե-ը ՈՒ դառնում է, ընդհանրապես, Ան անանցն ունեցող բա-
յերի դերբայական ձևում:
2. Սեբաստիայի բարբառում՝ վէդք, վէսպ, վոէվ. Արտաշատի
բարբառում՝ վափ, Ջմ., Ջրս.: վէվ, Ակն, Բալու բարբառնե-
րում՝ վօվ:
3. «Ոսպն > վուէսպ» բառում պ-ն պահում է իր ձայնը:

գ/ Ո > օ. ոսկի > օսգի, ողորմութիւն > օղորմութիւն, ողորմած > օղօյմած:

դ/ Ո > ը. ողողել > ըղղիէլ, ողողունք > ըղղունք, որիզ > ըրուզ:

ե/ Ո > ի. ուորել > իււիյիէլ, ուորուն > իււիյուն, ոսկի > իսգի, Զորնենց թաղ:

զ/ Ո > ու. ոսկոր > ուսգույ, ոջիւ > ուճիւ, ուրիշ չունենք:

46 Բառամիջուս՝

ա/ Միավանկ բառերում, ընդհանրապես Վ և Մ ձայնորդներից առաջ՝ Ո > է. հով / հողմն / > հէվ, կով > գէվ, քով > քէվ, ծով > ձէվ, ծով > ձէմ, խռով > խըրէվ, կտտոշ > գէղէշ, մորթի > մէյթի, լողալ > լէղալ և գործիականի վերջավորությունները:

բ/ Ո > ի. նորոգել > նիյիէլ / նորել /, լոգանալ > լինկնօլ, կտտմ > գիղիմ, հոգի > հիգգի:

գ/ Ո > ու, ուէ. կող > գոէղ, խոտ > խոէղ, բողկ > բուէղց, սոխ > սուէխ, գող > գուէղ, նոր > նուէյ, սխտոր > սըխղուէյ, հոհող > փուէղ, հոտ / բույր / > փուէղ, թռռն > թոռն, հոր / շրի / > փուէյ¹:

դ/ Օ > ը. կորսուիւ > գըսըմվիւ, թռռմել > թըռմիւ, բորբոս > պըյբուէս:

ե/ Ո > ու. կողպաթ > գուղբաթ, խոնջան > խուենուեն, խոշոր > խուշուէյ, կոճակ > գուջօգ և այլն:

զ/ Ո > օ, շողիթ > շօղիթ, շողացնել > շօղցընիէլ, մոռանալ > մօռնօլ / մօրնօլ /:

է/ Ո > օ. չոթել > չօթիւ. միայն այս գլառական բառն ունենք:

ը/ Ո > ա. մոխիր > մախիյ. միայն այս է և հազվադեպ է գործածվում:

47 Բացառություն է «կոխել» բառը, կոխել > գոխիէլ:

1. Հ հնչյունը մի փոխվելը կա նաև Ակնա, Սեբաստիայի, Ասլան-Բեկի բարբառներում: Սեբ. ֆէղ, ֆէղ, ֆէր. Արս. ֆող, ֆոտ, ֆոր, Ակն. ֆող, ֆոդ, ֆոր:

ԱՅ

48 Այս երկբարբառը հաջընթի բարբառում իր իսկական հնչմամբ չի հանդիպում, այն կրում է հետևյալ փոփոխությունները.

ա/ Միավանկ բառերում դառնում է Ա կամ ա, Օր. գայլ>կալ, փայտ>փաղ, հայս>հաս, ալլ>ալ և ալլն: Այս, այդ, այն ցուցական դերանուններն արտասանվում են ԱՍ, ԱԴ, ԱՆ: Անորոշ առումով գործածվելիս և չափ ու թանակ ցույց տալու պարագային, իսկ հատուկ մատնանշումով, շեշտի տակ՝ ԻՍՕ, ԻԴՕ, ԻՆՕ, որ փոխարինում է ՍԱ, ԴԱ, ՆԱ դերանուններին: Իսօ մօյտը, Իղօ դունը, Ինօ գէվը, ոսա /այս/ մարդը, դա /այդ/ տունը, նա /այն/ կովը: Աս սալիճ շօձ էլի, ան վօխդ զայայ էլ էլի: Աղ ղըզայ վէլէն միշտօ: «Այս անգամ շահ արի, այն ժամանակ վնաս արել էի»: «Այդչափ վերից մերթաթ»: Միայն «/զ/մայլիլ» բառում հնչվում է մ ա յ լ ի լ:

բ/ Շեշտի տակ Ա հնչյունի փոփոխման կապակցությամբ ստացվում է էՅ երկհնչյունը. հայիլ>հէլիլ, հայելի>հէլլի, հայ>հէյ:

գ/ ՎԵՐԱՅ բառում ԱՅ-ը փոխվում է Օ-ի, իսկ Ր-ն՝ Յ-ի և կազմվում է ԻՅՕ եռահնչյունը. վերայ>վիյօ: Նույնպես երկվանկ բառերի վերջին վանկում ԱՅ-ը դառնում է Օ. տղայ>տըղօ, մեղայ>մէղօ, հինայ>հինօ, փեսայ>փիսօ:

դ/ ԱՅ-ը փոխվում է ա-ի և է-ի. խայթել>խէթիէլ, ճայթել>ջէթտիէլ, այրել>այիէլ, քայլել>քէլիէլ, այրիլ>էրիլ, այգիլ>էգգի, այր/իկ/>էրիկ /այս դեպքում էլ առաջացել է էՅԻ եռահնչյունը և ԱՅԻ է թառահնչյունը/:

ՈՅ

49 Գրաբարյան ՈՅ երկբարբառը միավանկ բառերում դառնում է Օ, ՈԻ, Ի. օրինակ՝ թոյլ>թօլ, բոյն>պօն /պին/, գոյն>կուն, լոյս>լիս, ընկոյզ>ընգիզ, ողկոյզ>գիզ /ՈՂ նախամասնիկի անկումով/ զրոյց>զիլից, նաև /զըլից/. այս բառը լինում է եռահնչյուն ՈՅԻ, ԻՅԻ:

ԵԱ

50 Այս երկբարբառը հաջընթի բարբառում գործածվում է օտար բառերում, որոնք դարձել են բարբառի սեփականությունը, բայժր-

մատի վրա առնելով լինել > նսլ օժանդակ բայը, կամ անել
> ննիել բայը. օրինակ՝ դաճանմիշնօլ «դիմանալ, հենվել».
/թուրք. *dayanmak* /, օճանմիշնօլ «արթնանալ» *uyan-*
mak եայդմ-ննիել «օգնել» *yardım* / եասօխ-ննիել
«արգելել» *yazdık*

ԻԱ

51 Այս երկբարբառը հաջընի բարբառում դառնում է եռահնչյուն՝
ԻՅԱ. օրինակ՝ Եղիա > էղիյա, Սոճիա > Սոճիյա, միաւոր > միա-
վուէյ: «Մորիամ» բառը այս կանոնին չի ենթարկվում. Մարիամ
> Մայօմ:

ԵԻ

52 Շեշտի տակ ԵԻ-ն դառնում է ԻէՎ, իսկ շեշտից առաջ ԻՎ, ար
արեւ այյիէվ, անձրեւ առիէվ, ալեւոր հալիվուէյ, թեթւ
> թիթիէվ, թեթւանալ > թիթիվնօլ, սևանալ > սիվնօլ, ձև > ձիէվ,
ձևել > ծիվիէլ և այլն:

ԱԻ

53 Գրաբարի աւ երկբարբառի դիմաց հաջընի բարբառում ունենք
Ա և Վ հնչյունները. աւազան > ավազօն, գաւազան > գավազօն,
աւերակ > ավիյօգ, աւել > ավիէլ: Շեշտի տակ՝ իվ. աւելի > իվի-
էլ. «աղաւնի» բառում դառնում է ՎԸ. աղաւնի > աղվընի: «Ի-
րաւ» բառում՝ ՕՎ. իրաւ > իյօվ:

ԻԻ

54 Այս երկբարբառով բառասկզբում ունենք բառ «իւղ» և
«իւրեան», որոնցից առաջինում դարձել է եռահնչյուն եիէ
/նույնիսկ քառահնչյուն/, իսկ երկրորդում՝ Ի. իւղ > եիէղ,
իւրեան > իյիէն:

55 Բառամիջում՝ Ի. արիւն > էյիւն, ալիւր > էլիյ, էիւն > ճիւն,
և բոլոր թիւն վերջավորությունները՝ ՏԻՆ.. «գիւղ» բառը՝

գիէղ:

ԵԱՅ

56 Այս եռաբարբառով հաջընի բարբառն ունի միայն «թրիստո-
նեայ» բառը, մյուս բոլոր դեպքերում դառնում է է. փայտեայ

> փաղէ, երկաթեայ > իյգոթէ և այլն:

ԻՈՅ

57 Գրաբարյան ևռ եռաբարբառը հաջընի բարբառում դառնում է ՈՒ, օրինակ՝ հոգւոյ > հուգօնու, այգւոյ > էգօնու, տարւոյ > դայու:

ՈՒԱ ՈՒԷ ՈՒԻ

58 Այս եռաբարբառների ՈՒ-երը բոլոր դեպքերում փոխվում են Վ-ի. լեզուանի > լէզվօնի, աստուած > ասվօձ /սարօձ/, կատուածագ > գաղվուծակ, աղուէս > աղվէս, ծեծուիլ > ծիձվիլ... Լուանալ" բառը, դրափոխված ձևով, արտասանվում է վըլանօլ: Ընդհանրապես բարբառում այս տիպի բառերը քիչ են, գրեթե միայն վերը նշվածներն են:

Հաջընթի բարբառում բաղաձայնների փոփոխությունը թիչ է նկատվում: Դնչպես Արևմտահայ մի շարք բարբառներում և գրական լեզվում, այստեղ ևս գրաբարյան ձայնեղները դառնում են խուլ, իսկ խուլները՝ ձայնեղ, սակայն բարբառում երբեմն Բ, Գ, Զ, Զ թրթռուները կամ սրանց խուլները դառնում են շնչեղ ձայնեղ: Կան նույնպես բացառություններ, որ շնչեղ խուլները դառնում են խուլ:

Բ - Պ

Բ թրթռու բաղաձայնը Հաջընթի բարբառում հնչվում է խուլ Պ, բայց ՈՒ՛ է և Ի՛ է երկհնչյուններից և Ղ ձայնեղ շփականից առաջ դառնում է շնչեղ ձայնեղ Բ՛, իսկ Մ հնչյունից հետո պահպանում է իր ձայնը:

Բառասկզբում՝

ա/ Պ. - բարեւ > պայէվ, բարեկամ > պայգօմ, բաց > պոց, բան /իր/ > պօնն, բարակ > պայօգ, բրդեւ > պըյտիէլ, բերան > պիյօն և այլն:

բ/ Ու և Ի՛ է երկհնչյուններից առաջ՝ Բ՛. բողկ > բուէղգ, բոգ > բուէգ, խաբեւ > խաբիէլ, արեթ > արիէթ և այլն:

գ/ Ղ-ից առաջ Բ՛. որոնց միջև հանդես է գալիս Ը գաղտնավանկը. պղտոր > բըղղուէյ, պղտորեւ > բըղղըյիէլ, պղինձ > բըղինձ, նույնպես՝ «բըղլույ» /ձավար/ բառը:

Բառամիջում՝ Պ

ա/ Պ. բորբոսնեւ > պըյպըսիլ, բորբոս > պըյբնուէս, ուրիշ չկա:

բ/ Մ ռնգայինից հետո՝ բամբակ > պամբօց, բամբասանք /բամբաս/ > պամբօք:

Գրաբար «բոկիկ» բառն արտասանվում է պ ի բ ի կ:

Գ

Այս բարբառում Գ ձայնեղը սովորաբար դառնում է խուլ Կ, բայց հետևյալ դեպքերում դառնում է շնչեղ ձայնեղ:

ա/ Երբ զրվում է Ուէ, Ոէ և Ի՛ է երկհնչյուններից առաջ. օրինակ՝ գող > գուէղ, գոգ > գնէթ, գիւղ > գիէղ, գիւղացի > գիէղացի, իսկ գողութիւն > կողուտիւն:

բ/ Երբ բառամիջում Գ-ն երկու ձայնավորի միջև կրկնակի է հնչվում, Գ-երից երկրորդը շնչեղ ձայնեղ է դառնում: Օր.
 ալգի > էգգի, հոգի > հիգգի, ագի > ագգի, ագիաւոր > ագգըւոյ,
 տնջալ > դըգգոյ, գըգալ > տըգգոյ: «Գրիգոր» բառը > կուգուէլ:
 62 Մյուս բոլոր դեպքերում գրաբարյան Գ-ն հնչվում է Կ. գը-
 լուի > կըլուի, գրել > կըլիէլ, տագր > դէկըր, վեգ > վէկ, ճը-
 րագ > շիյօկ, հագանիլ > հակվիլ, գետին > կիդին, գանգատ > կան-
 կօդ, գարի > կայի, գանկ > կօնգ և այլն:
 63 Հնչվում է շնչեղ խուլ Բ. «գոգ» և «պատրոյգ» բառերի վեր-
 ջում. գոգ > գոէք, պատրոյգ > բառիք, նաև՝ ժանգ > ժէնք, մա-
 գոգ > մաքուէք:

Դ - Տ

Դ ձայնեղը դառնում է խուլ Տ, բայց չի դառնում շնչեղ ձայնեղ: Երբեմն բառավերջում հնչվում է Թ. հատկապես Յ կի-
 սաձայնից հետո: Օր. բուրդ > պուլթ /պուլտ/, մարդ > մօլթ
 /մօյտ/:

64 Բառասկզբում՝ Տ. դանակ > տանօգ, դերձան > տիյծօն, դժոխք
 > տըժուէլք:

65 Բառամիջում՝ Տ. արդար > այտօյ, կարդալ > գայտօլ, բրդել
 > պըյտիէլ:

66 Բառավերջում՝ Տ. յարդ > էյտ, գունդ > կուլնտ, ուրիշ չկա:

Զ

Զ բաղաձայնը բառասկզբում, բառամիջում և բառավերջում չի փոփոխվում, հնչվում է իր բնական ձայնով:

67 Բառասկզբում՝ զարթնել > զայտիէլ, Զարդար > Զայտօյ, զն-
 նուլ > զննիէլ:

68 Բառամիջում՝ եզերք > էզիէյկ, ուզել > ուզիէլ, գաւազան
 > կավազօն:

69 Բառավերջում՝ երագ > իյօգ, տնագ > դընօգ, քարոգ > քայօգ և
 այլն:

70 Բառասկզբում գործածվում է որպես նախդիր. զսա > զըսօ,
 զնա > զան, զնոսա > զէնուէնք, զթեզ > զըթիէ, զմեզ > զըմիէ:

71 «Զմայլել» և «զոթանչ» բառերի սկզբում ընկնում է. զմայ-
 լիլ > մայլիէլ, զոթանչ > իթիչ, կամ իթիչ-մայ:

Թ պայթականը այս բարբառում մեծ մասամբ չի հնչյունափոխվում:

72 Բառասկզբում՝ Թ. Թարախ>թայօխ, Թաղար>թաղօր, Թիթեռնիկ>թէթէղու, Թոռմիլ>թըռմիէլ, Թուղթ>թուխթ, Թոյլ>թուլ, Թթու>թըթու, Թնդալ>թընդօլ:

73 Բառամիջում՝ Թ. կաթնապուր>գաթնաբույ, կաթուիկ>գաթիլիգ, կաթողիկոս>գաթագուէս, կաթիլ>գաթիլթ, կաթել /թիթը/>գաթնիէլ և այլն:

74 Բառավերջում Թ. կաթն>գոթ, կոթ>գոէթ:

75 Երբեմն փոխարինում է Դ-ին՝ Բ-ից, այսինքն Յ-ից հետո գրվելիս. մարդ>մօյթ, բուրդ>պուլթ. իսկ «յարդ» /դարման/ բառը՝ էյտ:

76 Երկու ձայնավորի միջև, հատկապես եւ վերջավորվող բառերում Ե-ից առաջ գրվելիս դառնում է կրկնակ Տ. օր. կաթել>գատտիէլ, կթել>գըտտիէլ, վայթել>վէտտիէլ, ճայթել>ջէտտիէլ, այս բառերում Յ ձայնակալը սղվում է Ա-ն է-ի փոխարկմամբ, որի պատճառով էլ դարձյալ Թ-ն ընկնում է երկու ձայնավորի միջև և Ե-ից հետո՝ ենթարկվելով նույն օրենքին:

77 «ձայթեցուցանել» բառում՝ շէթտըցընիէլ:

78 Ություն ածանցով վերջավորվող բառերում դառնում է Տ. հայութիւն>հայուտիւն, բարութիւն>պայուտիւն, հարստութիւն>հայուսդուտիւն և այլն:

79 «Երթալ» դերբայում՝ Տ. երթալ>իշտօլ, իսկ խոնարհված ձևում՝ Դ, կերթամ>գաշղօմ /սահմանական և ըղձական եղանակների առաջին, այսինքն ներկա և ապառնի ժամանակներում միայն: 80 «Աղօթք» բառում փոխվում է Յ. աղոթք>աղէցք /էղէցք/:

Ժ

81 Ժ բաղաձայնը բոլոր դիրքերում հնչվում է իր սովորական ձայնով. ժանգ>ժէնթ, ժամ /եկեղեցի/>ի ժօմ, ժանգոտել>ժանկըռտիլ և այլն:

Լ

Լ հնչյունը Հաջրնի բարբառում, բոլոր դեպքերում, պահպան-

նում է իր ձայնը:

82 Բառասկզբում՝ Լ. լար>լօյ, լեզի>լէզի, լակոն>լալ-
գօն, լեզու>լէզզու, լակոս>լագոնէյ, լակել>լագիէլ, լալ
>լօլ, լական>լալգօն:

83 Բառամիջում՝

ա/ խելացի>խէլէջ, ալոն>ալույ, ալևոր>ալիվուէյ, գը-
լուխ>կըլուխ, կլայնկ>գիլէգ, յաւելուել>իվըլցընիէլ և լն:

բ/ Երկու ձայնավորի միջև, հատկապես Ը-ից հետո, կրկնակ
է հնչվում. օր. կուրակ>կըլլօն, գլգորիլ>կըլլըյիլ, գլո-
րել>կըլլըմբըյիէլ և այլն:

84 «Բանալի» բառում ևս կրկնակի է գրվում, բայց մեկ Լ-ն փո-
խարինում է ն-ին՝ վերջինի տեղափոխումով: Բանալի>աալլինք:

85 «Ելանել» բառում սղվում է. ելանել>իննիէլ:

86 Բառավերջում՝ Լ. գրկել>կըյգիէլ, գործել>կիյձիէլ, երե-
վիլ>իյվընօլ, երբալ>իյայօլ, թքանել>թըքնուլ, թել>թիէլ,
ծածկել>ձաձգիէլ. /բառավերջում, ընդհանրապես, հնչվում է
փափուկ/:

Խ

Խ բաղաձայնը ամենուրեք հնչվում է Խ.

87 Բառասկզբում՝ Խ. խնձոր>խընձուէյ, խորիսխ>խիյիգ, խորո-
վել>խիյվիէլ, խոշոր>խուշուէյ, խոտ>խոէդ, խուլ>խուլ,
խուց խուց և այլն:

88 Բառամիջում՝ Խ. ծխալ>ձըխէլ, փոխինդ>փէխինձ, փոխել>
փէխիէլ, փոխանորդ>փոխնուէյտ, կախել>գախիէլ, կոխել>գոխի-
էլ, տախտակ>դատխոգ:

89 Բառավերջում՝ Խ. ծուխ>ձուխ, սոխ>սուէխ, կախ>գօխ, վախ
>վօխ, քացախ>քացօխ, փոխ>փուէխ, «փուէխր» բառում Բ-ն ընկ-
նում է և դառնում է փուխ:

90 Որոշ բառերի բառամիջում փոխարինում է Ջ-ին. խեղդել>
խըխտիէլ, ճեղքել>ջըխգիէլ, ճեղք>ջիգուէյ, թուղթ>թուխտ
և այլն: «Աշխարհ» բառում փոխվում է Ղ. աշխարհ /աշղօյ/ /Հ-ի
անկմամբ/:

Ս

Հաջընի բարբառում Ս խուլը դառնում է ձայնեղ Զ: Կան որոշ

բացառություններ, երբ դառնում է շնչեղ ձայնեղ: Այս դեպ-
քում գործածվում է Չ շնչեղ ձայնեղը:

91 Բառասկզբում՝ Ձ. Ծածկել > ձաձգիէլ, Ծակել > ձագիէլ, Ծա-
մել > ձամիէլ, Ծիծաղել > ձրձաղիլ, Ծմակ > ձըմօգ, Ծով > ձէվ,
Ծփալ > ձիփօլ:

92 Բառամիջում՝

ա/ Կայծակ > գէձօգ, Ծիծաղ > ձրձօղ, Ծծմայր > ձիձմայ, ար-
ծաթ > այձօթ, արածիւ > այձիւ, ածելի. աձիւն, Ծաժկոց < աձգուէց,
Ծամծմել > ձամձրմիէլ:

բ/ փոխվում է Ձ. Խածանել > խազնիէլ, Հեծանել > հէզնուլ:
«Մանրանալ» բառը՝ զանդըլնուլ:

999 Փոխարինում է Թ-ին. ամրացուցանել > ամըլծընիէլ, բարձրա-
ցուցանել > պանտըլծընիէլ և բոլոր ԱՅՆ ածանցով անորոշ դեր-
բայներում, հատկապես Ր /Յ/-ից հետո:

94 Դառնում է շնչեղ ձայնեղ. կրծել > գըլձիէլ, արածել > այ-
ձիէլ, անիծել > անիձիէլ, ածել > աձիէլ, ծեծել > ձեձիէլ, Ծեփ
> ձիէփ:

4

Այս խուլ պայթականը ևս դառնում է ձայնեղ Գ, բայց ՈՒՅ,
ՈՒ և ԻՅ երկհնչյուններից առաջ զրվելիս դառնում է շնչեղ
ձայնեղ. /ձայնեղ Գ-ն/:

95 Բառասկզբում՝ Գ. կարմիր > գայմիլ, կանաչ > գանուլ, կաղնի
> գաղնի, կարաս > գայուէս, կշեռք > գիշէռք /գիշէռք/, կիր
> գիլ, կեղևել > գէղվիէլ, կնքել > գընթիէլ, կոյր > գիլ, կար-
ժառ > գէժլից, կամն /կալի/ > գօմ, կամաց > գամօց:

96 Բառամիջում՝ Գ. կարկուտ > գայգուդ, կարկատա > գայգըդօն,
սոսկալ > սիսգօլ, կսկիծ > գըսգիձ, ստապել > սէղգիլ, հակառակ
> հագառօգ և այլն:

97 Բառավերջում՝ Գ. կոճակ > գուջօգ, դանակ > տանօգ, վառեակ
> վառիէգ, սեկ > սիգ, վաստակ > վասդօգ, պուտուկ > բիդիգ, կոշ-
նակ > գօշնօգ, կնիկ > գընից:

98 Դառնում է շնչեղ ձայնեղ. հերկել > հէլգիէլ, վաստակել >
վասդըգիէլ, տապակել > դաբգիէլ, կող > գոէղ, կոթ > գոէթ, կոպ >
գոէք, վախկոտ > վախգուէղ, ակոս > ադուէս, Ծածկոց > ձաձգուէց,

տապկեւ > զարգիէլ :

99 Փոխարինում է Թ-ին. հրաշ > հրաշէլ, աղթաւ > ախկոզ, մեղք > միէիկ :

Հ

Հ բաղաձայնը Հաշնի բարբառում բառամիջում և բառվեր -
ջում, որոշ փոփոխությունների է ենթարկւում :

100 Բառասկզբում՝ Հ. հաշեւ > հէշիէլ, հաք > հոք, հերիւն > հէ-
յիւն, հին > հին, հնար > հընայ, հայիւ > հէյիւ, հասանիւ > հաս-
նիւ, հիվանդ > հիվոնա : «Հաղար», «հաղալ» և «համով» բառերի
սկզբում հնչվում է փափուկ :

Հ-ն ավելանում է Ա ձայնավորով սկսվող «ալուոր» ու սրա-
նից կազմվող բառերի, ինչպես և «ապա» բառի սկզբում, բայց
հնչվում է մեղմ ալուոր > հալիվուէյ /Արթուրյուզ՝ հալիվոր/
ապա > հարո :

101 Բառամիջում և բառվերջում Բ ձայնորդից հետո չի հնչվում
աշխարհ > աքղայ, շնորհաւոր > իշնավուէյ, շնորհ/ք/ > շընուէյք
/Սեբաստիայի Աղտի գյուղի բարբառում՝ շընիէքք/ :

102 Սղվում է նաև «պահք» բառում. պահք > քոք :

103 «Օրհնել» և սրան հարակից բառերում, նաև «պահ» ժամանակ,
բառում փոխվում է Խ-ի. օրհնել > օխնիէլ, օրհնութիւն > օխ-
նութիւն, պահ > քօի :

104 Դառնում է Ճ հետևյալ բառերի բառասկզբում. հող > ժուէղ,
հոգ > ժուէկ, հոտ /բույր/ > ժոէղ, հոր /շրի/ > ժուէյ :

105 «Հաւատալ» և «հնձան» բառերի սկզբում ընկնում է. հաւ-
տալ > աւղօլ, իսկ «հաւատայ» հրամայականը՝ ավղա, հնձան >
ճնծօն :

Ձ

Այս հնչյունը ևս դառնում է խուլ Մ, սակայն Ո՞նէ, Ինէ,
ԻԱ և ԻՈՒ երկհնչյուններից առաջ և բառամիջում կրկնակի հընչ-
վելիս, կրկնակիներից վերջինը, դառնում է շնչեղ ձայնեղ :

106 Բառասկզբում՝ ձի > ծի, ձայն > ծան, ձեռք > ծառ, ձիւն >
ծին, ձմերուկ > ծըմըյուզ, ձուկն > ծուզ, ձիւն > ձիւն և
այլն :

107 Բառամիջում՝ արձակ > այծօզ, արձակել > ածգիէլ, դերձան >

տիյծօն: «Բարձր» բառն արտասանվում է «պօրը», իսկ բարձրա-
նալ > պարհըննօլ, կամ պանտըյնօլ. բարձրացուցանել /բարձրաց-
նել/ > պանտըյծընիէլ:

108 Զ-ի փոփոխումը բառավերջում. ունենք միայն բարձ > պօյծ
բառի մեջ:

109 Զ-ն դառնում է շնչեղ ձայնեղ. ձող > ձուէղ, ձև > ձիէվ,
խնձոր > խընձուէյ, ունենք նաև՝ կծիկ > գըձձիգ և բարբառային
«բըձձօն», «պիձձի» բառերը. /առաջինը՝ տոտիկի ոսկոր, երկ-
րորդը. փուռը հարևաններով վառելիս, յուրաքանչյուրից հավա-
քած փայտը/:

110 Զ-ն փոխարինում է նաև Ս-ին, միայն «յիսուս» բառում կըր-
կընակ գրվելով. յիսուս > իձձուս: «Անձրև» բառում ընկնում է
ն բաղաձայնի հետ միասին, իսկ Բ-ն փոխվում է Բ-ի. անձրև >
առիէվ:

Ղ

Հաջընի բարբառում Ղ-ով սկսվող գրաբարյան բառ չկա, բացի
ՂեկՈՆԴ բառից: Եղած բառերը թուրքերենից, արաբերենից և
պարսկերենից փոխառյալ են:

111 Բառակազմում՝ ղաշմէյ, նշանակում է կատակող, ծաղրածու.
զուտ թուրքական բառ է, առանց իմաստափոխության. /թուրք.
gäsmär արտասանվում է նաև խաշմար. կա նաև Զմշկածագի
և Տիգրանակերտի բարբառներում/: Ղըմիշ-ղըմիշ էնիէլ. նշանա-
կում է չխնայել, թուրք. кеймак՝ բրդել, մանրել: Այս
«կըյմակ» բառի սկզբի Կ-ն Տերսիմի, Բալուի, Խարբերդ-Երզըն-
կայի, Ակնի, Ուրծա-Տիգրանակերտի բարբառներում փոխվում է
յս-ի և արտասանվում է «խըյմիշ». խըյմիշ էնիէլ չխնայել. (Զմ.
խըմըշիլ) Սեբաստիայի նահանգում, Կիլիկիայում, Կեսարիա-
յում, Յոզղատում դառնում է ղըյմիշ /ըլլալ/, Կ.Պոլիս՝ ղըյ-
մըշիլ /ղըյմըշիլ/:

112 Ղայրոթ, կամ ղայրոթ < ջանք, եռանդ /արբ. gayret غيرة
Զմ. Մլթ. խայրաթ. Արրտ. Ղրբ. ղէյրոթ/: Ղուռնօ < գուռ, արբ.
Kurna قور բառն է:

113 Բառամիջում՝ Ղ. խաղալ > խաղօլ, աղալ > աղօլ, աղաչել >
աղըթիէլ, աղիթ > աղիթ, պղտոր > բըղղուէյ, դղալ > տղօլ,

կաղնի > գաղնի, կաղապար > գաղբօյ, եղունգն > ըղունգ /Գ-ի պահանումը բացառությամբ է/:

114 Բառամիջուկ Բ, Դ, Զ և Թ պայթականներից առաջ Ղ-ն հնչվում է Խ. եղբայր > Խխայ, աղթատ > Խխօղ, աղբիւր > Խխիյ, եղջիւր > Խխիյ, խեղդել > Խքիտիէլ. /այս դեպքում ձայնեղներն ու շնչեղ խուլները դառնում են խուլ/:

115 Տեղափոխվում է Բ-ի /յ-ի/ հետ՝ թաղցր > քոյցղը. «աղջիկ» բառում ընկնում է. աղջիկ > անգին: «Խաղող» բառում փոխվում է Վ-ի. խաղող > Խավոխ¹, Նաև վերջի Ղ-ն հնչվում է Խ: Խ-ն դառնում է Նաև ճեղք > շըխգիւէյ, ճեղքել > շըխգիէլ բառերում շնչեղ խուլ Թ-ն դառնալով շնչեղ ձայնեղ:

Ճ

Հաջորդի բարբառում Ճ խուլը փոխվում է Զ ձայնեղի, սակայն ՈՒՔ և Ի՝ երկհնչյուններից առաջ դառնում է շնչեղ ձայնեղ Զ:

116 Բառասկզբում՝ Զ. ճար > շօյ, ճանկ > շօնգ, ճեղք > շըխգիւէյ, ճանաչել > շաշնօլ, ճանապարհ > շամփոթ, ճապաղել > շարդիէլ, ճղճղկել > շըղլաղիէլ²:

117 Բառամիջուկում ունենք միայն «անուն» և «կոճակ» բառերում. անուն > անշուն, կամ էջուն, կոճակ > գուշօգ:

118 Բառավերջում՝ Զ. ճան > շէնշ, կարճ > գէյշ, կտրիճ > գըրոիշ կամ գէրիշ:

119 Ունենք միայն մեկ բարբառային բառ, ուր Ճ-ն դառնում է շնչեղ ձայնեղ. կճեպ > ղըշիէփ: «Գճեղ» բառում Ճ-ն փոխվում է ձայնեղ, շնչեղ Զ-ի. պճեղ > բըճիէղ. սույն բառի բայաձևվում փոխվում է Ծ-ի. պճղն > բըճղիէլ. /մասերի բաժանել. ընդհանրապես գործածվում է սխտոր մաքրելու իմաստով/, ոպը-ճեղ՝ ասում են Նաև մանր անասունների կնճակին:

Մ

Այս բարբառում Մ չըթնագայինը, բոլոր դիրքերում, պահպան-

1. Սերաստիայի ԱՂՏԻ գյուղի բարբառում՝ խաղիէղ, խարբերդ - Զմշկածագ՝ խավոխ:

2. Թուրքերեն *сидра* շըլղա շավիղ, արահետ: Զամպան շըլղաավեց. «ճանապարհը նյուզավորվեց»: Ջըլղա մի պոնեղ գերթա. «Մի արահետ բռնել գնում է» /Զմշկածագ/:

Նույն է իր հնչյունը:

120 Բառասկզբում՝ մանել > մանիէլ, մաշել > մէշիէլ, մաղել > մաղիէլ, մազ > մօզ, մայր > մայ /ր-ի անկումով/, մորաքոյր > մուլքիյ, մուկորիւ > մուլքիլ, մնալ > մընօլ, մուրանալ > մուլօլ, մուրանալ > մօռնօլ /մօրնօլ/:

121 Բառամիջում՝ միամիտ > միյյէմիդ, մարմաշել > մարմընշիէլ, նմանիլ > իլմանիլ, չամիչ > չէմիչ, ամաչել > ամըշնօլ, շամփուր > շամփույ, թողոմեւ > թըռմիէլ, ամբար > ամբօյ, բամբակ > պամբօզ, բամբաս > պամբօս:

122 Բառավերջում՝ ծոմ > ձէմ, մոմ > մուէմ, գոմ > գուէմ, կոտեմ > գիդիմ: «Կամ» բառն էլ Մ-ով վերջավորվող բառ է, որովհետեւ բարբառում նրա վերջին ն-ն ընկած է, կամ > գօմ: Բարբառում միայն այս բառերն են Մ-ով վերջավորվող, և օժանդակ բայի նՄ խոնարհման ձևը: «Մըշիւն» բառում Մ-ն փոխարինում է ն-ին. մըշիւն > մըրշիմ:

8

123 Բառասկզբում՝ Թ-ն ընկնում է, չի հնչվում. յստակ > ազօզ, յարգ > էյտ, յիշել > իշիէլ, յղել > ըղիէլ, յոնք > ոնքիէյ, յաւել > իվիէլ, Յարութիւն > Այտին, Յակոբ > Ագուէպ, յաւանակ > պանօզ, յաշողիլ > անօղիլ: «Գստակ» բառում հնչվում է Ի. յստակ > իսդօզ, /յստակ-ը «իսդազ» արտասանվում է նաև խարբերգի, Տերօսիմի, Երզնկայի, Էրզրումի, Նոր-Նախիջևանի և Արարատյան դաշտի ուրիշ գյուղերի բարբառներում:

124 Բառամիջում ԻԱ երկհնչյունի միջև մտնելով տալիս է ԻԳԱ եռհնչյունը: Այս դեպքում, բացի այդ հնչյունով գրվող հատուկ անուններից և մի քանի օտար բառերից, Ա-ն փոխվում է Ի-ի:

125 Մի քանի բառերում Թ-ն կրկնակի է գրվում. Օրինակ. միամիտ > միյյէմիդ, միաւոր > միյյէվուէյ: Հատուկ անուններում մնում է եռահնչյուն: Օրինակ. Եղիա > Եղիյա, Սուրբիաս > Սուրթիյաս, Մաղաթիա > Մաղաթիյա և այլն: Այստեղ ցույց չի տրվել բառամիջում և բառավերջում գործածված այ, ոյ, օյ, էյ, իյ, ըյ երկհնչյուններով կազմված այն բառերը, որոնց մեջ Թ-ն փոխարինում է Բ-ին, մի երևույթ, որ Հաշընի բարբառի հիմնական

առանձնահատկությունն է: Այսպիսի բառերի մասին խոսելու
ենք Ր հնչյունի կապակցությամբ:

126 Բառամիջում Թ-ն ընկնում է. այծ>աձ, գայլ>կալ, ձայն
>ծան, փայտ>փաղ, թոյլ>թօլ, բոյն>պուն, գոյն>կուն և
այլն:

127 Բառավերջում Թ-ն հնչվում է ձայնարկությունների վերջում,
օրինակ. վաճ, վաճ, է՛, հէ՛, և այլն, մյուս բոլոր զեպոթ-
րում հնչվում է, երբ փոխարինում է Ր-ին:

Ն

Ն ռեզայինը այս բարբառում պահում է իր ձայնը, բացառու-
թյամբ մի ժանի զեպոթերի:

128 Բառասկզբում՝ նոր>նուէյ, նստել>նըսդիլ, նշան>նիշօն,
նուռ>նուռ, ներկել>նիյգիէլ, ներքոյ>նիշգիէլ /Սեր. Գո-
ռերա գյուղ՝ նէշկէվ/:

129 Բառամիջում՝ ընկեր>ընգիէյ, կնիկ>գընիգ, գինի>կինի,
անուն>անօն, թնգալ>թընգօլ, խանձիլ>խօնձիլ, բանջար>
պէնճօյ, «թնգալ» և «խանձիլ» բառերում Գ-ի և Զ-ի չփոխվելը
բացառություն է:

130 Բառավերջում՝ բոյն>պուն, սրկայն>իյգէն, շուն>շուն,
տուն>դուն /Լրդ. շօննը, տօննը/, արիւն>էյին, պարան>
բայօն, բան>պօն /գործ/:

131 Ան, նն անանցներ ունեցող որոշ բայերի միջում հնչվում
և գրվում է կրկնակին. արմատի և անանցի ն-երի միջև եղած
ձայնավորների սղման պատճառով և փոխարինելով Ծ-ով վերջա-
վորվող բայարմատների Ծ-ին, ելանել>իննիէլ, ունենալ>ուն-
նօլ, գտանել>գննուլ, մտանել>մննուլ, շատանալ>շաննօլ.
նաև՝ «մտառնի» բառում. մտառնի>մաննի /թ/:

132 Լ-ով սկսվող և ն ունեցող բառերի սկզբի Լ-ն զեղչվում է
և բոլոր ն-ով է սկսվում՝ լընուլ>նընուլ, լինել>նօլ /Մղ.
նիլ/:

133 Բառասկզբում և բառամիջում ն-ն սղվում է. նմանիլ>իյմա-
նիլ, /իյ երկհնչյունը փոխարինում է ն-ին/, մանր>մօրը,
ծանր>ձօրը, թանձր>թօրը /թօղը/, անձրւ>առիէվ, ամեն
մարդ>ամմօյտ /թ/: Սղվում է նաև գրաբարյան ներքին հալով-

ման ենթարկվող բառերի պարզ ձևի վերջին ն-ն. ձուկն > ծուգ,
մուկն > մուգ, հարսն > հոյս, նուռն > նուր /ն/:

134 Գործածվում է որպես որոշիչ հոգ, համապատասխան տեղե-
րում՝ բուրբ կանոններով. Օրինակ՝ գարին > կային, գինին >
կինին, կատուն > գաղուն, տղան > ղըղուն: Կովն եկավ > գէվն ի-
գով: Մարդն ասաց > մոյտն ասեով: Վաւէղքը քոյն ընգով < ոտ-
քը քարին առավ": Գօնն ընդմիջ ան < «բանն այդպես է», այս դեպ-
քում պետք է հասկացվի «պօն» գործ. իր լինելու դեպքում կը
դրվի Ը որոշիչ հոգը. Օր. պօննը /ի/ պէյիյ < «բանը բերի»:

135 Որոշ բառերում տեղափոխվում է. մուկն > մուկնթ, ունկի >
նուկի, մինչև > ինչվի, «Մըշիւն» բառում փոխվում է Մ. մըր-
շիւն > մըրշիւմ. «մեծ» բառի միջում ավելանում է. մեծ > միւնն:

136 Հնչվում է սեռական, տրական և բացառական հոլովների վեր-
ջում, /բացառական հոլովն այս բարբառում հաճախ լինում է
տրականի և հայցականի նման/, օր. ձի, ձիու, ձիուց > ծի, ծի-
յուն, ծիյէն. աղթատ, աղթտի, աղթտից, կամ աղթատից > ախկօղ,
ախկըղին, ախկըղէն և այլն:

137 Գրաբար և ներքին հոլովիչով հոլովված բառերում և բազ-
մավանկ բառերի հոգնակիակերտ մասնիկներում. օր. ձկան > ծը-
գօն, մկան > մըգօն, նռան > նըր /ն/ օն, իսկ «իշու» իշվուն:
Նույնպես այս միավանկ բառերի հոգնակի ձևում՝ լեռներ > լեռ-
նիէյ, գառներ > գառնիէյ: Բազմավանկ բառեր՝ տախտակներ > ղախ-
ղօզնի, ամաններ > ամըննի /թ/, իլիկներ > իլիկնիէյ և այլն:

138 «Կանգուն» բառի մեջ փոխվում է Վ-ի, իսկ «թիթ» բառում
ավելանում. կանգուն > գավուն /4-ի անկմամբ/ թիթ > թինթ:

Ծ

139 Ծ շփականը այս բարբառում սովորաբար չի հնչյունափոխ-
վում: Բառասկզբում՝ շեղ > շէվ, շաթար > շաթօյ, շաբաթ > շա-
պոթ, շապիկ > շէրիգ:

140 Բառամիջում՝ թաշել > թէշիէյ, աշակերտ > աշգիէյ /էշգիէյ /,
մաշել մէշիէյ, փշեկ փըրշիէյ /ըշիէյ, նշխար նըշղօյ, աշ-
խարհ > աշղօյ: «Երթալ» բառում հանդես է գալիս ր ձայնորդի
փոխարեն. երթալ > իշտօլ, կերթամ > գաշղօմ /Սեբ. Դաուրա գ.
էշտալ. Համշէն՝ էշտուշ: էրգու աղվիէր նուրը գեշտան <

տերկու գեղեցիկ ջուրն են գնում" Դառուրա գ/ւ ձանիկ՝ իշտալ :
 141 Բառավերջում՝ շղարշ>շէղշ, փուշ>փուշ, ակիշ>ագիշ :
 142 "Հարսանիք" և "հարսնուկ" բառերի մեջ փոխարինում է Ս-
 ին, հարսանիք>հաշնիք, հարսնուկ>հաշուկ, հավանական է Ռ-ի
 անկման պատճառով, իսկ "ռաշ" բառում՝ Զ-ին, աշք՝ աշկ :

Զ

Այս շնչեղ խուլ պայթականը բուրդ դիրքերում պահպանում է
 իր հնչումը :

143 Բառասկզբում՝ չոր>չուէյ, չորս>չուէյս, չուան>չուփոն,
 չափ>չոփ, չար>չօյ, չարչարել>չայչըրգիէլ :
 144 Բառամիջում՝ կանչել>գէնչիէլ, կանաչել>գանչիէլ, հաչել
 >հէչիէլ, չարչարանք>չայչայօնք, ամաչացնել>ամընչացընիէլ
 և այլն :

145 Բառավերջում՝ քերիշ>քիյիշ, փորիշ>փիյիշ, կանաչ>գանոչ,
 չամիշ>չէմիշ, գրիշ>գիյիշ և այլն :

146 "Աղջիկ" բառում փոխարինում է Զ-ին. աղջիկ>աչգին, իսկ
 "ռաշք" բառի սեռական հոլովում դառնում է շշ. աշաք>աշշոծմը :

Պ

Հաջընթի բարբառում Պ խուլը դառնում է ձայնեղ Բ, սակայն
 ՈՒԷ և ԻԷ երկհնչյուններից և Ը ձայնավորից առաջ, երբ Ը-ին
 անմիջապես հաջորդում է Ղ ձայնեղ շփականը, Բ-ն դառնում է
 շնչեղ ձայնեղ Բ :

147 Բառասկզբում՝ պարտական>բայղըզօն, պարծենալ>բայձինօլ,
 պապանձիլ>բաբընձիլ /Զ-ն այստեղ բացառություն է/, պտտ>
 բօդ, պակաս>բագօս, պաշար>բիշօյ, պանիր>բանիյ, պազանել
 >բակնիէլ, պախուզ>բախուրց և այլն :

148 Բառամիջում՝ շապիկ>շէբիգ, տապակել>ղաբգիէլ, տապակ
 >ղաբօս, փռնապան>փըռնաբօն, կաղապար>գաղբօյ, կապոյտ
 >գաբիդ, դպրոց>տըյպատուն :

149 Բառավերջում՝ ամպ>օմբ, կապ>գօբ, պարապ>բայօբ, պապ
 >բօբ : "Ուսպ" բառում պահում է իր ձայնը՝ Ն-ի անկմամբ :

150 Ուսպ>վուէսպ :

151 Փոխվում է շնչեղ ձայնեղի. կապել>գաբիէլ, կարապետ>գըյա-
 բիէդ, պորտ>բուէյդ, պղինձ>բըղինձ /Զ-ն բացառություն է/ :

Քըզընծօզ, պղտոր > քըզդուէյ, պղտորել > քըզդըյիէլ, նաև գա-
վառաբարբառ «քըզլուէյ» բառը:

152 Այսպես, այդպես, այնպես ցուցական դերանուններում զեղչ-
վում է. այսպես > ընդամս, այդպես > ընդամդ, այնպես > ընդամն:

Ձ

Հաջընի բարբառում Ձ ձայնեղը ևս փոխվում է խուլ ձ-ի,
իսկ Ո՞նէ, Ոէ, իէ երկհնչյուներինց առաջ հնչվում է շնչեղ
ձայնեղ Ձ: Բառամիջում կրկնակ Ձ-երից վերջինը նույնպես
դառնում է շնչեղ ձայնեղ:

153 Բառասկզբում՝ շրաղաց > նաղաց, շուր > նուր, շուլհակ >
նուլուլուօզ, շորի > նիյի, շրել > նիյիէլ, շրյորդան > նօրտոն
/Ր-ն բացառություն է/:

154 Բառամիջում՝ շրշիլ > շըյնիլ, յաշողիլ > աճողիլ, առաջնեկ,
> աճընիէզ, բանշար > պէննօյ, առաջ > առանք, մէշօ > մէնկ, ո-
շիլ > ուճիլ: ուրիշ չկա:

155 Բառավերջում ունենք միայն «մէշ» բառը. մէշ > մէնք. սա-
կայն կա ձ-ով վերջավորվող բառ, որ բարբառում դառնում է Ձ
/տես ձ-ի բաժնում/:

156 Ձ-ն հնչվում է շնչեղ ձայնեղ:

ա/ Ձ-ով գրվող «աշ» և «միջուկ» բառերում և «աշօ» բա-
ռի գրաբարակ սեռականում՝ Ձ-ի փոխորեն. աշ > աշիէզ, մի -
շուկ > մըշիւօզ, աշաց > աշիճձ:

բ/ իէ երկհնչյունից առաջ բարբառում Ձ կա միայն «շրշել»
բառում, իսկ «կարկաչել» բառի մեջ Ձ-ն փոխարինում է Զ-ին,
շրշել > շըյշիէլ, կարկաչել > գայգընշիէլ, ուրիշ չկա:

157 «Աղշիկ» բառում՝ դառնում է Ձ. աղշիկ > աչգիւն, իսկ փշ-
նեկ՝ բառում՝ փոխվում է Ծ-ի. իշնեկ > իշնօլ /Մանգրենց,
Թոփճանց, Գէլիգենց և Ջէշիրենց թաղերում ասում են նաև ոիճ-
նուլ՝:

Թ

158 Թ բաղաձայնը հաջընի բարբառում մի տասնյակից փոքր-ինչ
ավելի բառերում հնչվում է Բ և Յ, մնացած բոլոր դեպքերում
հնչվում է իբ հիմնական ձայնով:

- Միայն երեք բառ ունենք՝ առան, Ռուբեն, Ռաֆայել, որոնց սկզբի Ռ-ն չշեշտված արտասանությամբ հնչվում է փափուկ, բայց՝ ոչ Ռ: Ընդհանրապես Ռ-ն ավելի հաճախ սկզբից ձայնավոր է առնում՝ ըռահոն, Ուռուպէն /Ուրուպէն/, Ըռաֆայել, հին բարբառում՝ Իրափայէլ: Կա նաև «աուփ» բառը, որ արտասանվում է «աուբ», շեշտի տակ՝ աւուբ, որը բարբառում շատ թիչ է գործածվում: Գործածվում է թուրքերեն «բանթափ»-ը:
- 159 Բառամիջում՝ առատ > ըռող, առնել > առնուլ, դառնալ > տառնուլ, պառկել > բառգիէլ, պառաւ > բառօբ, բեռնել > պառնուլ և այլն:
- 160 Բառավերջում առ > օռ, բուռ > պուռ, դուռ > տուռ, նուռ > նուռ, բւեռ > պիպեռ: Գրեթե սրանք են հայերեն բառերում:
- 161 Ռ-ն հնչվում է Ռ. ամառ > ամօր, բեռն > պէր/ը/, լեռան > լէր, ձգուտաւ > ծըկըրդօլ, կռիվ > գէրիվ, մոռացկոտ > մորցըն-գոնէդ, մոռացայ > մորցօ/մօյցօ/, իսկ մոռանալ > մօռնուլ /փափուկ/, մեռել > մէրէլ, իսկ մեռնել > մէռնիլ, միւռօն, կամ մեռօն > մէրօն, ոռ /հետույթ/ > վօր: Կա նաև «գոռագոռալ» բառը, որ արտասանվում է «կըրդադիէլ», կամ կըռտտիէլ, կուռն /կըռնակ/ > գըռնօռ:
- 162 Ռ-ն դառնում է Թ. կշռել > գիշէյիէլ, ձմեռ > ծըմէյ, մի քանի թաղերում՝ ծըմէր, շուրջառ > շույճօյ /ձայնի ներդաշնակություն/, փառք > փայթ: Միայն վերահիշյալ բառերում իր հնչյունը փոխվում է. ուրիշ ոչ:
- 163 Ռ ունենք նաև բնական ձայնարկությունների մեջ. օրինակ՝ խրրա-խրրա, խըռլամիշ գը գէնէ /թնելիս խամփացնելու մասին է/: Գըռա, փըլօվ, /պատի փուլ գալու մասին է/
- 164 Գալառարարբառում բավական բառեր կան, որոնց միջում և վերջում Ռ-ն պահում է իր ձայնը:

Ս

- Ս սուլականը այս բարբառում, բոլոր դիրքերում, պահպանում է իր ձայնը՝ Ս:
- 165 Բառասկզբում՝ սիրել > սիյիէլ, սիրտ > սիյդ, սխտոր > սըխ-դուէյ, սուր > սույ, սաւան > սավօն, ստատկել > սէդգիլ, սան-դուխ/թ/ > սանտօխ:

166 Բառամիջում՝ տեսնել > դիսնուլ, ոսկի > օսգի /իսգի/, երեսուն > էյիսուն, յստակ > իսդօգ, բուսանիլ > փուսնիլ, բուսուցանել > փուսցընիէլ :

167 Բառավերջում՝ ակոս > ազոէս, բորբոս > պըյբոէս, կարաս > զայուէս, բամբաս > պամբօս, ամիս > ամէս, դուրս > տօյս, երես > իյիէս, լոյս > լիս :

168 Երկու ձայնավորի միջև հնչվում է կրկնակի. ասել > ըսսիէլ, կիսել > զիսսիէլ, ասեղ > ասսիէղ : Հայերեն բառերում այս երեքն են :

169 «Յիսուն» բառում փոխվում է կրկնակ Ձ-ի. յիսուն > իձձուն /Յ-ի անկմամբ/, «հարսանիք» և «հարսնուկ» բառերում փոխվում է Ծ-ի. հարսանիք > հաշնիք, հարսնուկ > հաշուկ :

Վ

Վ շրթնատամայինը Հաջընի բարբառում ընդհանուր առմամբ չի հնչյունափոխվում :

170 Բառասկզբում՝ վարել > վայիէլ, վարդ > վօյտ, վարդավառ > վայտիվօյ, վարտիք > վայդիք, վերայ > վիյօ, վճարել > վըշայիէլ, վախճալ > վախնօլ և այլն :

171 Բառամիջում՝ խավիծ > խավիձ, խորովել > խեյվիէլ, ալևոր > հալիվուէլ, մեղաւոր > մեղավուէլ, խաւարծիլ > խավիձիլ, գաւազան > գավազօն և այլն :

172 Բառավերջում՝ կով > գէվ, ծով > ձէվ, թով > թէվ, սեաւ > սիէվ, թեթև > թիթիէվ, բարեաւ > պայիէվ, ծարաւ > ծօյիէվ, հաւ > հօվ, հողմն > հէվ և այլն :

173 Մի թանի բառերում ավելանում, կամ ընկնում է, երբեմն էլ փոխարինվում է ուրիշ հնչյունով : Օրինակ. «վարպետ» բառում փոխվում է Բ-ի. վարպետ > բայբիէղ, «խաղող» բառում փոխարինում է Ղ-ին. խաղող > խավուէխ, /Զմ. Խրր.Բլ. խավոխ, Արտ.գ. հավող/, «մօտենալ» բառում ավելանում է. մօտենալ մէղվընօլ :

174 «Կանգուն» բառում փոխարինում է Գ-ին՝ ն-ի անկումով. կանգուն > գավուն. Ո-ով սկսվող բառերի սկզբում ավելանում է. ով > վուէվ, ոտն > վուէղք և այլն :

Տ

Տ խուլ պայթականը ևս փոխվում է Դ ձայնեղի, բայց այս

հնչյունը շնչեղ ձայնեղ չի դառնում:

175 Բառասկզբում՝ տուն > դուն, տաշել > դաշիլ, տանձ > դոնձ, տարի > դալի, տեսակ > դիսոգ, տագր > դեկյը, տափակ > դափոգ:

176 Բառամիջում՝ պտուկ /աման/ > բիդիկ, կտրատել > գըղըյդիլ, կարկատել > գայգըղնիլ, կտոր > գըղուէյ, կտավ > գըղով, կոտոշ > գէղէշ, հատիչ > հղուէց, ուտել > ուդիլ, կուտեմ > գը գավ-դիլ:

177 Բառավերջում՝ կարկուտ > գայգուդ, կարօտ > գայուէդ, հատ > հօց, հարապետ > հըյաթիէդ, պատ > բօդ, սիրտ > սիյդ, հոտ /բույր/ > ծոէդ, խոտ > խուէդ:

178 Այս հնչյունը, որոշ բառերում, զանազան փոփոխությունների է ենթարկվում.

ա/ Անկում Բ-ից առաջ, իսկ մի քանի բառերում՝ ն-ից առաջ, Օրինակ. կտրիճ > գըռիշ /գէրիշ/, Պետրոս > բէյյոէս, կըտրել > գըռիլ, պատռել > բառիլ, պատրոյգ > բառիս, լիտր > լիր, «կոտրատել» բառը՝ գըղըյդիլ, գտանել > կըննուլ, մտանել > մըննուլ, գետնախնձոր > կիւնըխընձուէյ, այս բառերում փոխվում է ն, շտապել > իշվիլ, պատասխան > բացխուն /այս բառում էլ հավանական է Ս-ն միացած դարձել են Յ/. «Պատրի-արթ» բառում չի սղվում, իսկ աստուած > ասվօձ /ասբօձ/:

բ/ Փոխվում է Բ-ի. պարսատ > բասօթ, խոզտալ > խէթխէթիլ /խէթխէթիլ, տնազ > թընօզ:

գ/ Բ > տ. փաթթել > փաթտիլ, զարթնուլ > զայտիլ:

դ/ Հավելու՜ վայթել > վէթտիլ, ցայտել > ցէթտիլ, ճայթել > շէթտիլ:

ե/ Պահում է իր ձայնը. նստել > նըստիլ /նըսդիլ/, գընտել > գընտիլ: Ունենք նաև պատուտակ > փաղտուց. «Փնտուր» բառը արտասանվում է «թէրիյ»:

Բ

Բ ձայնորդը հաջընի բարբառում մի շարք փոփոխություններ է կրում, իսկ մեծ մասամբ փոխվում է Յ կիսաձայնի, բացառու-թյունները հազվադեպ են:

179 Բառասկզբում բուրորվին չի հնչվում, Բ-ով սկսվող բառ չկա:

180 Բառամիջուկ հայերեն բառերում դառնում է 3. ուրագ > ու-
յօկ, ուրախ > ույօխ, ուրանալ > ույանօլ, շարել > շայիէլ,
պարծանք > բայձօմ, պարապ > բայօբ, պլորել > բելլելիէլ, ջո-
րի > ճիյի, թարկոծել > թայձիձիէլ, թորել > թիյիէլ, թերել
> թէյիէլ, խորովել > խէյվիէլ, խրատ > խըյօղ, երերալ > իյա-
յօլ, երկարել > էյգընցընիէլ, հարցանել > հայցընիէլ և այլն:

181 Բառավերջում նույնը՝ թար > թօյ, ագիաւոր > ագգըվուէյ,
ուշևոր > ուշնըվուէյ, ալիւր > էլիյ, օր > էյ, ջուր > ճույ,
չոր > չուէյ, հոր / ջրի / > փուէյ, կոյր > գիյ, կիր > գիյյ, դար
ի վայր > տայվայ, դար ի վեր > տայվէյ / Զմ. խրբ. Բլ. տնրվար
տէրվեր /:

182 Պահում է իր ձայնը.

ա/ արեհ > էրշիշ, արշ > արն / արշեր > էլնէյ /, մանր > մօրը,
մրշիւն > մըրշիմ, արտասուք > արցունք, համրանք > համրօնք,
համրուած > համրըմօն, համրել > համրիէլ, մանրել > մարիէլ,
թաղար > թաղօր, լիտր > լիւր, գերեզման > հողվէրէ, գորգ > կօրկ,
կարգ > գարկ, այս երկու բառը գրաբար ասվում է գուտ կրոնա-
կան իմաստով / խոսակցական բարբառում թուրքերեն բառեր են
գործածվում / բուրվառ > պըրվառ, փորձանք > փօրցօնք / փօյցընք /:
Հատուկ անուններից՝ Արամ, Սարգիս, Վարդան, մյուսները
3-ով են հնչվում: Նաև կարողացա > գըրիցօ, երբեմն էլ՝ չար-
չայօնք: Նաև՝ ջրհորդան > ճօրտօն / բէռչին /:

բ/ Բարբառային բառեր. բարդաբանոց / անճոռնի /, գաբրաշ
/ տհաս /, գըրընջիէլ / երեխայի գետնին թարշ գնալը /, գերգէթ
/ դառն գոց /, խամըրջիէլ / խառնել՝ տակ ու վրա անել /, կըր-
դադիէլ / ուրտալ /, ղըճըր էնիէլ / ոտքի վրա ուտել /, մըղը-
րըպի / ճարպիկ /, շաթըրդիէլ / շաթարոտել /, տարսօգ / հարսի
բերնկապ /, փըթըր / հնչոււն դրամ /, գաղտնաբառ /, նավրօխ / ե -
ռանդոււն, աշխույժ /:

183 Թե գրաբարյան, թե բարբառային բառերում վերոհիշյալ բա-
ռերից բացի Բ-ով գրվող բառ չունենք: Բերված բառերից դուրս
Բ հնչյունն ունեցող մյուս բառերը օտար լեզուներից բարբա-
ռում մուտք գործածներ են, որոնց Բ հնչյունը մնացել է: Օր.
թուրք. *Kaharcık*, որ նշանակում է այտուցք, կամ պալար,
Հաջընի բարբառում արտասանվում է «ղաբօր». ղաբօր-ղաբօր

իննիէս < «այտուցներ հանես»։ Կակըր-կակըր էնիէլ /թուրք.
 ժող. դարձվածք. *kakir-lamak* թաշառղը, խրոխտ խոսող/։
 Շօղ ըսինտ /էրինտ/ է կակըր-կակըր գը գէնէ < «շատ լավ է
 կակըր-կակըր անում»։ Զօրթի /հունարեն *χορδή* նշա-
 նակում է հանգստյան, կամ տոն օր/։ էս էյ յօրթի Թ, չիգգօմ
 պօնիմ < «այսօր հանգիստ /տոն/ է, չեմ աշխատում»։ Նույնպես
 պարսկ. *Kör* ۱۳۵ و در حصار *comard* Զօր < կույր, ջօմարդ <
 առատածուն /տրբ. *mayarat' ai bakra* մազարաթ <
 վնաս, բախրօ < եգ, բառերում, սակայն ոթարված /պրսկ.
korvan բառը հնչվում է «քայվօն»։

գ/ «Բարձր» բառը Հաջընի բարբառում արտասանվում է մի
 քանի ձևով, բարձր > պօրը, բարձրանալ > պարհըննօլ, բարձրաց-
 նել > պանդըրնիէլ. այսպիսով բառը բուլղարովին ալլափոխվում է։
 184 Բ-ն հնչվում է Բ. ծանր > Ծօղը /Ը գաղտնավանկ հնչյունի
 տեղափոխմամբ/, պատրոյգ > բառիք /Տ-ի անկումով/. պատրոյս
 > բառիս, ծոծրակ > ձիւոց /Մ-ի անկումով/, ընտրել > Հըսիէլ
 /բարբառային/, ապարանջան > աքըռօն /Ան միջմասնիկի անկու-
 մով/, կտրիճ > գըռիշ /գէրիշ՝ Ղալէնտէր և Մանգըրենց թաղե-
 րում/։

185 Փոփոխություն է կատարվում Ղ-ից հետո և Խ-ից առաջ.

մարխ > մօխըը, մեղր > մեղրդ։

186 Բ-ն փոխարինվում է ն ռնգայինով՝ ՈՂ մասնիկի և Ա նախա-
 վերջին վանկի ձայնավորի անկումով. կարողացայ, կարողացար,
 կարողացաւ > գանցի, գանցիյ, գանցօվ /Խրբ.Ձմ. գոցա, գոցար,
 գոցավ/։

187 «Կորսուիլ» բառում ընկնում է /ավելանում է Մ/. Կորսու-
 իլ > գըսըմվիլ. «թաղցր» բառում՝ քօյցղը։

188 Ջեղչվում է «հարսանիք» և «հարսնուկ» բառերում. հարսա-
 նիք > հաշնիք, հարսնուկ > հաշուկ /Դուրա գ. հաշնիք/։

189 «Զօր» բառը արտասանվում է «զէն», իսկ «զօրաւոր»-ը՝
 «զօյավուէյ», բայց վերջերում նաև՝ «զօրավուէյ»։

Պետք է ասել, որ բացի օտարամուտ ու մի քանի բարբառա-
 յին բառերից, որոնցում հնչվում է Բ-ն, գրաբար բառերում,
 Բ-ի հնչման վերականգնումն սկսել է անցյալ դարի 80-ական
 թվականներից՝ «Միացյալ Ընկերություն» կրթական կազմակեր-

պության կանոնավոր դպրոցի բացումից հետո, ուր ուժեղ պայ-
քար էր տարվում հայ լեզվի մաթրուկյան համար: 1908 թվից,
այդ պայքարն ավելի ուժեղանում է: Նույն թվականին դպրոցա-
կան եղած հաջընթիւնների ասելով՝ բարբառով խոսողին խիստ պատ-
ժելիս են եղել՝ ճաշից զրկելու միջոցով, չհաշված ապտակնե-
րը:

190 Ռ-ն «Երթալ» բառում դառնում է Շ. երթալ > իշտոլ:

8

8 պայթականը հաջընի բարբառում միշտ իր գրաբարյան ձայ-
նով չի հնչվում, բառամիջում, որոշ դեպքերում, փոփոխութ-
յուն է կրում:

191 Բառասկզբում՝ 8. ցամաքել > ցամքիէլ, ցանել > ցանիէլ, ցո-
րեն > ցիլիէն, ցերեկ > ցիլիէգ, ցավ > ցով, ցուրտ > ցուլդ և
այլն:

192 Բառամիջում՝ ծոցավոր > ձոցվուէլ, կամ ձուցէլ, հասունա-
նել > հասցընիէլ, փակուցանել > փագցընիէլ, քաղցր > քոյցըր,
խաղացուցանել > խաղցընիէլ:

193 Փոխվում է Ծ-ի, ԶԶ-ի, երբեմն էլ ԾԶ-ի:

ա/ Պատճառական կերպի բայերի անորոշ և հարակատար դեր-
բայներում՝ 3 կիսաձայնից, 2 ձայնեղից և 1 սուլականից հե-
տո /բարբառի հնչյունով/ ամրացուցանել > ամըլծընիէլ, մեծա-
ցած > միէնձձօծ, մեծացուցանել > միէնձձընիէլ, ծանրացած
> զանդըլծօծ, փըթուցանել > փըլծընիէլ, ուսուցանել > ուս-
ծընիէլ, հասուցանել > հասծընիէլ և այլն:

բ/ Շեշտված ձայնավորից հետո՝ աչաց > աշշոճձ, վեց > վի-
էճձ:

գ/ Երկու ձայնավորի միջև, երբ առաջինը շեշտված է. խու-
ցեր > խըլծձիէլ, գիտեցայ > կիծձօ, ուշացանել > ուշածձընիէլ,
աշխատացանել > պանըծձընիէլ, լսեցանել > լըսըծձընիէլ և այլն:

194 Բառավերջում՝ 8. հաց > հոց, թաց > թոց, բաց > պոց, շրա-
ղաց > ճաղոց, խուց > խուց, լաց > լոց, ծոց > ձուէց: Գրեթե
սրանք են և անցյալ կատարյալ ժամանակի եզակի Գ դեմքի վեր-
ջավորությունները:

Փ շնչեղ խուլը այս բարբառում, բուրդ դեպքերում, հընչ-վում է Փ. բացառություները հազվադեպ են:

195 Բառասկզբում՝ փաթաթել > փաթտիել, փախչիլ > փախնիլ, փակ-չիլ > փագնիլ, փետ/տ/ել > փիդիել, փոս > փուէս, փորձանք > փօրցօնք / փօյցօնք/, փոր > փուէյ, փայտ > փաղ և այլն:

196 Բառամիջում՝ շամփուր > շօմփույ, տափակ > դափօզ, եփել > ի-փիել, փրփուր > փըյփույ, փրփրել > փըյփըյիլ:

197 Բառավերջում՝ խուփ > խուփ, թեփ > թիէփ, չափ > չոփ, ծեփ > ճիէփ:

198 «Երբ» բառում փոխարինում է Բ ձայնեղին՝ իսկ «փոկ» բառում փոխվում է Գ-ի, երբ > եիէփ, փոկ > պուէգ. /Գ էլիգենց և Ջարիջօնց թաղերը՝ պուէկ/:

Ք

Ք պայթականը, ընդհանրապես, բուրդ դեպքերում պահպանվում է, բացառությամբ Ն, Ղ, Խ և Ջ, Ջ բաղաձայններից հետո դըր-վելիս:

199 Բառասկզբում՝ քար > քօյ, քամահրել > քամայիել, քարկոծել > քայձիձիել /թերևս նշանակում է «քարով ծեծել», որը նույն իմաստն ունի: Մշո բարբառում՝ «քարալեխ էնել». «լեխ» բառը քրդերեն է, որ նշանակում է խփել/: Քիթ > քիւթ /նոր Ջուղայի, Խարբերդ-Երզնկայի, Բալուի, Ուրծա-Տիգրանակերտի բարբառներում՝ քիւթ/: Քով > քէվ, քիչ > քիչիկ /Սեր. ք ը չ ու գ/: Քարշել > քէշիել, քարնիկ > քայիչք, քայլք > քէլք և այլն:

200 Բառամիջում՝ կաթավ > գաթօվ, թթանել > թըթնուլ, ցամաքել > ցամթիել, ժըրթրել > ժըյթըյիել, մեթենայ > մաթինա և այլն

201 Բառավերջում՝ խելք > խիէլք, ոտք > վուէդք, թուք > թուք, պահք > բոք, երկինք > իյգինք, երեք > ժիէք, քաղաք > քաղոք: Նաև՝ հոգնակիի վերջավորությունների մեծամասնությունը:

202 Բ-ն փոխվում է Կ-ի Խ-ից հետո, և Գ-ի այն բառերում, որոնցում ըստ բարբառի օրենքի, Ղ-ն փոխվում է Խ-ի, աղթատ > ախկօյ, դժոխք > տըժուէխկ, ճեղքել > շըխփիել, ճեղք > ճըխ-գուէյ:

203 «Վանք», «աչք» և «մէջք» բառերում դառնում է Կ.վանք

>վօնկ, աշթ>աշկ /տնկ/, մէշթ>մէնկ: Հետևյալ բառերում
փոխարինում է Գ-ին. մագոգ>մաթուէկ, գոգ>գոցթ, ժանգ
>ժէնթ, պտտրոյգ>բառիթ:

Ճ

204 Այս հնչյունը հին հայերենում չի եղել: Հաջորդի բարբա-
ռում էլ այս բաղաձայնով գրվող բառերը օտար փոխառություն-
ներ են:

Հայերեն «հող», «հոր» և «հոտ» բառերում փոխարինում է
Հ-ին /տես էջ 40/:

205 Հաջորդի բարձրագույն գործարարական հնչման համեմատ հնչյունափոխությունը զգալի տեղ է գրավում և շատ բազմազան է: Գրված խավորապես հնչյունափոխվում են ձայնավորներն ու երկբարբառները, որոնց մասին խոսվել է:

Այժմ տալիս ենք բաղաձայնների հնչյունափոխության համառոտ ցանկը: Այս մասին թեև խոսվել է համապատասխան տեղում, սակայն այնտեղ չեն ընդգրկվել որոշ թվով բառեր:

Նախքան նյութին անցնելը նորից ենք ընդգծում, որ հաջորդի բարձրագույն հնչյունափոխությունները հիմնված են տեղաշարժ տեղափոխության օրենքի վրա /չհաշված բացառությունները/:

Ձ>Շ. ամաչկոտ>ամբշգուէղ, կոչնակ>գոշնոգ, աչքեր>աշվօնք:

Թ>Յ. շնչեղ խուլները փոխվում են ԾՁ խուլ և շնչեղ ձայնեղի, ինչպես անօթեցայ>անուծձօ, վաթսուռ>վածձուն:

Ն-ն փոխվում է Լ-ի. բռնկել>պըլըռգիէլ, նշտրակ>լէշգէլ, գոտին արձակ>կուղուլայծօգ: «Լնուլ» բառում հակառակն է տեղի ունենում. լնուլ>նրնուլ:

Մ խուլը փոխվում է Ջ ձայնեղ շփականի. ցածրանալ>ցազնօլ, օծել>էզնիէլ, մեծանալ>մէզնօլ /միէնձնօլ/: Պարզվում է, որ Մ խուլ պայթականը փոխվում է Ջ ձայնեղ շփականի, գլխավորապես Ան ռեգայինից առաջ:

Ս սուլականը փոխվում է Ջ ձայնեղի, կամ շնչեղ ձայնեղի միայն «Բարսեղ» հատուկ գոյականում. Բարսեղ>Պայձիէղ:

Ջ շնչեղ խուլը փոխվում է Յ շնչեղ խուլի, ժամակոչ>ժամգուէց, /ուրիշ բառ չունենք/, սրա հակառակ «սոխառ» բարբառային բառում Յ-ն փոխվում է Ս-ի. սոխառ>սօխարօս, որը սոխարոց բառի աղավաղվածն է /այս բառում ևս Ր-ն պահում է իր ձայնը/:

Ր ձայնորդը փոխվում է Շ շփականի Թ, Բ շնչեղ խուլներից առաջ, այն դեպքում, երբ վերջինները դառնում են խուլ. երթալ>իշտօլ, ներթալ>նիշգիէվ /այս բառում՝ շնչեղ ձայնեղ/:

Բ շնչեղ խուլը փոխվում է Կ խուլի, Գ շնչեղ ձայնեղի, Ծ-ից և Խ-ից հետո. հրաշք>հըյօշկ, ներթալ>նիշգիէվ, աղթալ

> ախկօղ, ճեղքել > շրխիլ էլ: «Մագոգ» բառում հակառակն է լի-
նում. մագոգ > մաքուէկ:

Դ ձայնեղը փոխվում է Զ ձայնեղի. փոխինդ > փէխինձ /ու-
րիշ չկա/:

«Պատասխան» բառում Ա-ի կրճատումով SU-ն փոխվում է Թ-ի.
պատասխան > բացխուն /Զորենց թաղ. «բացխուն»/:

«Փախչել» և նման բառերում Զ-ն փոխվում է ձ-ի, Եւ-ը
իւ-ի փոխվելով. փախչել > փախճիլ: Սրանից հետևում է, որ
իւ-ից հետո շնչեղ խուլերը, հատկապես Բ-ն և Զ-ն, փոխվում
են խուլի: «Զրօրհեն» կրոնական բառը դառնում է > ճիլիս-
նիէթ:

«Պառա» բառում Ի-ն փոխվում է Բ-ի. պառա > բառօր:

Գ ձայնեղը փոխվում է Բ շնչեղ խուլի. ժանգ > ժէնջ, քարա-
գունդ > քօյքունտ, նաև «քարուքանդ» բառը արտասանվում է
«քօյքունտ»:

ՁՕ6 Մի քանի հարադրություններ արտասանվում են կրճատ, յու-
րահատուկ հնչյունափոխությամբ. օրինակ՝ «Թող ուտի»-ն դար-
ձել է «թօվդի». «կուլ տվեցի» կամ արևմտահայ ԿԸԼԼԵՑԻ բառի
ԵՑԻ մասնիկն ընկել է կրկնակ Լ-ի փոխարեն մեկն է մնացել,
ավելացել է Օ և ստացվել ԳԸԼՕ: Այսպես են նաև մադրունիէլ:

< մատ զարնել /կամ մատով ուտել/, շաքըրդիէլ < շաքարոտել
/կամ շաքար ուտել/: «Կարօտել» բառը դարձել է գըլգըլնօլ,
«գօտի արձակ»-ը՝ կուղուլայծօգ /Մեղրու բարբառում՝ գըխոր-
հարզազ/: «Որոտալ» բառը՝ կըրդատիէլ, թերևս «գոռգոռալ»
բառից է: «Շաքաթ օր» երկու բառերը միավորվել են իբրև մեկ
բառ՝ «շապատտէյ», թերևս *day* բառի ազդեցությամբ:
Իսկ «շաքաթ» բառն առանձին՝ շ ա պ ո թ է: Կան նաև սող-
վըդիէլ և «ամօլտ» բառերը, որոնց առաջինը նշանակում է
դողով ուտել /կամ դողալով ուտել/, իսկ երկրորդը՝ ամեն
մարդ:

«Գրիգոր» բառի մեջ Բ-ի անկումով Ի-ն փոխվում է ՈՒ-ի
և բառը դառնում է Կ ու զ ու է յ:

207 ԳՈԾԱԿԱՆ.- քանալի > պալլիէնք, ալգի > էգգի, հոգի > հիգգի, ագի > ագգի: «Սալաքար» բարդ բառը միասին արտասանելիս և ձայնը կրկնվում է. սալաքար > սըլլէքոյ: «Գետնախնձոր» բառն արտասանվում է կիննիխընձուէյ, իսկ «գետին» բառը՝ կիդին. Լ-ն կրկնակի հնչվում է նաև «գըլլօն» բառում, որը կլոր, կամ գլորել բառից է:

208 ԱՄԱԿԱՆ.- Ունենք ունեւոր > ուննըվուէյ և միջակ > մըջջօգ:

209 ԲԱՅ.- քայերի մեջ կրկնակ բաղաձայններ ունեցողներից շատերը անանցավոր են. գտանել > կըննուլ, մտանել >

մըննուլ, շտանալ > շաննօլ, ելանել > իննիէլ /Լ-ն ձայնափոխված/, ունենալ > ուննօլ, հիվանդանալ՝ կրնաս > հիվընդնօլ /հիվըննօլ/, ոլորել > իլլիէլ /այս բառում Բ-ին փոխարինել է Լ ձայնորդը/, ոլորուած > իլլիմօն, ուշացնել > ուշածնիէլ /այս բառում էլ Մ խուլը և Զ շնչեղ ձայնեղը միասին փոխարինում են Զ շնչեղ խուլին/, ինչպես նաև փտած փըղտօց: «Պտույտ անել» հարգիրը արևմտահայ լեզվում կրնա փոխվել դարձել է «ըցցել», իսկ հաջընի բարբառում դարձել է բիլլիէլ: «Ցնքալ» բառը հնչվում է դըգգօլ, այստեղ Ն-ն ընկել է, իսկ Բ շնչեղ խուլին փոխարինել է կրկնակի Գ-ն. «ներկարել» բառն արտասանվում է «էյգըննօլ», «խել»-ը՝ խըլլիէլ, «բարձրանալ»-ը՝ պարհըննօլ /այս բառում մի քանի փոփոխություններ են կատարվել. և ձայնափոխություն, և հավելում, և անկում, և կրկնություն: Այսպիսի բառեր բավականաչափ կան Հաջընի բարբառում/: Անօթեցա > անուծձա /այս բառում Բ շնչեղ խուլ պայթականին փոխարինել են ՄԶ խուլ պայթականն ու շընչեղ ձայնեղը/, աջ > աջջիկ, գլորուել > կըլլըլիլ, գլել անցնել > կըլլըլիէլ:

210 Ինչպես գրեթե բոլոր բարբառներում հաջորդի բարբառում էլ հնչյունների անկում է տեղի ունենում, և այդ անկումն այնքան բազմազան է, որ որևէ հիմնական կանոն հնարավոր չէ սահմանել: Նախապես, ըստ հնարավորին, խոսվել է անկումների մասին, հատկապես «Ձայնավորների գործածությունը» բաժնում, սակայն բաղաձայնների անկման մասին անհրաժեշտ համարեցինք մի անգամ ևս համառոտ, ամփոփիչ տեղեկություններ տալ: Այս անգամ ցույց ենք տալիս միայն, թե ո՞ր բառում ի՞նչ հնչյուն է ընկնում, որովհետև, հաճախ նույն հնչյունը բառի տարբեր տեղերում ընկնում է հնչյունական այս կամ այն փոփոխության պատճառով:

Գ ձայնեղն ընկնում է «գիշեր» բառի սկզբում. գիշեր > շիշյ: Գրաբարում Գ կիսաձայնով սկսվող բառերի սկզբի Գ-ն ընկնում է. յատակ > ադօգ /Մղ. էդօգ/, Գակոր > ակուէպ, Գարութին > ակտին, յաւել > իվիէլ, յիշել > իշիէլ, յղել > ըղիէլ, յուլանալ > ուլնօլ, յստակ > իսդօգ, յաւանակ > ավանօգ, յարդ > էյտ, յաջողիլ > աճողիլ և այլն: «Թունք» բառում հնչվում է թեթև կամ իր ձայնով, որը հավասար է թեթև հնչման. յունք > ունքիէյ /բառն անեզական է/:

Հ-ն ընկնում է. «խաչահամբոյր», «շնորհաւոր» բառերի միջում և «հաւատալ» բառի սկզբում. խաչահամբոյր > խաչամպիյ, շնորհաւոր > իշնավուէյ, հաւատալ > ավդօլ:

Ն ռնգայինն ընկնում է բառամիջում՝ հետևյալ բառերում. զարթնել > զայտիլ, ծանր > ձօրը /ծօրը/, ընտրել > չըռիէլ /Մեղրու բարբառում՝ չընդըրէլ/, ապարանջան > արըրճօն, կամ արըրճօն, պապանձել > բարըձիէլ, եղինջ > էղիճ, հարսնուկ > հաշուկ, և վերջում ն ունեցող գրաբարյան բառերի բառավերջում:

Ր ձայնորդն ընկնում է հետևյալ բառերի միջում. արձակել > արձիէլ /այս բառում սղվել է նաև Ա ձայնավորը/, կորսուիլ > զըսըմվիլ, /այս բառում էլ ձայնափոխություն և Մ-ի հավելում է տեղի ունեցել/:

Շնորհավոր > իշնավուէյ /Մղ. ըշնավուր/, հրամմէ > համմէ /այս բառը «հրամայէ» հրամայական բառի կրճատ ձևն է/: Անկում

չենք հաշվել այն դեպքերը, երբ բառերի միջում կամ վերջում
ր-ն դառնում է ց, ըստ բարբառի օրենքի:

Զ շնչեղ խուլը ընկել է միայն ողիպչել¹ բառում. զիպչել
> տըբիլ:

Յ խուլ պայթականն ընկնում է, սովորաբար, Բ, Բ', Ղ բաղա-
ձայններից և ՈՒԱ երկհնչյունից առաջ. պատռել > բառիլ, պատ-
րոյգ > բառիք, աստուած > ասված /ասբօձ/:

Ղ բաղաձայնն ընկնում է «խղճմտանք» բառում. խղճմտանք
> խէջմըղօնք /այս շքառը շատ թիչ է գործածվում/, նաև
ողկոյզ > գիզ:

Բ հնչյունն ընկնում է գրաբարյան «առնել» բայում և բա-
ռասկզբի Ա-ն փոխվում է է-ի. առնել > էնիլ:

Ք բաղաձայնն ընկնում է «թսան» բառի սկզբում. ծսան > սօն:

Հ Ա Վ Ե Լ ՈՒ Մ

211 Հաջընի բարբառում հնչյունների հավելումներ թիչ են դիտ-
վում: Ամենից ավելի աչքի է ընկնում Ն ռեզայինի հավելումը
ու շրթնային պայթականներից առաջ, իսկ մնացած հավելումնե-
րը շատ թիչ թիվ են կազմում:

Գ. ծընծոյալ > ծըղձազ:

Դ. ծանրանալ > զանդըլնօլ, միայն այս բառն է:

Զ. ավելանում է, որպես նախդիր գրաբարյան ձևով, թեզ
> զգիլ, նա > զնա, ցուցական դերանունների հայցականի նախ-
դիր է դրվում /ուրիշ չկա/:

Ի. այս ևս ավելանում է որպես նախդիր, զատ > ի զօդ, եկե-
ղեցի > ի ժօմ, ժամակոչ > ի ժամգուէց, ուրիշ չկա:

Լ. բառասկզբում. ալևոր > հալիվուէյ, ապա > հաքօ, ընտրել
> հըրիլ, բառամիջում՝ բարձրանալ > պարհըննօլ:

Մ. «կորսուիլ» բառի այլափոխության ժամանակ՝ գըսըմվիլ,
հիմալ > հուսմօ:

Յ. «Պահել» բառում՝ բէյհիլ:

Ն. հառագել > շառանքիլ, ցամաք > ցամօնք, կամաչեցնի /ուչ
ամաչել/ > զամընչուցընիլ, առաջ > առանք, օծել > էզնիլ, դը-
րացի > տըյացիլ /որոշյալ առում/, երեվիլ > իյվընօլ, պալա-

բազ > բաղայօնք, մեծ > միէնձ, քիթ > քիւնթ, ճըշալ > շինչիէլ,
մուք > մուենթ, յիբաւի > իվայդան /այս բառում դրափոխություն
է կատարվել և վերջին ԴԱՆ մասնիկը գոյացել է թուրքերենի
ազդեցությամբ *dogrudan*/:

Ե. միայն կա «կրիա» բառը, որ հնչվում է գըրէշ:

Բ. հեքիաթ > հէռքոթ, ժանգոտել > ժանկադիէլ:

Վ. կա միայն մօտենալ > մէդվընօլ, իսկ վուէվ, վուէդք,
ռով, ռոտք և այլն բառերի սկզբի Վ հնչյունը ես հավելում
չեմ հաշվում, այլ՝ Ո երկբարբառի արտասանություն:

ՈՒ. միայն «բազուկ» /բույս// բառում, բազուկ > պուազիզ
/վերջնականի ՈՒ-ի ի դառնալը թուրքական լեզվի ազդեցու-
թյունն է. «բազուկ» բառը թուրքական գավառաբարբառում ար-
տասանվում է «փազի»/:

Տ. ճայթել > շէթտիէլ, վայթել > վէթտիէլ:

Զ. ավելանում է որպես հոգնակիի մասնիկ, երկու > էյգուք,
բարեկենդան > պայգէնդօնք, բանալի > պալլիխք:

212 Այստեղ կարելի է ավելացնել նաև քահանայ > քահանօ, մը-
ուք > մըռթըն, մոռացկոտ > մորցընգոէդ:

213 Բացի վերոհիշյալ բառերից հավելում կարելի է հաշվել նաև
բաղաձայնների կրկնակվելը, որի մասին գրվել է համապատասխան
բաժնում:

Հնգցոյնների ՏԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ

294 Հաջընի բարբառում եղած հնչյունական տեղափոխություննե-
րը դասավորվում են հետևյալ կերպ.

1. Գ-Տ օգտել /բավել/ էթգիէլ. /տեղափոխված և հնչյու-
նափոխված/:

2. Ն հնչյունի տեղափոխություն՝ ունկի /կշգաշափ/ > նուկի

3. Կ-Ն հնչյունների տեղափոխություն. ականջ > էնգէջ /Ձ-ն
բացառություն/:

4. Ն Ճ հնչյունների տեղափոխություն. անճար > նաջօյ/6 չ/

5. Ն Լ հնչյունների տեղափոխություն. բանալի > պալլիխք:

6. Ն Ց հնչյունների տեղափոխություն. մոռացկոտ > մորցըն-
գոէդ:

7. Ն Բ հնչյունների տեղափոխություն. բոնկել > պըլըռգիէլ:

8. Ղ Մ Հնչյունների տեղափոխություն. ննծղայ > ձրղձազ :
9. Ղ Տ Հնչյունների տեղափոխություն. աստղ > օսղը :
10. Ղ Ծ Հնչյունների տեղափոխություն՝ Ղ-ի փոփոխմամբ.
շեղը > խըշպից :
11. Ղ Ր Հնչյունների տեղափոխություն. թաղցր > թօյցղը :
12. Դ Գ Հնչյունների տեղափոխություն. դըզալ > տըզժօլ :
13. Վ Ր Հնչյունների տեղափոխություն. յիրաւի > իվայղաւն :
14. Վ Լ Հնչյունների տեղափոխություն. լվանալ > վլանօլ .
/կա նաև Խարբերդի բարբառում/ :
15. Ծ Ր Հնչյունների տեղափոխություն. փշրել > փըրշիէլ ,
փշրունք > փըրշօնք /կա նաև Տէրսիմի բարբառում/ :
16. Զ Կ Հնչյունների տեղափոխություն. աղջիկ > աջգին
/թարնիկ > թայիչթ, Հնչյունափոխվել են ճ > չ, կ > թ/ :
17. Տ Հնչյունի տեղափոխություն. փետուր > թէրիյ /տ Թ ձայ-
նափոխութ/ :
18. Ս Ր Հնչյունների տեղափոխություն. անօսր > նէյսը, Ա-ի
անկումով, /այս տեղափոխությունը կա նաև Զմշկածագի
բարբառում/ :
19. Թ Ռ Հնչյունների տեղափոխություն. մուռ > մըռթըն :
20. Ր Խ Հնչյունների տեղափոխություն. մարխ > մօխըր :
- 215 Բոլորովին տարբեր են արտասանվում՝ անձրեւ > առիէվ,
մուրացկան > մայազադու բառերը :

Ս Ղ ՈՒ Մ

216 Հաջորդի բարբառում, բացի սովորական սղումներից, կան
մի շարք այնպիսի սղումներ, որոնք յուրահատուկ են այս խմբ-
ի բարբառի համար: Դրանք մեծ մասամբ գրաբարյան բառեր են,
որոնք ժողովրդի խոսակցական լեզվում ձևափոխվել են: Այդպի-
սի բառերից մի քանիսը զետեղել ենք «Հնչյունափոխություն»
գլխում, իսկ մնացածն ամփոփվում է այստեղ:

Աղուհաց > ախոցք, աղիողորմ > աղըմ-աղըմ, դանակով հատել
> տանգըդիէլ /Զմ. տանգըդիէլ/, այս բառը նաև հոգնակի ի-
մաստ ունի. զոքանչ-մայր > իթիչ-մայ, կաթողիկոս > գաթղուէս,
հատուկտոր > հատուգօղ: Մնացածը հայերենում եղած սովորական
սղումներ են, ինչպես օրինակ Ա-ի սղումը հետևյալ դեպք :-

բում. ամրացնել > ամրացնիլ, կանաչել > գանչիլ, արածել
 > ալձիլ /տարբեր է Համբարձում> Գայծում/, աշակերտ > աշգի-
 իյո /էշգիէյո/, զանգատել > կանգողիլ, մեղադրել > մեղադրիլ
 /մեխադրիլ/, Հնգանոց > Հինգնոց: Կտ նաև «լինել» բայի նա-
 խավանկի սղում. լինել > նօլ /Մղ. նիլ/, նույնպես՝ դուն >
 դընվիթ, ամօն > ամըննիթ:

Ա Մ Ա Ն Ց ՈՒ Մ

218 Հաջընի բարբառի նախածանցներից ամենաշատ գործածականն է
 9 ժխտականը: Կտն նաև Ան և Տ ժխտական նախածանցները, սակայն
 սրանք քիչ են գործածվում: Ան նախածանցը երբեմն Բ,Պ,Փ պայ-
 թականներից առաջ Հնչվում է ԱՄ. Օր. անբախտ > ամբօյթ, ան-
 բան > ամպօն: Տ-ով ունենք միայն «դըքուն» բառը. դըքուն < մը-
 նօլ /անքուն մնալ/:

Հաջընի բարբառն ունի բավականաչափ վերջածանցներ, որոնք
 հետևյալներն են.

Վի /վան/ առըվի < /առաշվան/:

ՎՈՒԵՑ, /որ, եւոր/. հալիվուէյ < /ալււոր/, ձոցվուէյ <
 /ծոցվոր/:

ՈՒԵՑՑ /որդ/ փոխնուէյտ < /փոխնորդ, փոխանորդ/:

ՈՒԷԴ /ետ/ մազուէյ < /մազոտ/, աղդուէյ < /աղտոտ/:

ՈՒԷՑ /ոց/ մաննուէյ < /մատնոց/:

ՆՈՒԷՑ /նոց/ տըզզօլնուէյ < /զդալնոց/, հինգնուէյ < /հըն-
 գանոց/:

ԳՈՒԷԴ /կոտ/ մորցընզուէյ < /մոռացկոտ/, վախզուէյ <
 /վախկոտ/:

ԳՕՆ /կան/ լալզօն < /լալկան/, բայդրզօն < /պարտական/:

ԻԷՆՔ /ենք/ Մօլլիէնք, Սիւննիէնք, Մանգրիէնք և այլն:

ԳՕԳ /կակ/ միէնձզօր < /մեծկակ/:

ՀԻԷԳ /բարբառային/ լէնգիէզ < /լայնկեկ/, նիէզգիէզ < /նեղ-
 կեկ/:

ԻԷԼ /ող/ խօսսիէյ < /խոսող/, լըսսիէյ < /լսող/, հակնիէյ <
 /հագնող/:

ՕՆՔ /ոնք/. միէյօնք < /մերոնք/, ձիէյօնք < /ձերոնք/:

ԴՈՒԹ /տուր/ գայզըղուք < /կարկտուք/, հանքըղուք < /հավ-
քըղուք/:

ՎՕԶԹ /վածք/ խօսվածք < /խոսվածք/, քելվածք < /քայլվածք/:

ՎՈՒԾ քացառականի ԻՑ մասնիկն է, որ այլ բարբառներում
արտասանվում է ՎԱՆԾ. հեյվուց < /հերվանից/, առնըվուց < /ա-
ռաշվանից/:

ՈՒՑԻՆ /ություն/ պայգօմուտին < /բարեկամություն/, հա-
յուսդուտին < /հարստություն/:

Ե Զ Ր Ա Կ Ա Ց ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

218 Հաշվների բարբառն ունի ձայնավորների բազմազան փոփոխում-
ներ:

ա/ Ամենից շատ փոփոխման ենթարկվողները Ա, Ը, Օ ձայնա-
վորներն են, որոնք քիչ բառերում են պահում իրենց զրաբար-
յան հնչումը: Այս փոփոխումները թխում են բարբառի ներքին
հնչյունական օրինաչափությունից, մասամբ էլ օտար լեզուներ-
ից կրած ազդեցության հետևանք են:

բ/ Ե և Ո հնչյունները բառամիջում հնչվում են երկբարբա-
ռային Ի է, Ո է, Ո ի է, իսկ բառասկզբում փոխվում են պարզ ձայ-
նավորի, կամ դառնում են երկհնչյուն ՅԵ, ՎՕ: Ո-ն երկբար-
բառ է դառնում հատկապես պայթականներից, ձայնեղ շփականնե-
րից և Յ/ր/ կիսաձայնից առաջ՝ երկվանկ բառերի վերջնական-
կում:

գ/ Բ, Զ, Զ, Զ ձայնեղ պայթականները Ի է և Ո է, Ո ի է երկ-
բարբառներից առաջ դառնում են շնչեղ ձայնեղ, իսկ Բ-ն՝ նաև
Ղ-ից առաջ: Բայց ընդհանուր առմամբ ձայնեղ պայթականները
դառնում են խուլ, իսկ խուլները՝ ձայնեղ, որը բարբառի հիմ-
նական օրենքն է:

դ/ Բացի պայթականներից մյուս բաղաձայնները, քացառու-
թյամբ Բ-ի բոլոր դեպքերում պահում են իրենց ձայնը: Իսկ
Բ-ն հայերեն ծագում ունեցող, գրեթե, բոլոր բառերում /բա-
ռամիջում, բառավերջում/ փոխվում է Յ կիսաձայնի: Հայերեն
ծագում ունեցող միայն մի քանի բառերում է Բ-ն պահում է
իր ձայնը, իսկ Յ խուլից հետո, շատ դեպքում հնչում է Բ,
Ց-ի անկումով, Պետրոս > Բեռոս, կտրել > զըռիլ:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍ

ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. ՀՈԳՆԱԿԻԻ ԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

219 Հաջընթի բարբառում կան հետևյալ տասը հոգնակիակերտ մաս-
նիկները.

ա/ Ի՛նչ /եր/ մասնիկն ավելացվում է բաղաձայնով վերջավոր-
վող պարզ միավանկ բառերի վրա, օր. խուէղ - խուղիէյ, գնե-
էղ-կուղիէյ¹, հօվ - հավիէյ, քօյ-քայիէյ, գէվ - գէվիէյ,
նուէղ նուղիէյ և այլն:

բ/ Ի՛նչ /նե/ մասնիկն ավելանում է գրաբար Ա. ներքին
հոլովման պատկանող միավանկ բառերի վրա՝ լեռն - լէրնիէյ,
մուկն - մըգնիէյ, նուռն - նըրնիէյ, թուռն - թուէննիէյ,
մատն - մադնիէյ: "Ձուկն" և "տորդն" բառերը այս կանոնին չեն
ենթարկվում երբեմն:

նի՛նչ մասնիկն ավելանում է նաև որոշ բազմավանկ բառերի
վրա. աղբիւր - ախպիյնիէյ, ասեղն ասսիէղնիէյ, թարթիչ -
թէյթիչնիէյ և այլն:

գ/ Ի՛ն. այս մասնիկն ավելացվում է բազմավանկ բառերի մե-
ծամասնության վրա /բարբառի հին ձևերում Ի՛նչ հոգնակիա -
կերտ մասնիկը, գրեթե չի դործածվել/: Տըգգօլ - տըգգօլնի,
մայօկ /մարագ/ - մայօկնի, մանօձ - մանօձնի, ույօկ /ուրագ/
ույօկնի, տիյծօն /դերձան/ տիյծօննի, բըղուգ /ծծի/, բըզ-
գընի, նօլուլօգ /ջուլհակ/, նօլուլօգնի, նաև ըղզօգնի, հա-
նօքնի, պուխայիգնի /անասուն, գավաթ, ծխնելոյզ/:

Երբեմն գործածվում է նի՛ճ³. տըյացնիք /հարևան/ թաղօր-
նիք, ուխտավուէյնիք, պայգումնիք /բարեկամ/ և այլն:

դ/ Բ. այս տառը, կամ մասնիկը ավելանում է Ի ձայնավո-

1. Ո՛ն է երկհնչյունն ունեցող բառերը հոգնակիի վերածվելիս
կորցնում են է հնչյունը՝ գնէէղ-կուղիէյ, խուէէղ-խու-
ղիէյ, նուէէղ-նուղիէյ:

2. Այն միավանկ բառերը, որոնց մեջ եղած Ա հնչյունը փոխ-
վում է Օ-ի կամ Ո-ի, հոգնակիի դեպքում Ա-ն վերականգ-
նւթվում է հօվ - հավիէյ, քօյ-քայիէյ:

3. Հոգնակիում Ի՛նճ մասնիկն ստացող գոյականները հոգնակի
սեռականում վերջավորվում են Ի՛նՅՈՒՆՑ, օր. բարեկամնե-
րանց>պայգումնիյոնէց, դրացներանց>տըյացնիյոնէց
և այլն:

բով վերջավորվող բառերի վրա. էզգի /այգի/, էզգիք, օսգի - օսգիք, կայի /գարի/ կայիք, աձիլի /ածելի/ աձիլիք, աձի - լինիէյ, աղվընի /աղավնի/ աղվընիք, մանի /մատանի/ մանիք, հիյի /շորի/ հիյիք, հիյինիէյ և այլն:

220. Զի գոյականը այս կանոնին չի ենթարկվում: Այն հոգնակի է դառնում նի մասնիկով, բայց ոչ թե Զի - նի, այլ նախ ըստանում է ԱնՔ հոգնակիակերտ մասնիկը՝ դառնում է ԶիԱնՔ. պատահում է, որ Բ-ն ընկնում է, կամ տեղափոխվում է, և ավելանում է նի մասնիկը և դառնում է ԶիԱննի/Ք/:

Զի բառի հոգնակիի կազմության ԶիԱնՔ, ԶիԱննի ձևերը կան այլ բարբառներում, որոնց մեջ, երբեմն էլ, որոշյալ առումով ասվելու դեպքում ԱնՔ մասնիկի Բ-ն ընկնում է և բառը դառնում է ԶիԱնԸ: Միանը պերի՞ր /Արսլան-Պէկ/: Միանն հեձանք ու ջանպա ընգանք, ջանպան ծիան/ն/ուև կլոխները թող դվանք... < «ձիերն հեծանք ու ճանապարհ ընկանք, ճանապարհին ձիերի գլուխները բաց թողեցինք»: Զօ, ծիան/ն/ուև գէր դվէր էս < ոսօ, ձիերուն կեր տվել ես" /Տրս. Զմ. Ակ./: Սեբաստիա ծիան/թ/, ծիաննի, Վան՝ ծիանքյ:

Բ-ն ավելանում է նաև նի մասնիկի վրա, որ դառնում է նիՔ, թեև շատ քիչ գործածական է: Այս դեպքում ստացվում է կրկնակի հոգնակի, ամօն /աման/ ամըննի/թ/, ակուով /ազուով/ ակուովնի/թ/:

ե/ Վի կամ ՎիՔ. դուև /տուև/ դընվիք, շուև - շէնվիք, նաև ծուևգն ձընկվիք:

զ/ Վընի. այս մասնիկը, բացի «կատու» բառից ավելանում է, ընդհանրապես մարմնի մասերի անունների վրա. գադու - գադվընի, թինթ - թէթվընի, ծառ /ձեռք/ ծէռվընի, պիյոն /քերան/ պիյվընի:

է/ ՎՕն/Ք/. դէյ /տեր/, դէյվօնք, դիէզ /տեղ/ դիէզվօնք²,

1. ՎՐնի մասնիկը որպես հոգնակիակերտ մասնիկ գործածվում է նաև, նույնանման բառերի վրա ավելացնելով, այլ բարբառներում /Խարբերդի, Զմշկածագի և Սասունի բարբառներում/ և ստացվում է կրկնակ հոգնակի, ինչպես Հաշընի բարբառում:

2. Տեղ-դէզ-դէզանք, դէզվան/թ/ ձևը կա նաև Ուրծայի, Տէրսիմի, Խարբերդի և Զարսաշաղի բարբառներում:

էշ-էշվօնք:

ը/ Օնթ կամ Իէնթ. այս մասնիկները գործածվում են հավա-
քական, կամ գերդաստան ցույց տվող տնուկների համար, օր.
Թուլուսօնք /Թորոսենք/, Սինանիէնք, մայօնք /մայրենք/,
Ստրկիսիէնք, Թոփճօնք, Զօրնօնք և այլն:

թ/ ԴԱԹ, կամ ԴԻԹ. այս մասնիկով հոգնակի են դառնում ազ-
գակցութիւն և բարեկամութիւն ցույց տվող բառերը. ախպայ
/եղբայր/, ախպըղդիք, թիյ /թուլր/, թիյվըղմք, գընիկ, գըն-
դմք, աչգին /աղջիկ/ աչգինդմք¹:

ժ/ ՍՏԱՆԻ, այս մասնիկն ավելանում է վայրերի հասարակ
տնուկների վրա, բայց երբեմն բացառութիւններ կան էգգի
/այգի/ - էգգիստանի, հիգգի /հոգի/ հիգգիստանի, պաղչի-
ստանի² /պարտեզ/ և այլն:

1. ԴԻԹ, ԴԱԹ հոգնակիակերտ մասնիկն ավելանում է նույն
բնույթի բառերի վրա նաև մի քանի բարբառներում, որոնք եր-
բեմն միջմասնիկում ն ստանալով, հնչվում են ԴԱՆԹ, երբեմն
սկզբում ավելանում է Վ, դառնում ՎԴԱՆԹ և ՎԴԱՆԹ:

Խարբերդի բարբառում ԴԻԹ, ախպիր-ախբըրդիք, Զմ. ախպիր-
ախպըրդիք, իսկ քօր /թուլր/ քըրվըղանք, գընիգ - գնդմք,
գընդդմք և այլն: Սասնա, Մշո՝ հօղպէր /հորեղբայր/ հօղպըր-
դիք, քուր - քուրվըրդիք, Սերաստիայի՝ աղպար - աղպըղանք,
Վանա՝ ձօչաղէքտմք. Արարատ գյուղ՝ քվոր /թուլր/ քվօրղանք:

2. ՍԴԱՆ մասնիկը գործածվում է նաև Սասունի և Զմշկածագի
բարբառներում՝ ազգակցական կապ և կենդանիներ ցույց տվող
տնուկների վրա էլ է ավելացվում, սակայն այն բառերի վրա,
որոնք վերջանում են Ի ձայնավորով, օրինակ՝ ջորի, հորի-հօ-
րէսդան, էկի /այգի/ - էկէսդան, հոգի, հօկի - հօկեսդան,
քեռի - քեռեսդան, կարի /գարի/, կարեսդան, /ձի բառը այս
կանոնին չի ենթարկվում:

ՍԴԱՆ մասնիկը երբեմն գործածվում է նաև Սերաստիայի բար-
բառում, հատկապես թուրքերենից փոխառված և դարձյալ Ի վեր-
ջավորութիւն ունեցող բառերում, օր. էմմի /հորեղբայր/
էմմեսդան:

Այս մասնիկը թե Հաջընի, թե մյուս բարբառներում գործած-
վում է նաև վայրերի կամ երկրների տնուկների անանցման հա-
մար:

221 Հաջորդի բարբառում, ինչպես և արևմտահայ գրական լեզվում կան վեց հոլովներ, թե եզակի, թե հոգնակի թվերում. ուղղական, սեռական, տրական, հայցական, բացառական, գործիական: Սեռական և տրական հոլովները, ինչպես և ուղղականն ու հայցականը, չհաշված բացառությունները, իրար նման են, ն որոշիչ հոգը դրվում է և՛ սեռականի, և՛ տրականի վրա. հայցական հոլովը երբեմն ստանում է և որոշիչ հոգը: Հայցական հոլովը լինում է նաև տեղի պարագա ներգոյական հոլովի իմաստով: Զիբիլիգը էդիջ ա գը պուսնի, վոյտ ալ < ուղղանոցում եղինք էլ բուսնում է, վարդ էլ >: Ումիգիդ բի գինո նա, գըմիգիդ թը գէնո < ումիգիդ մնալուն՝ փորումդ /կոկորդումդ/ թող մընա: «Ումիգիդ», «գըմիգիդ» բառերի վերջին վանկի Ի հնչյունը փոխարինել է Ը գաղտնավանկին:

Հայցական հոլովը ուղղականի նման է: Վազէդ ձիուն կըլուիլը չիէն քիշդէ < «վազող ձիուն գլխին չեն խփում»:

Տրականը երբեմն լինում է հայցականի նման, անկախ նրանից, անձ է, թե՛ իր: Մէյվէ չի գէնիդ ձուր քոյ չիէն քայէ < «ստուղ չունեցող ծառին քար չեն նետում»:

Բացառական հոլովը վերջավորվում է գրաբարի, կամ արևմտահայ գրական լեզվի վերջավորությունից՝ է, սակայն որոշ բառերում վերջավորվում է նաև տրականի որոշյալ ձևով, հոգնակի դեպքում՝ Ը, հազվադեպ՝ և՛ վերջավորությունից: Ծուգը կըլխուն գը հիդի < «ձուկը գլխից է հոտում»: Ծիյիգէվ դէվուն գը վախէ, շիյէթ բախուրցը գը կողնո < «ցերեկով ուղտից վախնում է, գիշերով պախուրցն է գողանում»: Հավանաբար ՈՒ-ն բացառականի է վերջավորությունն է, որ բարբառում դարձել է ՈՒ, կամ ՈՒԹ վերջնամասնիկի Թ-ն փոխանակվել է Ն-ով, իսկ ՇԻԷՔ «գիշերով» բառի Թ վերջավորությունն էլ գրաբարի մնացորդըն է /գիշերամբթ/:

Ա և Ը վերջավորություններով օրինակներ. — Մէյթունա շօղ պույտ թէշէցի < «մորթուց շատ բուրդ թաշեցի»: Մէյթուրը շօղ գիյօն էյիէցի < «մորթիներից շատ վնաս արեցի»: «Սանտոխնուն վիէյ իննիէյ լաթ, վուէդթիս սըբըյդիէց, ընգօ < «սանդուղներից վեր ելնելիս՝ ոտքս սայթաթեց, ընկա»:

Գործիական հոլովի ՈՎ վերջավորությունը բարբառում գառ-
նում է էՎ, հոգնակիում՝ էՎՔ: Կան բառեր, որոնք գործիակա-
նում վերջավորվում են էՔ, կամ ՕՔ մասնիկով, այս ձևը, թեր-
ևս, գրաբար գործիականի ինք, կամ ԱՄԲՔ հոգնակի հոլովաձևն
է, որ դարձել է էՔ: Բիլլօն հովը վուզէժը օխպ գու պիյէ
/ԳՈՒ-ն բացառությու՜ն է/: < ո՛ման եկող հովը ոտքովը աղբ է
բերում: > ձույ նընիլէվ ճաղօյցքը չի տառնու < շշուր լցնե-
լով ջրաղացը չի դառնում: > Գայսընիյէվք բիշօյ ունի < կարաս-
ներով պաշար ունի: >

Ցուցական և անձնական դերանունները հոլովվում են գրաբար
բարախառն: Հայցական հոլովում գրվում է Զ նախդիրը, բացա-
ռականում՝ է, նե՛ վերջնամասնիկները, գործիականում՝ էՎ,
նե՛Վ:

3. Հ Ո Լ Ո Վ ՈՒ Մ Ն Ե Ր

222 Հաջընի բարբառում հոլովումները և՛ կանոնավոր են, և՛ ան-
կանոն. կան բառեր, որոնց եզակին ենթարկվում է կանոնի, իսկ
հոգնակին՝ ոչ, կամ՝ ընդհակառակը: Այժմ Հաջընի բարբառից
բառերի հոլովման նմուշներ ենք բերում աղդի հայերենի ութ
հոլովումների համապատասխան, տալիս ենք նաև անկանոն հոլով-
ման օրինակներ:

Ի Հ Ո Լ Ո Վ ՈՒ Մ

223 Այս հոլովման սեռականի և տրականի վերջավորություններն
են՝ ի/ին/, բացառականինը՝ էն, երբեմն հոգնակիում ունի Ըէ,
գործիականի ՈՎ-ը բարբառում փոխվում է էՎ-ի՝ հոգնակիում
գործիականն ունի էՎՔ, երբեմն՝ էՔ:

Ուղղականն ու հայցականը բոլոր դեպքերում իրար նման են,
բացառությամբ որոշյալ առման, որ ունենում է Ը: Հոլովման
նմուշներում ցույց է տրվում ուղղականն ու հայցականը և սե-
ռականն ու տրականը միասին. /տարբերություն լինելու դեպ-
քում առանձնացվում են/:

Գ Ա Յ Գ Օ Մ /բարեկամ/

Ուղղ., հայց.	պայգօմ/ը/	Հոգնակի պայգումնի/ք/
Սեռ., տր.	պայգօմին	պայգօմնուն
Բաց.	պայգօմեն	պայգօմենն /պայգօմնիյեն/
Գործ.	պայգօմել	պայգօմնիյել/ք/

Ք Օ Յ /թար/

		Հոգնակի
Ուղղ., Հայց.	թօյ	թայիէյ
Սեռ., Տր.	թօյի/ն/	թայիէյուն /թայիէյին/
Բաց.	թօյեն	թայիէյեն
Գործ.	թօյել	թայիէյել

Այս հոլովման են ենթարկվում աղթատ>ախկօղ, գլուխ>կը-
լուխ, միս, ընկույզ>ընգիզ, մոմ>մուէմ, հաց>հոց, մե-
ռել>մէրէլ, սուրբ>սույպ, կտրիւն>գըռիջ /գէրիջ/, հաւ
>հօվ, ատամն>առօ, ճանն>ջենն /ջանն/, շուր>ճույ, հա-
րուստ>հայուսդ, գող>գուէղ, շերեփ>շիյիէփ, արիւն>էյին
և այլն:

Այս բառերը հոլովման ժամանակ հնչյունափոխության չեն
ենթարկվում, բացի «միս» բառից: Հաջորդի բարբառում բացի
հին գրաբարյան սղումներից, որոնք վերաբերում են Ա ներքին
հոլովման, մյուս հոլովումներում հազվադեպ ենք հանդիպում
սղումների. օր. ոտն>վուէղթ բառի եզակի գործիականը լի-
նում է «վուէղթ», իսկ հոգնակի սեռական-տրականում վերջա-
վորվում է նաև Ոին «վուէղթիէյուն»: Ի հոլովման հոգնակի
այս կանոնը տարածվում է նաև հ ա Ր ու ս տ, գ ո ղ,
ս ու ը ք բառերի վրա ևս:

ՈՒ Հ Ո Լ Ո Վ ՈՒ Մ

224 Այս հոլովման սեռական-տրականը ունի /ՈՒ/ն/ վերջավո-
րություն: Բացառական հոլովը հոգնակիում, և երբեմն էլ ե-
զակիում, ստանում է Ը, կամ Ոին և կամ ՈինԸ վերջավորու-
թյունները: Գործիական հոլովի փոխարեն որոշ դեպքերում կի-
րառվում է հոլովվող բառը հիէղ /հետ/ կապով:

«Իսգի» /ոսկի/ բառին Հոգնակին Հոլովվում է երկու ձևով:

Դ Ա Յ Ի /տարի/

	Եզակի	Հոգնակի
Ուղղ. Հ.	դայի/ն/	դայինի/ն/
Ս., Տ.	դայու/ն/	դայեյու/ն/
Բաց.	դայվուվեն	դայվուենը
Գործ.	դայվոնք	դայինեյնք

Ա Մ Է Ս /ամիս/

	Եզակի	Հոգնակի
Ուղղ. Հ.	ամէս	ամսնիյ/նի/
Ս., Տ.	ամսու	ամսնուն
Բաց.	ամսեն	ամսնիյէ
Գործ.	ամսեվ	ամիսնիյնք

Ի Ս Գ Ի, Օ Ս Գ Ի /ոսկի/

	Եզակի	Հոգնակի
Ուղղ.Հ.	Իսգի, օսգի	իսգիք, օսգիք, օսգինիյ
Ս., Տ.	իսգուն, օսգուն	իսգուենց, օսգուենց, օսգինիյուն
Բաց.	իսգուն, օսգուն	իսգոնցեն, օսգինիյեն
Գործ.	իսգեվ, օսգեվ	իսգիքեվ, օսգինիյեվ, իսգոնցեվ, օսգոնցեվ

Մ Ի /ձի/

	Եզակի	Հոգնակի
Ուղղ. Հ.	Մի	ձիաննիք
Ս., Տ.	ձիուն	ձիաննունց
Բաց.	ձիեն /ձիուն/	ձիաննիյեն
Գործ.	ձիեվ	ձիաննեվ /-նիյեվ/

Մ Ի Յ Թ Ի /մորթի/

	Եզակի	Հոգնակի
Ուղղ. Հ.	միյթի/ն/	մեյթինի
Ս., Տ.	միյթուն	մեյթընու
Բաց.	միյթունա	մեյթունքը
Գործ.	միյթեվ	մեյթունեվ

է Ծ /էշ/

	Եզակի	Հոգնակի
Ուղղ.Հ.	էշ	էշվօնք /էշանք/
Ս., Տ.	էշու	էշվօնց
Բաց.	էշէ /էշուեն/	էշվօնքը
Գործ.	էշեմ	էշվօնեմ /էշէյին հիեղ/

Գ Ա Դ ՈՒ /կատու/

	Եզակի	Հոգնակի
Ուղղ.Հ.	գաղու	գաղվընի
Ս., Տ.	գաղվու	գաղվընիէյու
Բաց.	գաղվօն	գաղվընէն
Գործ.	գաղուեմ	գաղվընիէյեմ /գաղվընուն հիեղ/

Այս հոլովման են ենթակա ի ձայնավորով վերջացող բառերը, օր. ջորի >ճիյի, գինի >կինի, գարի >կայի և այլն:

Ժամանակ ցույց տվող բառերը, բացի գիշեր, ցերեկ, երեկո բառերից և Օր բառի եզակիից: Նաև մարդ, լոյս և պապ բառերը: «Ածելի» բառն ենթարկվում է ի հոլովման:

ՕՆ /ան/ կամ Օ /ա/ ՀՈՂՈՎՈՒՄ

225 Այս հոլովման սեռականն ու տրականը, եզակիում ստանում են ՕՆ «ան» վերջնամասնիկը, իսկ Հոգնակին տարբերվում է՝ ստանալով զանազան վերջավորութուններ, որոնք հետագայում գրվելու են մեջ բերվելիք օրինակներում:

Հ Է Ր /լեռ/

	Եզակի	Հոգնակի
Ուղղ.Հ.	լէր	լէռնիէյ
Ս., Տ.	լէրօն/ան/	լէռնիէյուն
Բաց.	լէրէն	լէռնիէյէն
Գործ.	լէրեմ	լէռնուեմ

Մ ՈՒ Գ /մուկ/

	Եզակի	Հոգնակի
Ուղղ.Հ.	մուկ	մըգնիէյ

Սեռ. Տ.	մզօն	մըգնիէյու/ն/
Բաց.	մուգէն	մըգնէյէն
Գործ.	մուգէվ	մըգնէյէվ

226 Այս հոլովման ձևով են թեքվում գրական հայերենում Ան հոլովման պատկանող բառերը, այսինքն, գրաբարյան ընկած ն-ն վերականգնվում է: «Շուեն» և «տուեն» բառերի հոգնակին այս հոլովման չի ենթարկվում: «Գուու» բառը այս բարբառում փոխարինվել է դուուո բառով /արբ. *نور Kurna* /, որը եզակիում ենթարկվում է ի հոլովման, իսկ հոգնակիում՝ ՈՒ. դուուո, դուուոնու:

Օն /յան/ ՀՈԼՈՎՈՒՄ

227 Հաջընի բարբառում ՈՒԹՅՈՒՆ-ով վերջավորվող գոյականները ուղղական-հայցականում վերջանում են ՏԻՆ, կամ ՏէՆ, իսկ սեռական-տրականում՝ ՏՕՆ, քաջառականում՝ ՆէՆ, գործիականում՝ Նէվ: Այս հոլովման հոգնակին գործածական չէ բարբառում:
228 Ոմանք ասում են, որ հոգնակի սեռական-տրական հոլովներն ստանում են ՈՒ վերջամասնիկը. հարստություններ > հայուսդուտէնի, հարստութիւններու > հայուսդուտինիէյու, բայց բարբառին և հայոց լեզվի քերականությանը առավել հմուտ անձինք պնդեցին, որ Օն/յան/ հոլովման հոգնակին չի գործածվել բարբառում:

ՀԱՅՈՒՍԴՈՒՅԻՆ /հարստություն/

Եզակի

Հոգնակի

Ուղղ. Հ. Հայուսդուտին

Ս., Տ. Հայուսդուտոն /տէնի/ Հոգնակի չունի

Բաց. Հայուսդուտինէն

Գործ. Հայուսդուտինէվ /-հիէղ/

ԱԽԿՕՂՈՒՏԻՆ /աղքատություն/

Եզակի

Հոգնակի

Ուղղ. Հ. ախկօղուտին

Ս., Տ. ախկօղուտինէն Հոգնակի չունի

Բաց. ախկօղուտինէն

Գործ. ախկօղուտինէվ

229 Այս հոլովման ենթարկվում են արյունակցական կապ ունեցող բառերի մի մասը:

Մ Ա Յ /մայր/

	Եզակի	Հոգնակի
Ուղղ.Հ.	մայ	մայօնք
Ս.,Տ.	մօյ	մօյօնք
Բաց.	մօյէ	մէյոցէվ

ԱԽՊԱՅ /եղբայր/

	Եզակի	Հոգնակի
Ուղղ.	ախայ	ախալյոռնք
Ս.,Տ.	ախօյ	ախալյոռէք
Բաց.	ախայէ կամ ախօյ թէվէն	ախալյոռէքը
Գործ.	ախայէվ կմ ախօյ հիէդ	ախալյոռութվ ախալյոռէք հիէդ

230 Այս հոլովման վերաբերող բառերն են, բացի բերվածներից՝
բայ-մայ < սկեսուր /պարոն մայր/ և իթիչ-մայ < զոքանչ-մայր:
«Հայր» բառը Հաջընի բարբառում չկա. հորն ասում են «բօբ»
/պապ/, իսկ պապին՝ դադա: Վերջերում մուտք է գործել հայ-
րիկ > հայիգ բառը:

ՎՈՒՒՅԺ /ոջ/ ՀՈՒՈՎՈՒՄ

231 Այս հոլովման ենթարկվում է միայն ԴԵՅ /տէր/ գոյական-
նը, որի եզակին որևէ հոլովում ՎՈՒՅԺ-ով չի վերջանում: Ե-
զակի սեռական տրականը վերջանում են Ը, բացառականը՝ Էն,
գործիականը՝ Էվ, իսկ հոգնակի ուղղականն ու հայցականը կազ-
մվում են ՎՈՒԲ վերջավորությամբ, սեռական-տրականը՝ ՎՈՒՅԺ,
բացառականը՝ Ը, գործիականը՝ ՃԷվ: Հոգնակի սեռականի վոճ
վերջավորության պատճառով էլ այս բառը դրեցինք նույնանուն
հոլովման մեջ:

ԴէՅ /տէր/ օրինակ ենք բերում

Նախադասութեամբ

Եզակի

- Ուղղ. Հ. դէյ էյին դէյ չիգգօս ուննօս < «ինչու» տեր
չես լինում»;
Ս., Տ. դէյը իսօ պօնը դէյը դույ < «այս բանը տիրոջը
տուր»;
Բաց. դէյէն դէյէն խէյ չիննօ < «տիրոջից օգուտ չի լի-
նիր»;
Գործ. դէյէվ դէյէվ մօյտը խինձ գը խուսա < «տիրով մար-
դը խիստ խօսում»;

Հոգնակի

Ուղղ. Հ.	դէյվօնք /տիրվանք/	Մանթ.- Եզակի բացա-
Սեռ. Տր.	դէյվոէն /տիրվանք/	ռականն էլ
Բաց.	դէյվոէնը /տիրվանից/	երբեմն լինում է «դէյ-
Գործ.	դէյվոէնէվ /-հիէդ/
/տիրվանով, տերվանք	վոէնը», ինչպես Հոգ-
նակի բացառականն է:
- Հետ/

«Տէր» բառի Հոլովման այս ձևը կա նաև Տերաիմի և Խարբեր-
դի բարբառներում, որոնցում եզակի սեռական-տրականը վերջա-
նում է ՈՒՆ-ով, օր. դէր, դիրուէն, դիրոնմէն, դիրով, հոգ.
դիրվան, դիրվընուէն, դիրվընէն, դիրվանքով, եզակի բացառա-
կանը լինում է նաև դիրոն մընէ:

292 Հաջընի բարբառում էլ, թերևս Հոգնակի սեռականի Յ-ն փոխ-
վել է Ճ-ի: Ըստ Հաջընցիների պնդման, այս բառի Հոգնակին
գործածական չի եղել բարբառում:

Յ Հ Ո Լ Ո Վ ՈՒ Մ

293 Այս Հոլովման ժամանակ Յ Հոլովիչը դրվում է միայն սե-
ռական և տրական Հոլովներում: Բացառականը երբեմն արտա-
հայտվում է քէվ և մէդ /թով և մոտ/ կապերի բացառականով,
որոնք դրվում են Հոլովվող բառերի սեռականի մոտ:

ԹՈՒՅՈՒՄՕՆՔ /Թորոսենք/

Ուղղ.Հ. Թույլատես
Սեռ.Տ. Թույլատես
Բաց.փոխարեն Թույլատես քելեն, մեղեն,
Գործ.փոխարեն Թույլատես հիեղ

Ունենք ԱՌՈՅՔՁ արդ ու հացք, բառի հոլովումը, այս հո-
լովմամբ:

Ուղղ.Հ. արդացք
Սեռ.Տ. արդացք
Բաց. արդացեն
Գործ. արդացել

ԱՅԼԱԶԵՎ ԿԱՄ ԱՆԿԱՆՈՆ ՀՈՂՈՎՈՒՄՆԵՐ

234 Այլաձև հոլովումների թվին են պատկանում՝ անկ /անք/,
անգին /անղինկ/, թիյ /թույր/, գընիգ /կին/, էյ /օր/, շունն
/շուն/, դուն /տուն/ գոյականները: Սրանցից յուրաքանչյուր-
ըն առանձին հոլովաձևեր ունի եզակիում և հոգնակիում:

Ա Ճ Կ /անք/

	Եզակի	Հոգնակի
Ուղղ.Հ.	անկ /անք/	անվոնք
Ս., Տ.	անկի/ն/	անջնոժձ
Բաց.	անկեն	անջնոցեն
Գործ.	անկել	անվոնքը

Թ Ի Յ /թույր/

	Եզակի	Հոգնակի
Ուղղ.Հ.	թիյ	թիյվըդիթ
Ս., Տ.	թիյի	թիյվըդոց
Բաց.	թիյիէ	թիյվըդոցէ
Գործ.	թիյել	թիյվըդոցէ հիեղ, թիյվըդոցէթ

Շ ՈՒ Ն /ն/

	Եզակի	Հոգնակի
Ուղղ.Հ.	շուն/ն/	շընվըդիթ /շենվիթը/
Սեռ.Տ.	շոն	շընվուէց /շենվուն/

Բաց.	շընին	շընվէցը
Գործ.	շընէվ	շընվընի հիէդ
	շօն հիէդ	

է ց /օր/

	Եզակի	Հոգնակի
Ուղղ.Հ.	էյ	էյէյ
Սեռ.Տ.	էյի	էյէյուն
Բաց.	էյեն	էյյոէցը
Գործ.	էյէվ	էյիէվ

Ա Զ Գ Ի Ն /աղջիկ/

	Եզակի	Հոգնակի
Ուղղ.Հ.	աչգին	աչգինդաթ
Սեռ.Տ.	աչգինի	աչգինդոէց
Բաց.	աչգինեն	աչգինդոէցը
Գործ.	աչգինէվ	աչգինդոէց հիէդ

Գ Ը Ն Ի Կ /կընիկ/

	Եզակի	Հոգնակի
Ուղղ.Հ.	գընիգ	գընդաթ
Սեռ.Տ.	գընգօ	գընդոէց
Բաց.	գընիգէ /գընգանէ/	գընդոցէ
Գործ.	գընիգէվ	գընդոցէվ /գընդոէց /գընգա հիէդ/ հիէդ/

Գաղու /կատու/ Ա էշ գոյականներն էլ պետք է որ այս հոլովման ենթարկվեն:

235 Ավելորդ չենք համարում հոլովել նաև Ղուլնօ /գուլ/ գոյականը, որպես օտարազգի բառ.

	Եզակի	Հոգնակի
Ուղղ.Հ.	ղուլնօ/ն/	ղուլնօնի /ղուլնօնիէյ/
Սեռ.Տ.	ղուլնօի/ն/	ղուլնօնուն /ղուլնօնի- էյուն/
Բաց.	ղուլնօն	ղուլնօնէյը
Գործ.	ղուլնօնէվ	ղուլնօնիթէվ

296 Հաջորդի բարբառում այս հոլովման պատկանող միայն երեք բառ ենք գտել, որոնք անկանոն կերպով են հոլովվում, այդ պատճառով այն առանձին հոլովում չառանձնացրինք, բայց քանի որ վերջավորութիւնը ՎՕՔ անանցով է, ուստի հարկ համարեցինք երեք գոյականն էլ դնել ՎԱ հոլովման մեջ:

Այդ գոյականներն են՝ շիէյ /գիշեր/, ցիյէգ /ցերեկ/ իյիգուն կամ իյգըվոն /երեկոյ/:

Այս գոյականները հոգնակի չունեն բարբառում, կամ ներանց հոգնակիները չեն գործածվում:

ՇԻԷՅ /գիշեր/

Եզակի

Ուղղ.Հ. շիէյ

Սեռ.Տ. շիվոն

Բաց. շիյիէթ բայի /բալլի/

փոխարեն գիշերվանից

շիյիէթ պայի ի վեր,

գիշեր բարի

Գործ. շիյէթ /շիյիէվ/

ՑԻՅԻԷԳ /ցերեկ/

Եզակի

ցիյիէգ

ցիյիէգվոն

ցիյիէգ բայի /ցերե-

կից ի վեր/

ցիյիէգ պայի /ցերեկ

բարի/

ցիյիգէվ

Ի Յ Ի Գ Ո Ւ Ն /երեկոյ/

Ուղղ.Հ. իյիգուն

Սեռ.Տ. իյգըվոն

Բաց. իյգուցէ /ճաշից հետո/

Գործ. իյիգնէվ

297 Մանոթութիւն.- «Շիէթ բայի, պայի», դարձվածքը երեք իմաստ ունի.

ա/ գիշերն ի բուն, բ/ գիշերվանից ի վեր, գ/ գիշեր բարի: «Պայի» բառը հայերեն «բարի» բառն է, իսկ «բայի»-ն համընկնում է թուրքերեն «*bari*» բառի հետ, որ նշանակում է ի վեր, կամ այս կողմ: Այլ բարբառներում կա «թշերվան բարի» /գիշերվանից ի վեր/:

Դուն /տուն/ գոյականը հոլովվում է ինչպես շունը, միայն այն տարբերութիւնով, որ գործիական հոլովում չիւնում է

եզակի՝ դընէվ, հոգնակի՝ դընվէցէվ:

Ղուռնօ գոյականի նման հոլովվում է նաև սբախրա՞ /եզ/
գոյականը, բայց հոգնակիում լինում է ք ա խ ր օ թ :

288 Հաջորդի բարբառում որակական ածականի բազմաթիվ ծանցումները երեք ձևով է կազմվում: Ածականի վրա ավելացնելով զընդ /թանգ/ նախադրությունը: Երկրորդ ձևը կազմվում է ցուցական դերանվան բացառական հոլովով:

ա/ - Զընդ օխպը փիւ չիննս ամօ ալղը զը թէշէն. Հոթանգ աղը զեշը չի լինիր, բայց արան են ծաշում: Սարգիսի լատիէյը զընդ Թույուսին նուէյ է. Սարգիսն շորերը ծանգ Թույուսինը նոր է:

բ/ - Սաղըղօն աղուէյնէն բիգիգ օ, ան անգիննս էսուէնէ բիգիգ օ. «այս աղան զրանից փոքր է, այն աղիկն էլ սրանից փոքր է»: Իգօ զըղուէյը իսույինէ գայմիյ օ. «այդ կըտորը սրանից կարմիր է: Ինք զընդ իսօ ընինգ օ. «այն սրանից լավն է»:

Երրորդ ձևը կազմվում է Թուրթերեն *daha* դահօ /էլի/ բառի միջոցով: Իսօ գաբիգ օ, ինք դահօ գաբիգ օ. «այս կապուտ է, այն էլի, ավելի կապուտ է»: Բէ ախպայ աս շօղ խօսիէզ օ ամօ տոււն դահօ շօղ խօսիէզ իէս. «այ եղբայր, աս շատխոս է, բայց դու էլի, ավելի, շատխոս ես»:

289 Գերազանցական աստիճանը կազմվում է երկու ձևով. ամենա - գործածականը ածականի զրական աստիճանի վրա ավելացվում է ածականի սկզբնականի նմանությունը կազմված մասնիկ: Օրինակ. իփ-իյգէն, օփ օշգաւ, իփ-իսղօզ, սիփ-սիէվ, գօփ - գանոշ, գօս-գայմիյ, գօս-գաբուղ, լէս-լէղի, չուփչուէյ /չոփ-չոր/ և այլն: Թեև լրիվ արտահայտիչ չէ /բայց այսպես էր/:

Երկրորդ ձևը ԹիՄ /բուր/ որոշյալ դերանվան բացառական հոլովով է կազմվում: Օրինակ. Իսօ էնուլէն իյգէն օ, իգօ Թիմէն իյգէն օ, «այս նրանից երկար է, այդ բուրից երկար է»: Իգօ էյգուղը պայօզ իէն, տոււն օ Թիմէն պայօզ իէս. «Այդ երկուսը բարակ են, դու էլ բուրից բարակ ես»:

240 Հաջորդի բարբառում թվականների պատկերը հետևյալն է.

ա/ Քանակական թվականներն են մեզ, իյգուք, ժիէթ, չուէյս, հինգ, վիէծձ, եէթը, ութը, իննը, դոսսը, դասնմեզ, դասվիյ-գուք, դասվիյէթ, դասնը չուէյս, դասնըհինգ, դասնըվիէծձ, տասնըեէթ, դասնըութ, դասնըվիննը, սօն /քսան/:

Տասնավորներ. դոսսը, սօն, իէյսուեն, քառսօն, իձձուեն, եէթմիշ, ամքսան, դօխսօն, հէյի /հարյուր/, հիյիյ մեզ, հէյիյվէյգուք, հէյիյվիէթ, հէյիյչուէյս, հէյիյհինգ և այլն: Հէյիյ եէթմիշ, հէյիյ սաքսան, հէյիյ դօխսօն, էյգու հէյիյ, ժիէթ հէյիյ հաջօյ:

241 Դասական թվականները կամ թուրքերենից փոխառյալ են, կամ կազմվում են հայերեն քանական թվականից և թուրքերեն ինքի ածանցից: Այսպես. բիրինջի, իթինջի, ուչինջի, չուէյսինջի, հինգինջի, մինչև տասը: Տասից հետո ավելացվում է ԴԱՌՈ բառը: Շատ դեպքում ամեն մի դասական թվական կազմվում է «դաբօ» բառի ավելացմամբ: Օրինակ. դասնըհինգ դաբօ կածձիէյ իէմ < «տասնհինգ անգամ գնացել եմ, կամ տասնհինգերորդ անգամ գնացել եմ»: Քանիերորդն է՝ ասում են «քանիջին» ան, կամ քանինջի՝ դաբօ է ըսսիէյ իէմ...»:

242 Բաշխական թվականը գոյանում է քանական թվականի կրկնությամբ: Օրինակ. մէյ-մեզ հօղ օռէթ < «մեկական հատ առեթ»: էյգ-էյգու հօղ դույ < «երկուական հատ տուր»: ժիէթ-ժիէթ հիսաբէթ < «երեքական հաշվեթ»: Այսպես մինչև տասը շարունակվում է: Տասնավորից սկսած բաշխականների փոխարեն գործածվում է Ամմեգուեն /ամեն մեկին/ որոշյալ դերանունը: Ամմեգուեն դասնըվիէծձ հօղ դույ < «ամեն մեկին տասնվեցական հատ տուր»: Ամմօյտու սօն դհօղ դույ < «ամեն մարդու քսանական հատ տուր»: /Այս ձևը կա նաև Մեղրու բարբառում/:

243 Պարզ թվականներից յոթը, ութը, ինը ստանում են Ը որոշիչ հոդ, իսկ մյուսները՝ ոչ: Թվականները բոլորն էլ ենթարկվում են ի հոլովման՝ առանց սղումների: «Քսան»-ից բարձր բարդ թվականները հոլովվելիս սղվում է միջանկյալ Ը ձայնավորը:

Մանթություն.- Հաջընի բարբառում մայնավորով սկսվող քանակական պարզ թվականները բարդացվելու դեպքում տասնավորի ու միավորի արժատների միջև ավելացվում է Վ բաղաձայնը՝ փոխանակ ն-ի. օրինակ՝ դասվիյգուք, դասվիյիէք, դասվիինը, սօնվիյգուք, սօնվիյէք, քըսօնվիինը, իէյսուսվիյգուք, քաւսուսվիյէք, իձձուսըվիինը, վածձուսըչուէյս և այլն:

Դ Ե Ր Ա Ն ՈՒ Ն

244 ա. Անձնական դերանուններն են՝ ծիէս /ես/, տուս /դու/, ան /նա/, միէնէ /մենք/, տուք /դուք/, էնուէնք /ներանք/:

ԱՆՁՆԱԿԱՆ ԴԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՀՈՂՈՎՈՒՄԸ

ԵՒ ԷՍ /ես/

Եզակի	Հոգնակի
Ուղղ. Եիէս	միէնէ
Սեռ. իմ, իմիս	միէ
Տրակ. ընձի, ընձիգիս	միէ, մէյիւնը
Հայց. զիս	զմիէ
Բաց. իսնէ	միսնէ
Գործ. իսնէվ	միսնէվ

Մանթություն.- «իմիս» և «ընձիգիս» մանրը կան նաև Ուր-մայի բարբառում:

ՏՈՒՆ /դու/

Եզակի	Հոգնակի
Ուղղ. տուս	տուք
Սեռ. քիէ	ձիէ
Տրակ. քիէ, քիէգիսիդ	ձիէ, ծէյիւնը
Հայց. զքիէ	զձիէ
Բաց. քիսնէ	ծէնէ
Գործ. քիսնէվ	ծիսնէվ

Ա Ն /նա/

Եզակի	Հոգնակի
Ուղղ. աՆ	էնուէնք
Սեռ. էնուէյ	էնուէնց
Տրակ. էնուէյ, էնուէյինը	էնուէնց- էնուէնցինը
Հայց. զան	զէնուէնք
Բաց. իէնուէյն	էնուէնցմէ
Գործ. էնիվէթ	էնուէնցմէվ

245 ք. Յուցական դերանուններն են՝ առ /առ/, իստ /այս/, առ /ղա/, իղտ /այղ/, ան /նա/, ինտ /այն/, էսուէնք, իսուէնք, էդուէնք, իդուէնք, էնուէնք, ինուէնք /սրանք, դրանք, նը-
րանք/, ընդառ /այսպես/, ընդաղ /այդպես/, ընդան /այնպես/,
հօնց, հէս, հիս, հուստ /այստեղ/, հօնտ, հէղ, հիղ, հուղտ
/այդտեղ/, հուէնց, հոէն /այնտեղ/, Կտ նա ընծամը /այսպես/,
ընծօնը /այդպես/, ընծօնը /այնպես/:

ՅՈՒՅԱԿԱՆ ԴԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՀՈՂՈՎՈՒՄԸ

ԱՍ, ԻՍՕ /այս/

Եզակի	Հոգնակի
Ուղղ. աս -իսօ	էսուէնք-իսուէնք
Սեռ. էսուէյ-իսուէյ	էսուէնց-իսուէնց
Տրակ. էսուէյ-իսուէյ	էսուէնց-իսուէնց
Հայց. զաս - զըսօ	զէսուէնք
Բաց. իսուէյնէ-իսուէյնէ	էսուէնցէնէ-իսուէնցէնէ
Գործ. էսիվիէթ-իսիվիէթ	էսուէնցմէվ-իսուէնցմէվ

ԱՅ, ԻԴՕ /այդ

Եզակի	Հոգնակի
Ուղղ. ատ-իդօ	էդուէնք-իդուէնք
Սեռ. էդուէյ-իդուէյ	էդուէնց-իդուէնց
Տրակ. էդուէյ-իդուէյ	էդուէնց-իդուէնց
Հայց. զատ-զըտօ	զէդուէնք
Բաց. էդուէյնէ-իդուէյնէ	էդուէնցնէ-իդուէնցնէ
Գործ. էդէվիէթ-իդիվիէթ	էդուէնցմէվ-իդուէնցմէվ

ԱՆ, ԻՆՕ /այն/

Եզակի	Հոգնակի
Ուղղ. ան-ինս	էնուէնց-ինուէնց
Սեռ. էնուէյ-ինուէյ	էնուէնց-ինուէնց
Տրակ. էնուէյ-ինուէյ	էնուէնց-ինուէնց
Հայց. զան-զընս	զէնուէնց
Բաց. էնուէյնէ-ինուէյնէ	էնուէնցէնէ-ինուէնցէնէ
Գործ. էնէվէց-ինուէվէց	էնուէնցմէվ-ինուէնցմէվ

Մանթություն.- Պարզ ցուցական դերանունների երկրորդ Ա վերջավորությամբ ձևը կա Արաբկիրի բարբառում, խա, իզա, ինա, իսկ Հոգնակիում Ա-ն գառնում է Օ. խօնք, իզօնք, ինօնք, սակայն Հայցականը Զ նախիրը չի ստանում և լինում է տրականի նման. բացառականը՝ խօրէն, գործիականը՝ խօվ:

Բազադրյալ ցուցական դերանունների ընդամ, ընդամ, ընդամ ձևը կա Ուրմայի բարբառում, իսկ Բալուի և Խարքերդի Հարավ-արևելյան գյուղերի բարբառում՝ անծէ/ըսծէ/, անծէ/ըսծէ/, անծէ/ըսծէ/ կամ սընծէ, զընծէ, նընծէ /այսպես, այդպես, այնպես/ ձևերը:

246 գ. Հարցական դերանուններն են՝ վուէվ /ով/, վույի՞ն /որը/, ի՞նչքը, ե՞տի, էյի՞ն, /ուր/, ինչու /, վուէյ /ուժը/, եի՞նք /երբ/:

ՀԱՐՑԱԿԱՆ ԵՎ ՀԱՐԱՔԵՐԱԿԱՆ

ԴԵՐԱՆԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՀՈՂՈՎՈՒՄԸ

ՎՈՒՅՎ, ՎՈՒԹԻՎ /ով, որը/

Եզակի	Հոգնակի
Ուղղ. Վուէվ, վույը	վուիէնց
Սեռ. վույում, վուէյին	վուիէնց
Տրակ. վույում, վուէյին	վուիէնց
Հայց. զուէվ, զուէյը	զույիէնց
Բաց. վույէն, վույին	վույիէնցնէ
Գործ. վույէվ, վույէվը	վույիէնցմէվ

Եզակի	Հոգնակի
Ուղղ. Ինչքը	Ինչքիէյ
Սեռ. Ինչին	Ինչքիէյի
Տրակ. Ինչին	Ինչքիէյին
Հայց. զինչքը	զինչքիէյ
Բաց. Ինչէն	Ինչքիէյէն
Գործ. Ինչիվէթ	Ինչքիվէթ

Մանրթություն. — Ինչ դերանվան Հոգնակի ձևը գործածական չէ: Անձնական դերանվան սեռական Հոլո-վը կամ ստացական դերանունը Հաշընի բարբառում ունի նաև հետևյալ ձևը.

Եզակի	Հոգնակի
Ա. դեմք Իմիս, կամ Իմինիս	միյը, միյինը
Բ. դեմք քուգիտ, քիէգինիդ	ծիյը, ծիյինը
Գ. դեմք էնուէյը, էնուէյինը,	էնուէնցը, էնուէնցինը
իյինը	

247 դ. Որոշյալ դերանուններից Հաշընի բարբառում, գլխավորապես, գործածվում է ԹիՄ / *tīm* / թուրքերեն բարբառային փոխառյալ բառը՝ «թուրք» նշանակությամբ: Երբեմն գործածվում է նաև ամեն դերանունը, որը հաճախ արտասանվում է կրճատ:

Թ Ի Մ

Եզակի	
Ուղղ.Հ. Թիմ/ը/	<u>Թիմը կածձօձ իէն</u> < «թուրքը գնացել են»:
Սեռ.,Տ. Թիմին	<u>Թիմին քսսիէյ</u> իէմ < «թուրքին ասել եմ»:
Բաց. Թիմէն, Թիմինէն	<u>Թիմէն առազի իէմ</u> < «թուրքից գոհ եմ»:
Գործ. Թիմի հիէդ	<u>Թիմի հիէդ գուշղօնք</u> < «թուրքի հետ կգնանք»: Կամ Թիմիս գուշղօնք < «թուրքս գնում ենք»:

ԱՄԵՆ դերանունով նախադասություն, որ գործածվում է

կրճատ ԱՄ. Ամֆոյտ իյիէն ուզածը թ'առնու < ամեն մարդ իր
ուզածը թող առնի":

Ամֆոյտ իյիէն համօ գուէյժ գը գէնէ < ամեն մարդ
իր համար է աշխատում":

248 Ամեն-ոք բառի տեղ բարբառում կա թուրքերենից փոխառյալ
Հայքան գերանունը: Օրինակ, Հայքանին ղայրը իյիէն այօն ան
< ամեն ոքի ցավը իրեն հայտնի է": Հայքան իյիէն տիէղը
թ'իշղօ < ամեն ոք իր տեղը թող գնա":

«Ամեն մեկը» > ամմէգը: Ամմէգը մէգ-մէգ աղօ իէն տարձիէյ
< ամեն մեկը մեկ-մեկ աղա են դարձել": Ամմէգը ծան մը գը
հանիէ < ամեն-մեկը մի ձայն է հանում":

249 Անորոշ գերանուններն էլ, որոշյալի նման, զուտ հայերեն
չեն. ունենք քօնիմը՝ գերանունը, որ թիչ է գործածվում.

Քօնիմը հոց դույ < մի քանի հոց տուր": Քօնիմը դուշ թը-
ռօն < մի քանի թռչուն թռան": Ուրիշ գերանունը փոխարինվում
է թուրքերենից փոխառյալ ԲԱՄԽՈ բառով. «ուրիշ» > ույուշ,
հազվադեպ է գործածվում: Հէջինցի ան, նատույօն բամ-բաշղօ ան
< հաշընցի է կազմվածքը, կամ բնավորությունը, բուրրովին
ուրիշ է": Բէ ախպայ բաշղօ գուէյժ չուենիէն, կընօ պօնիտ
< այ եղբայր, ուրիշ գործ չուենն, գնա բանիդ":

Ուղղ. հայց. Բաշխօ

Սեռ. տրակ. Բաշխասուն

Բաց. Բաշխօ մօյտէն, բաշխասունէն

Գործ. Բաշխասուն հիէդ:

250 «Ուրիշ» գերանվան հետև գործածվում է նաև իյգիյ /երկիր/
գոյականը՝ ոտտար՝ իմաստով:

Եզակի

Ուղղ. չ. իյգիյ/ը/

Ս.Տ. իյգիյի/ն/

Բաց. իյգիյէն

Գործ. իյգիյի հիէդ

իյգիյը չօղ պօնն գուենն, թիէ ինչ,
իյգիյի հոցը էձընգիէլ /համով/
գուենն":

իյգիյէն աօյրօ չիգօ գօ < ուրի-
շից օգուտ չկա":

իյգիյի հիէդ կըլուխ տընիէլ չին-
նօ":

251 Փոխադարձ գերանուեններից միայն ունենա իՅՕԳ /իրար/ գերանուենը. էյգու բըլուզ իյօյ գը թէշգըղիէն < «երկու երեսաներ իրար կը թաշկըռտեն: Իյայու /իրարու/ խաթիյ մի՛ գունէթ «իրարու արժանապատվություն մի կոտրեթ»:

Ժխտական գերանուենը Հաջընի բարբառում կազմվում է «ամեն մեկը» որոշյալ գերանվան, կամ ՄԸ հոդն ստացող բառից առաջ թուրթերեն «հէշ»-ն ավելացնելու միջոցով: Օրինակ. Հէշ մէ-գը չիգգօյ < «ոչ մեկը չի գալիս»: Հէշ հօղ մը չառօ < «ոչ մի հատ չառա»: Հէշ մօյա չի մընօց < «ոչ մի մարդ չմնաց»: Հէշ պօն չի կուղիէս < «ոչ մի բան չգիտես»:

Հ Ո Ղ

Ինչպես արևմտահայ գրական լեզվում, այնպես էլ Հաջընի բարբառում, որոշիչ, ստացական և զիմորոշ հոգերից բացի կան նաև անորոշ հոգ:

252 Որոշիչ, զիմորոշ և ստացական հոգերը գործածվում են սովորական ձևով, այն տարբերությամբ, որ ստացական հոգերի գործածության դեպքում վերջի Ը գաղտնավանկը Ա և Բ դեմքերում դառնում է Ի: Օրինակ. մօյտը /մարդը/, դըղօն /տղան/, թօյը /թարը/, գաղօն /կտուին/, բայց՝ վուէղթիս /ոտքս/, վուէղթիդ /ոտքդ/, վուէղթը /ոտքը/: Վուէղթիս գը ցավի: Վուէղթիդ լէհէֆիդ գօյա՞ն էյգընցույ /ոտքդ վերմակիդ համեմատ երկարացրու/: էնուէյ վուէղթը միէնձ ան < նրա ոտքը մեծ է:

Ը որոշիչ հոգը Ի հնչվում է հատկապես շրթնային պայթականներից հետո. օրինակ՝ էնուէյ հասօրի գը դիսնուենթ < «նրա հաշիվը կը տեսնենթ»:

253 Անորոշ հոդն է ՄԸ. օրինակ՝ Մօգմը տույս իգօվ, միէ հօյ: սը վախցօվ /մի մուկ դուրս եկավ՝ մեր հարսը վախցավ/: Երբ բառն սկսվում է Ա ձայնավորով, այն դեպքում Ը-ն, գրեթե չի հնչվում և չի գրվում. օրինակ՝ Դաքօմ՝ալ կածձի /մի անգամ էլ գնացի/, Անգամ՝ալ գացի/ և այլն:

Հաջընթիվ բարբառում կան հետևյալ դերբայները. անորոշ, անցյալ /հարակատար/, վաղակատար, ենթակայական, նաև անցյալի կրավորակերպ ՄՕՆ դերբայը:

254. ա/ Անորոշ դերբայը ունի ի՛նչ < ել, Օլ < ալ, իլ և Ո՛իլ վերջավորությունները: Օր. ՍԻՅԻՆԷԼ, ԽԱՂՕԼ, ՀԱԿՆՈՒԼ, ԱՌՆՈՒԼ:

Երբ անորոշ դերբային կցվում է թուրքական իՔէն /իկեն/ մասնիկը այն նախադասության մեջ լինում է պարագա. — իՔան նշանակում է 1. լինելով հանդերձ, 2. եղած ժամանակ: Օր. Գալիէն իՔան ասսիէղը մօղիս ձօգիէց < «կարելու ժամանակ /կամ կարելիս/ ասելը մասն ծակեց»: Խաղօլիէն իՔան ավա իյ ասսօ < ը գը գէնէ < «խրատելով հանդերձ դարձյալ իր ասածն է անում: Խաղօլն իՔան վուէղթիս քային թիշտէցի < «խաղալիս ոտքս քարին խփեցի»: Առանճըր/ի/ հէյիլն իՔան /կամ հէյիլլէթ/ չա < մուրին մէճը գոխիէց < «առջևը նայելով հանդերձ ցեխի մեջ կոխեց»: ԹիՔան գըլնուլն իՔան բըթիգիս մընոց < «պատառը կուլ տալիս կոկորդը մնաց»:

ԻՔԱՆ մասնիկով գործածված անորոշ դերբայական ձևը համընկնում է արևելահայ գրական լեզվի անկատար դերբային՝ ԵԼԻՍ, ԱԼԻՍ վերջավորությամբ: Այս դեպքում անորոշ դերբայի նման ձևը անկատար դերբայի նշանակություն ունի: Պիտի ասել, որ բարբառում որոշակի արտահայտված անկատար դերբայ չկա:

Անորոշ դերբայը վերջանում է նաև լէՔ/լիք/ մասնիկով, որը նույնպես փոխարինում է «հանդերձ» կապին և, մեր կարծիքով, իՔԱՆ մասնիկի կրճատ ձևն է՝ ն-ի անկումով և է, Բ հնչյունների տեղափոխմամբ, ըստ որում լ-ն կրկնակի է հնչում, օր. Տըգգօլլէվ ուլլէշ դօլլիք, գութէվը/ի/ անկ հանելու չէ < «գալով ճաշ տալով հանդերձ կոթովը աչք չպետք է հանել»: Այս ԴԱԼԼէՔ ձևը երկու իմաստ կարող է արտահայտել. մեկը «տալով հանդերձ», մյուսը՝ տալիս:

Անորոշ դերբայը հաճախ օգտագործվում է իբրև նպատակի պարագա ուղիղ ձևով, ինչպես՝ Խաղօլ գաշդօմ, գայտօլ իգի /խաղալու եմ գնում, կարդալու եկա:

255 բ/ Անցյալ/հարակատար/ դերբայն ունի ՕԶ, ԱՅՕԶ վերջավորութիւնը. /Թոփշոնց ու Զոքնենց թաղերում նաև ԻէՅՀ եր, ԱՅԻէՅՀ ասցեր, ԵՆ, ԱՅԵՆ վերջավորութիւնները որ թիչ է գործածվում Հաջընի բարբառում/:

Այս դերբայը գործածվում է՝

1-ին՝ որպես որոշիչ. օր. Գէյօձ հոցիդ ինթէյ մինէ Հերածդ հացը մի ուրանար՝:

2-րդ՝ որպես ժամանակի պարագայի բաղադրիչ. օր. Հոց գէյօձ վախտիդ մի զըյիցէ/յ/ Հաց կերածդ ժամանակ մի խոսիր՝:

3-րդ՝ որպես ուղիղ խնդիր. օր. գայտացօձիդ կըյէ «կարդացածդ գրե՞»:

4-րդ՝ գործածվում է թուրքերեն փոխառյալ ԻՔէն էհեմաս-նիկով, որպես ժամանակի պարագա. օր. Հեձը պացձօձ իթան, ըսսիէմ խալըսիմ «ներք խոսքը բացած եմ, ասեմ վերջացնեմ»:

256 Անցյալ հարակատար դերբայական ձևում կա նաև ՄՕՆ վերջավորութեամբ դերբայ, որը համապատասխանում է ՎԱՄ, այսինքն՝ հարակատար կրավորակերպ վերջավորութեան և մյուսների հավասար գործածական է բարբառում. օր. կԵՅՄՕՆ «գրված, ԲՕԻԳԸ-ՄՕՆ» պառկեցված, ԱՂԵԸՄՕՆ «աղացված և այլն:

257 գ/ Ենթակայական դերբայը կազմվում է բայաբմատի վրա ավելացնելով ԻէՂ, ԵՂ կամ ԻՂ մասնիկը: «ԱՅՈՂ» ԸԵԷՂ մասնիկը, շատ հազվադեպ, գործածվում է միջին սերնդից ցածր տարիքի /ավելի երիտասարդ/ մարդկանց մոտ: ԻէՂ մասնիկն ավելանում է առաջին լծորդութեան /ե խոնարհման/ պատկանող բայաբմատների վրա. իսկ ԷՂ-ը ավելանում է երկրորդ /և խոնարհման/ և մյուս երկու լծորդութեան պատկանող բայաբմատների վրա: ԻէՂ /ԵՂ/ մասնիկի այս ձևը յուրահատուկ է միայն Հաջընի բարբառի համար: Կիլիկիայի /Զեյթուն, Մարաշ և այլն/ բարբառում այս տիպի ենթակայական դերբայները վերջավորվում են ՅՈՒՂ-ով Ա-ի անկմամբ, ինչպես Հաջընի բարբառում Ա-ն փոխվում է Ը-ի, իսկ Յ-ն ընկնում է, Ո-ն, ըստ բարբառի օրինաչափության, դառնում է «է» և ստացվում է «էՂ»: Օրինակ՝ «կարդացող» դերբայը Հաջընի բարբառում ասվում է «գայտէղ», իսկ Զեյթունի բարբառում՝ «գայթ/ը/ցուղ»: ԻէՂ < ԵՂ ավելանում է առաջին լծորդութեան պատկանող բայաբմատների վրա:

258 Եթե գրական լեզվում ԵՆ մասնիկի փոխարեն դերբայական ձե-
վում բայարմատի վրա ավելացվում է ՈՂ ածանցը կամ մասնիկը,
սպա Հաջընի բարբառում Ո-ն ո՛ւ է" դառնալու կապակցությամբ ու-
նենք-է՞Ղ մասնիկ, և քանի որ Ե խոնարհիչն էլ հնչվում է Ի՛է,
ուստի և ստացվում է Ի՛էՂ-եղ դերբայական մասնիկը: Օրինակ՝
Գօմ կէհէղ բախրուն պիյօնը/ի/ չիէն գաբէ < «կամ գնացող /քա-
շող/ եզան բերանը չեն կապում": Կէդինը վէթտիէղ եիէղը չի
լըցվի իյ դիէղը < «գետինը թափող յուզը չի լցվում իր տեղը",
«վեթտի» բառը գրաբարյան «վայթեմ" կամ միջին հայերենի
«վոթեմ" բառն է, որ պատկանում է Ե լծորդության, կամ խո-
նարհման: Գանուխ իննիէղը/ի/ փայօ գը կըննու < «կանուխ ել-
նողը /անկողնուց վեր կենալ/ փող կը գտնի" /եկնել/: Մույէ-
ղին հոցը/ի/ շօղ գուննօ < «մուրացողին հացը շատ կը լինի"
/ացող/: Ղըթլըխին դըյվէղ լօխմօն չի մօրցըվի < «սովի կամ
թանկության/տարուհի/ տրվող պատուը չի մոռացվի" /տալ/:
Գայտէղ մօյտը կիննագօն գուննօ < «կարդացող մարդը գիտնական
կը լինի" /ացող/:

259 Բացառություն են կազմում՝ խել, ծծել, կտրատել, ճայ-
թել, պտտել /պտույտ առնել/, աճել և եփել բայերը, որոնց են-
թակայական դերբայն ունի Օն, Ոին վերջավորությունները: օր-
խըլլօն, ձըձգօն, գըղըյցօն, շէթառ, բիլլօն, իփուեն, էջուեն:
260 Գատնառական կերպի բայերը նույնպես կանոնից շեղվում են:
Այս դեպքում Ե-ն ի՛է չի դառնում, այլ՝ է. օր. Ղէյծին խըմ-
ցընէղը գը մօրնօ, ամմօ խըմիէղը բէղք չէ մօրնօ < «սուրճը
խմցնողը կմոռանա, բայց խմողը չպետք է մոռանա": Այստեղ
պարզ երևում է «խմել" և «խմցնել" բայերի վերջավորություն-
ների արտասանության տարբերությունները: Աս կիյը կըյըցը-
նէղը յանդլիշ աս կըյիէլ դըվիէլ < «այս գիրը գրեցնողը սխալ
է գրել տվել":

Մանրթություն.- Հաջընի բարբառը արդի հայերենի նման

ԵԼՈՒ, ԱԼՈՒ վերջավորությամբ ապառնի

դերբայ չունի, խոնարհվում է հարկադրականի ձևով, սակայն
երբեմնի խոսակցության միջոցին արտահայտվում է. օրինակ՝
Եիէս իյիգվօն տըյոցնուն դունը նըստիէլու գաշղօմ < «ես երե-
կոյան հարևանի տունը նստելու եմ գնում", թեև սովորականը

ոնըսդիլ գաշգոմ՝ ձևն է: Դուք կանձի հոց ուղիէլու համօ
Հոտուն գնացի հաց ուտելու համար՝ Սովորաբար գործածվում
 է թուրքերեն /*dayi*/ դէյի կապով, որը բազմիմաստ բառ է և
 հասկացվում է նախադասութեան մեջ գործածվելու պարագային,
 բայց գլխավորապես նպատակն է ցույց տալիս: Օրինակ՝ Գիէդ
կանձի, ընդօգ առնում դէյի՝ «գյուղ գնացի առասուն գնելու
համար»: Տուն ույախնօս դէյի լատտիէյ գայիէցի՝ «որպեսզի դու
ուրախանաս, շորեր կորցնի»: «ԵՆՈՒ» վերջավորութեամբ միայն
 մեկ նախադասութիւն ունենք բազմաթիվ նմուշների մեջ. Այ-
գինդաքը նըշանօճնին դիսնիխլու համօ դըոսը չըխգուէն գը
ձըգլօն:

261 Հաջորդի բարբառում կա նաև ապառնի դերբայի իՔ վերջավոր-
 վող ձևը. առնիէլիք իէմ, գօլիք իէմ, ըսսիէլիք ունիմ և
 այլն: Այս ձևը, ընդհանուր առմամբ, կա Սիվրիսարի, Սուլեհ
կուրլուի, որոշ ջափով էլ Մենեմշե-Դերեի բարբառներում. օ-
 րինակ՝ լսելիք էմ, դեսնալիք էմ, ելլալիք էմ:

262 Հաջորդի բարբառում կա մի այլ ձև, այն, որ հոլովված բա-
 յաձևով արտահայտված պարագան դրվում է բացառական հոլովով.
 օրինակ՝ Ջըյիցիլէն գուշդինք՝ «խոսելով գնում էինք»: Խա-
ղալէն էյիս գը գանցընիէմ՝ «ստաղալով օրս անցկացնում եմ»:
Գայտիլէն կըլուիխս գը ցավի՝ «կարգաւուց գլուխս է ցավում»:
 /այս ձևը կա Զմշկածագի և Զարսանշաղի բարբառներում/:

263 Անորոշ դերբայի բացառականի այս կարգի ձևերը ինքնու-
 ղույն դերբայների արժեք ունեն: Ընդունված առունով նրանց
 կորելի է կոչել ԸՆԹԱՑԱԿՑԱԿԱՆ դերբայ:

Հանձնի բարբառում կա բայի խոնարհման երեք եղանակ. սահմանական, հրամայական և ըղձական:

264 Սահմանական եղանակի ներկան կազմվում է ըղձական եղանակի պարզ ձևի սկզբին ԳԸ /կը/ մասնիկի ավելացմամբ. Օրինակ՝ ԳԸ ԿԸՅԻՒՄ, /գրում եմ/:

265 Սահմանական եղանակի անցյալի անկատար ձևը կազմվում է ներկայի հիմքին ավելացնելով Ի, ԻՅ, էՅ վերջավորությունները:

266 Սահմանական եղանակի ապառնի ժամանակը կազմվում է ըղձական եղանակի պարզ ձևի սկզբին ԲԻ /պիտի-ի կրճատը/ եղանակիչի ավելացմամբ. բիգգըլիէմ, բիգգայտոմ /գրելու եմ, կարդալու եմ/:

Մանրություն.- ԲԻ կրճատ եղանակիչը Գ, Կ, Դ-ով սկսվող բայերից առաջ դրվելու դեպքում նրան հաջորդող պայթականը կրկնակի է հնչվում. այդ պարագային Կ-ն ևս դառնում է ԳԳ. բիգգոմ /գալու եմ/, բիգգըլիէմ /գրելու եմ/, բիդդոմ /տալու եմ/: Իսկ բայը Տ-ով սկսվելու դեպքում Տ-ն կրկնակի է չի դառնում, այլ եղանակիչը դառնում է ԲԻԴ. օրինակ. Տառնոյ /դառնալ/, բիդտառնոմ և այլն: /Բ-ով սկսվելու դեպքում էլ դառնում է ԳԲ. օր. բիգթէլիէմ/: Բայց ձայնավորով սկսվելու դեպքում Ի ձայնավորն ընկնում է և ավելանում է միայն Բ, որը իրեն հաջորդող ձայնավորի վրա բարդվելով, միասին են հնչվում. օրինակ՝ առնուլ > բառնում, իշտոյ - բիշտոմ և այլն. մյուս դեպքերում ավելանում է ԲԻ. բի խաղոմ, բի սիլիէմ և այլն:

267 Հրամայականի արգելականը կազմվում է ոմի՞ն արգելական մասնիկով, իսկ երրորդ դեմքի համար ոթի՞ն-ից հետո, բայի սկզբում ավելանում է ԶԻ ժխտական մասնիկը. օրինակ՝ ԹԸ ԶԻ ԿԸՅԻՒՒՒ ոթող չգրի, /Թող-ը բարբառում՝ ԹԸ է/:

Ապառնի ԲԻ եղանակիչը կա նաև Պարտիզակի, Յալովայի, մասմբ էլ Նիկոմիդիայի /Իզմիտ/ բարբառներում:

ԽՈՆԱՐՀՄԱՆ ԱՂՅՈՒՍԱԿ

268 Հաջորդի բարբառում պահպանվել է բայի խոնարհման գրաբար-
յան չորս լծորդությունները, որոնք հետևյալներն են.

ԻՒԼ/ԵԼ/, ՕԼ/ՄԼ/, ԻԼ և ՈՒԼ

Ա լծորդություն ԻՒԼ, ԿԸՅԻՒԼ /գրել/

ՍԱՀՄԱՆԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

Ն Ե Ր Կ Ա

Եզակի

Հոգեակի

ԳԸ ԿԵՂԻՒՄ

ԳԸ ԿԵՂԻՒՆՔ

ԳԸ ԿԵՂԻՒ

ԳԸ ԿԵՂԻՔ

ԳԸ ԿԵՂԵ/Մ/

ԳԸ ԿԵՂԻՆ

ԱՆՅՅԱԼԻ ԱՆԿԱՑԱՐ

ԳԸ ԿԵՂԻ

ԳԸ ԿԵՂՕՆՔ

ԳԸ ԿԵՂԻՂ

ԳԸ ԿԵՂԻՔ

ԳԸ ԿԵՂԵՂ

ԳԸ ԿԵՂԻՆ

Ա Պ Ա Ռ Ն Ի

ԲԻԳՁԵՂԻՒՄ

ԲԻԳՁԵՂԻՒՆՔ

ԲԻԳՁԵՂԻՒ

ԲԻԳՁԵՂԻՔ

ԲԻԳՁԵՂԵ/Մ/

ԲԻԳՁԵՂԻՆ

ԱՆՅՅԱԼԻ ԱՊԱՌՆԻ

ԲԻԳՁԵՂԻ ԻՂԻ

ԲԻԳՁԵՂՕՆՔ ԻՂԻ

ԲԻԳՁԵՂԻՂ ԻՂԻ

ԲԻԳՁԵՂԻՔ ԻՂԻ

ԲԻԳՁԵՂԵՂ ԻՂԻ

ԲԻԳՁԵՂԻՆ ԻՂԻ

Վ Ա Ղ Ա Կ Ա Ց Ա Ր

ԿԵՂԻՒՂ ԻՒՄ

ԿԵՂԻՒՂ ԻՒՆՔ

ԿԵՂԻՒՂ ԻՒ

ԿԵՂԻՒՂ ԵՔ

ԿԵՂԻՒՂ Ե./Մ/

ԿԵՂԻՒՂ ԻՒՆ

ԱՆՅՅԱԼԻ ՀԱՐԱԿԱՏԱՐ¹

Եզակի

Հոգնակի

Կըյիէյի	Կըյիէյ օնք
Կըյիէյիյ	Կըյիէյիք
Կըյիէյէյ	Կըյիէյին

Հ Ա Ր Ա Կ Ա Տ Ա Ր

Կըյօձ իէմ	Կըյօձ իէնք
Կըյօձ իէս	Կըյօձ էք
Կըյօձ է/մ/	Կըյօձ իեն

ԱՆՅՅԱԼԻ ՀԱՐԱԿԱՏԱՐ

Կըյօձ ի	Կըյօձ օնք
Կըյօձ իյ	Կըյօձ իք
Կըյօձ էյ	Կըյօձ ին

ԱՆՅՅԱԼ ԿԱՏԱՐՅԱԼ

Կըյիէցի	Կըյիցօնք
Կըյիէցիյ	Կըյիէցիք
Կըյիէց	Կըյիէցին

ՀՐԱՄԱՅԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

ԱՐԳԵԼԱԿԱՆ

Եզակի	Հոգնակի	Եզակի	Հոգնակի
Բ. դեմք Կըյիէ՛	Կըյիէցէ՛ք	Ժի՛ Կըյիէյ	Ժի՛ Կըյէք
Գ. " Թե՛ Կըյիէ՛ ²	Թե՛ Կըյիէն	Թե՛ չի Կըյիէ	Թե՛ չի Կըյիէն

ԵՂԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

Կըյիէմ	Կըյիէնք
Կըյիէս	Կըյէք
Կըյէ/մ/	Կըյիէն

1. Անյայալի վաղակատար և հարակատար ձևերը բարբառում գրեթե բոլորովին չեն գործածում. նմուշներ տալիս ենք բարբառի մասին ավելի լրիվ գաղափար հաղորդելու համար:
2. Հրամայականի Գ. դեմքը, թեև ուզիվ հրամայական չէ, սակայն բարբառում շատ գործածական լինելու պատճառով միայն մի նմուշ ենք տալիս այստեղ:

ԱՆՅՅԱԼԻ ԱՊԱՌՆԻ

/ԸՂՃԹԿԱՆ/

Եզակի

Կըյի/իգի/

Կըյիյ "

Կյէյ "

Հոգնակի

Կըյօնթ/իգի/

Կըյիթ "

Կըյին "

Ս Ի Թ Ի Է Լ /սիթեւ/

Ս Ա Հ Մ Ա Ն Ա Կ Ա Ն Ե Ղ Ա Ն Ա Կ

Ն Ե Ր Կ Ա

Գը սիյիէմ

Գը սիյիէս

Գը սիյիէ /թ/

Գը սիյիէնթ

Գը սիյիթ

Գը սիյիէն

ԱՆՅՅԱԼ ԱՆԿԱՏԱՐ

Գը սիյի

Գը սիյիյ

Գը սիյէյ

Գը սիյօնթ

Գը սիյիթ

Գը սիյէն

Ա Պ Ա Ռ Ն Ի

Քի սիյիէմյ

Քի սիյիէս

Քի սիյէ /թ/

Քի սիյիէնթ

Քի սիյիթ

Քի սիյիէն

ԱՆՅՅԱԼԻ ԱՊԱՌՆԻ

Քի սիյի իգի

Քի սիյիյ իգի

Քի սիյէյ իգի

Քի սիյօնթ իգի

Քի սիյիթ իգի

Քի սիյին իգի

Ղ Ա Ղ Ա Կ Ա Տ Ա Ր

սիյիէյ իէմ

սիյիէյ իէս

սիյիէյ է /թ/

սիյիէյ իէնթ

սիյիէյ էթ

սիյիէյ իէն

ԱՆՅՅԱԼԻ ՂԱՂԱԿԱՏԱՐ

սիյիէյի

սիյիէյ իյ

սիյիէյ էյ

սիյիէյ օնթ

սիյիէյ իթ

սիյիէյ ին

Հ Ա Ր Ա Կ Ա Տ Ա Ր

Ծղակի	Հոգնակի
սիյօձ իէմ	սիյօձ իէնք
սիյօձ իէս	սիյօձ էք
սիյօձ է /մ/	սիյօձ էին

ԱՆՅՅԱԼ ՀԱՐԱԿԱՏԱՐ

սիյօձ ի	սիյօձ օնք
սիյօձ իյ	սիյօձ իք
սիյօձ	սիյօձ ին

ԱՆՅՅԱԼ ԿԱՏԱՐՅԱԼ

սիյիէցի	սիյիէցօնք
սիյիէցիյ	սիյիէցիք
սիյիէց	սիյիէցին

ՀՐԱՄԱՅԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

սիյէ՛	սիյիէցէ՛ք
-------	-----------

Ա Ր Գ Ե Լ Ա Կ Ա Ն

մի՛ սիյէյ	մի՛ սիյէք
-----------	-----------

ԸՂԶԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

սիյիէմ	սիյիէնք
սիյիէս	սիյէք
սիյէ /մ/	սիյիէն

ԱՆՅՅԱԼ ԱՊԱՌՆԻ

/Ըղձական/

սիյի, իդի	սիյիէնք իդի ¹
սիյիյ "	սիյիք "
սիյէյ "	սիյին "

1. Անցյալ ապառնիի իդի վերջավորութիւնը թուրքերենի
ազդեցութիւնն է. օրինակ՝ *İçecek idim, içecek
idin içecek idi* «զալու էի, զալու էիր, զալու էր: Բար-
բառում՝ բիզգի, իդի, բիզգիյ իդի, բիզգէյ իդի: Այս ձևը
ըղձականի նման է:

Ժգտկի

գը գայտամ

գը գայտաս

գը գայտո

Հոգնակի

գը գայտոնք

գը գայտէք

գը գայտոն

ԱՆՅՑԱԼ ԱՆԿԱՅԱՐ

գը գայտի

գը գայտիյ

գը գայտէյ

գը գայտոնք

գը գայտիք

գը գայտին

Ա Գ Ա Ռ Ն Ի

բիգգայտամ

բիգգայտաս

բիգգայտո

բիգգայտոնք

բիգգայտէք

բիգգայտոն

ԱՆՅՑԱԼ ԱԳԱՌՆԻ

բիգգայտի իգի

բիգգայտիյ իգի

բիգգայտէյ իգի

բիգգայտոնք իգի

բիգգայտէք իգի

բիգգայտին իգի

ՎԱՂԱԿԱՅԱՐ¹

գայտոցիէյ իէմ

գայտոցիէյ իէս

գայտոցիէյ է /ա/

գայտոցիէյ իէնք

գայտոցիէյ էք

գայտոցիէյ իէն

ԱՆՅՑԱԼԻ ՎԱՂԱԿԱՅԱՐ

գայտըծէիէյի

գայտըծէիէյ իյ

գայտըծէիէյ էյ

գայտըծէիէյ օնք

գայտըծէիէյ իք

գայտըծէիէյ ին

1. Թեև որպես նմուշ, տվել ենք վաղակատար և հարակատար ժամանակներով բայի խոնարհման ձևերը, բայց պետք է ասել, որ Հայերի բարբառում այս ժամանակները քիչ գործածական են. բայեր կան, որ գործածվում են միայն վաղակատար ժամանակով, բայեր էլ կան միայն հարակատարով:

Եզակի

Հոգնակի

գայտըցում ինժ

գայտըցում իննթ

գայտըցում ինս

գայտըցում էթ

գայտըցում է /տ/

գայտըցում ինն

ԱՆՑՑԱԼԻ ՀԱՐԱԿԱՏԱՐ

Եզակի

Հոգնակի

գայտըցում ի

գայտըցում օնթ

գայտըցում իյ

գայտըցում իթ

գայտըցում էյ

գայտըցում ին

ԱՆՑՑԱԼ ԿԱՏԱՐՑԱԼ

գայտացի

գայտացոնթ

գայտացիյ

գայտացիթ

գայտօց

գայտացին

ՀՐԱՄԱՅԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

գայտա՛

գայտացէ՛թ

Ա Ր Գ Ե Լ Ա Կ Ա Ն

մի՛ գայտա

մի՛ գայտէթ

ԸՂՁԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

գայտօմ

գայտօնթ

գայտօս

գայտէթ

գայտօ

գայտօն

ԱՆՑՑԱԼ ԱԳԱՌՆԻ

/Ըզձեպան/

գայտի /իզի/

գայտօնթ /իզի/

գայտի /թզի/

գայտիթ /իզի/

գայտէյ /իզի/

գայտին /իզի/

Գայտօլ-ի կրավորականը լինում է ոգայտըցվիլ^ս-վիմ,-վիս,
-վի, հարակ. -տըմօն, կամ գայտօծմօն:

Այս ձևով խոնարհվում են գրեթե Բ լծորդության բոլոր բա-
յերը, բացի միավանկ տնկանոն բայերից:

Ս Ա Հ Մ Ա Ն Ա Կ Ա Ն Ե Ղ Ա Ն Ա Կ
Ն Ե Ր Կ Ս

Ծգակի
գը հակնիմ
գը հակնիս
գը հակնի

Հոգնակի
գը հակնինթ
գը հակնիթ
գը հակնին

ԱՆՅՅԱԼ ԱՆԿԱՏԱՐ

գը հակնի
գը հակնիյ
գը հակնիյ

գը հակնօնթ
գը հակնիթ
գը հակնին

Ա Պ Ա Ռ Ն Ի

բի հակնիմ
բի հակնիս
բի հակնի

բի հակնինթ
բի հակնէթ
բի հակնին

ԱՆՅՅԱԼԻ ԱՊԱՌՆԻ

բի հակնի իգի
բի հակնիյ իգի
բի հակնէյ իգի

բի հակնօնթ իգի
բի հակնէթ իգի
բի հակնին իգի

Վ Ա Ղ Ա Կ Ա Տ Ա Ր

հազգիէյ իէմ
հազգիէյ իէս
հազգիէյ է /ա/

հազգիէյ իէնթ
հազգիէյ էթ
հազգիէյ իէն

ԱՆՅՅԱԼ ՎԱՂԱԿԱՏԱՐ

հազգիէյի
հազգիէյիյ
հազգիէյիյ

հազգիէյ օնթ
հազգիէյ իթ
հազգիէյ ին

Հ Ա Ր Ա Կ Ա Տ Ա Ր

հազգօձ-հակնօձ ի
հազգօձ-հակնօձ իյ
հազգօձ-հազնօձ էյ

հազգօձ-հակնօձ օնթ
հազգօձ-հակիօձ իթ
հազգօձ-հակնօձ ին

Եղանկի	ԱՆՅՅԱԼԻ ՀԱՐԱԿԱՅԱՐ	Հողեանկի
Հազգոձ-Հալնոձ ի		Հազգոձ-Հալնոձ օնք
Հազգոձ-Հալնոձ իյ		Հազգոձ-Հալիոձ իք
Հազգոձ-Հալնոձ էյ		Հազգոձ-Հալնոձ ին

ԱՆՅՅԱԼ ԿԱՅԱՐՅԱԼ

Հազգօ	Հազգօնք
Հազգօյ	Հազգիք
Հաքօվ	Հազգօն

ՀՐԱՄԱՅԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

Հազգիյ	Հազգիէք
--------	---------

Ա Ր Գ Ե Լ Ա Կ Ա Ն

Մի՛ Հալնիյ	Մի՛ Հալնիք
------------	------------

ԸՂԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

Հալնիմ	Հալնինք
Հալնիս	Հալնիք
Հալնի	Հալնին

ԱՆՅՅԱԼԻ ԱՊԱՌՆԻ

/Ըղձալան/

Հալնի /իդի/	Հալնօնք /իդի/
Հալնի /իդի/	Հալնէք /իդի/
Հալնէյ /իդի/	Հալնին /իդի/

271 Դ. Լ Մ Ո Ր Դ ՈՒ Ք Յ ՈՒ Ն ՈՒԼ

Ա Ռ Ն ՈՒ Լ /առնել/

ՍԱՀՄԱՆԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

Ն Ե Ր Կ Ա

զը գառնում ¹	զը գառնունք
զը գառնուս	զը գառնէք
զը գառնում	զը գառնուն

1. Հաջընի բարբառում ձայնավորով սկսվող բայերի մեծամասնությունը /հատկապես Ա-ով սկսվող/ սահմանափակ են և հաճախակի ներկայում և անցյալ անկատարում ստանում ենք կրկնակի գը:

ԱՆՅՅԱԼ ԱՆԿԱՏԱՐ

ԾԳԱԿԻ

գը գառնի
գը գառնիյ
գը գառնէյ

ՀՈԳՆԱԿԻ

գը գառնօնք
գը գառնէք
գը գառնին

Ա Գ Ա Ռ Ն Ի

քառնուժ
քառնուս
քառնու.

քառնունք
քառնիք
քառնօն

ԱՆՅՅԱԼԻ ԱԳԱՌՆԻ

քառնի իդի
քառնիյ իդի
քառնէյ իդի

քառնօնք իդի
քառնին իդի
քառնին իդի

Վ Ա Ղ Ա Կ Ա Տ Ա Ր

առիէյ իէժ¹
առիէյ իէս
առիէյ է /ա/

առիէյ իէնք
առիէյ էք
առիէյ իէն

ԱՆՅՅԱԼԻ ՎԱՂԱԿԱՏԱՐ

առիէյ ի
առիէյ իյ
առիէյ էյ

առիէյ օնք
առիէյ իք
առիէյ ին

Հ Ա Ր Ա Կ Ա Տ Ա Ր

առօժ իէժ
առօժ իէս
առօժ է /ա/

առօժ իէնք
առօժ էք
առօժ իէն

ԱՆՅՅԱԼԻ ՀԱՐԱԿԱՏԱՐ

առօժ ի
առօժ իյ
առօժ էյ

առօժ օնք
առօժ իք
առօժ ինի

1. Հաջընի բարբառում, ինչպես արևմտահայ բազմաբարբառներում, /բացի Գուրաուրի և Սիփերթի բարբառներից/, և արևմտահայ գրական լեզվում վաղակատար դերբայը վերջավորվում է նր, ածեր, որը բարբառում դառնում է իէթ, ածիէթ:

ԱՆՅՅԱԼ ԿԱՅԱՐՅԱԼ

Եղակի	Հոգնակի
առի, առիյ, առով	առօնք, առիք, առին
Հ Ր Ա Մ Ա Յ Ա Կ Ա Ն	

Օհ, ...	առէք
---------	------

ԱՐԳԵԼԱԿԱՆ

մանու	մանէք
-------	-------

ԸՂԶԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

առնում	առնունք
առնուս	առնէք
առնու	առնուն

ԱՆՅՅԱԼԻ ԱՊԱՌՆԻ

/ԸՂՃԱԿԱՆ/

առնի /իդի/	առնօնք /իդի/
առնիյ /իդի/	առնէք /իդի/
առնէյ /իդի/	առնին /իդի/

272

ՊԱՏՃԱՌԱԿԱՆ ԲԱՅԵՐԻ ԽՈՆԱՐՀՈՒՄ

Գ Ա Լ Յ Ը Ն Ի Է Լ /ՎԵՐՑՆԵԼ/

Ս Ա Հ Մ Ա Ն Կ Ա Ն Ե Ղ Ա Ն Ա Կ

Ն Ե Ր Կ Ա

գը գալցընիէմ	գը ալցընիէնք
գը գալցընիէս	գը գալցընիէք
գը գալցընէ /մ/	գը գալցընիէն

ԱՆՅՅԱԼ ԱՆԿԱՏԱՐ

գը գալցընի	գը գալցընօնք
գը գալցընիյ	գը գալցընիք
գը գալցընէյ	գը գալցընին

Ա Պ Ա Ռ Ն Ի

բիգգալցընիէմ	բիգգալցընիէնք
բիգգալցընիէս	բիգգալցընիէք
բիգգալցընէ /մ/	բիգգալցընիէն

ԱՆՅՅԱԼԻ ԱՊԱՌՆԻ

Եզակի

բիզգալցենի իդի
բիզգալցենիյ իդի
բիզգալցենէյ իդի

Հոգնակի

բիզգալցենօնթ իդի
բիզգալցենէթ իդի
բիզգալցենին իդի

Վ Ա Ղ Ա Կ Ա Տ Ա Ր

գալ/ց/ուցիէյ իէմ
գալ/ց/ուցիէյ իէս
գալ/ց/ուցիէյ է /օ/

գալ/ց/ուցիէյ իէնթ
գալ/ց/ուցիէյ էթ
գալ/ց/ուցիէյ իէն

ԱՆՅՅԱԼ ՎԱՂԱԿԱՏԱՐ

գալ/ց/ուցիէյ ի
գալ/ց/ուցիէյ իյ
գալ/ց/ուցիէյ էյ

գալ/ց/ուցիէյ օնթ
գալ/ց/ուցիէյ իթ
գալ/ց/ուցիէյ ին

/Հարակատար չի գործածվում, չունի/:

ԱՆՅՅԱԼ ԿԱՏԱՐՑԱԼ

գալ/ց/ուցի
գալուցիյ
գլուց

գալուցօնթ
գալուցիթ /գալցըծիկ/
գալուցին /գալցըծին/

ՀՐԱՄԱՅԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

գալցույ

գալ/ց/ուցէթ, գալցըծէթ

Ա Ր Գ Ե Լ Ա Կ Ա Ն

մի՛ գալնույ, մի՛ գալցույ

մի՛ գալուցէթ, մի՛ գալցը-
ծէթ

ԸՂԶԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

գալցընիէմ
գալցընիէթ
գալցընէ /օ/

գալցընիէնթ
գալցընէթ
գալցընիէն

ԱՆՅՅԱԼ ԱՊԱՌՆԻ

/Ըղձական/

գալցընի /իդի/
գալցընի /իդի/
գալցընիյ /իդի/

գալցընօնթ /իդի/
գալցընէթ /իդի/
գալցընին /իդի/

Մանոթություն.- Ծ-ն միանույն բառի մեջ կրկնվելու և

վերջին երկու ձայնավորի մեջ լինելու դեպքում շեշտի տակ,
Հաճախ հնչվում է Ծ, կամ ՄՁ:

274 էնիէլ /տնել/ ԲԱՅԻ ԽՈՆԱՐՀՈՒՄԸ

ՍԱՀՄԱՆԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

Ն Ե Ր Կ Ա

Եզակի	Հոգնակի
զը գէնիէս	զը գէնիէնթ
զը գէնիէս	զը գէնիէթ
զը գէնէ /ա/	զը գէնիէն

ԱՆՅՅԱԼ ԱՆԿԱՅԱՐ

զը գէնի	զըգէնօնթ
զը գէնիյ	զը գէնիթ
զը գէնէյ	զը գէնիւն

Ա Պ Ա Ռ Ն Ի

բէնիէմ	բէնիէնթ
բէնիէս	բէնէթ
բէնէ /ա/	բէնիէն

ԱՆՅՅԱԼԻ ԱՊԱՌՆԻ

բէնի -իդի/	բէնօնթ-իդի
բէնիյ-իդի	բէնէթ-իդի
բէնէյ-իդի	բէնիւն-իդի

Վ Ա Ղ Ա Կ Ա Տ Ա Ր

էյիէյ իէմ	էյիէյ իէնթ
էյիէյ իէս	էյիէյ էթ
էյիէյ է /ա/	էյիէյ իէն

ԱՆՅՅԱԼԻ ՎԱՂԱԿԱՏԱՐ

էյիէյի	էյիէյ օնթ ¹
էյիէյ իյ	էյիէյ իթ
էյիէյ էյ	էյիէյ իւն

1. «Գալցընել» և «էնիէլ» բայերի հարակառար ժամանակն են բարբառում գործածական չեն: Միայն, երբեմն, գործած է «գալցըմօն» ձևը:

	Եզակի	ԱՆՅՅԱԼ ԿԱՏԱՐՅԱԼ	Հոգեակի
էյի			էյօնթ
էյիյ			էյիթ
էյոց			էյին

	ՀՐԱՄԱՅԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ	
էյօ		էյէթ
	Ա Ր Գ Ե Լ Ա Կ Ա Ն	
մէնէ		մէնէթ

	ԵՂՁԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ	
էնիէմ		էնիէնթ
էնիէս		էնէթ
էնէ /մ/		էնիէն

	ԱՆՅՅԱԼԻ ԱՊԱՌԵԻ	
	/Ըզձեկան/	
էնի- /իդի/		էնօնթ /իդի/
էնիյ /իդի/		էնիթ /իդի/
էնէյ /իդի/		էնին /իդի/

274 ՆՕԼ «ԼԻՆԵԼ» ՕԺԱՆԴԱԿ ԲԱՅԻ ԽՈՆԱՐՀՈՒՄԸ
Ս Ա Հ Մ Ա Ն Ա Կ Ա Ն ԵՂԱՆԱԿ
Ն Ե Ր Կ Ա

եիէս - իէմ	միէնէ իէնթ, միէնթ
տուն իէս	իէնթ
ան է /մ/	տուք իէթ
	էնուէն /իէն

	ԱՆՅՅԱԼ ԱՆԿԱՏԱՐ	
եիէս ի	միէնթ օնթ	
տուն իյ	էզնիթ իթ	
ան էյ	էննիթ ին	

	Ա Պ Ա Ռ Ն Ի	
բիննօմ	բիննօնթ	
բիննուս	բիննէթ	
բիննօ	բիննօն	

ԱՆՅՅԱԼԻ ԱՊԱՌՆԻ

Եզակի	Հոգնակի
բիւնի իգի ¹	բիւնօնք իգի
բիւնիյ իգի	բիւնէք իգի
բիւնէյ իգի	բիւնին իգի

Հ Ա Ր Ա Կ Ա Ց Ա Ր

իւօձ իէմ ²	իւօձ իէնք /իւօձ իէնք/
իւօձ իէս	իւօձ էք
էլէ -	-----

ԱՆՅՅԱԼԻ ՀԱՐԱԿԱՅԱՐ

իւօձ ի	էլօձ օնք
իւօձ իյ	էլօձ էք /իք/
էլէ -	-----

ԱՆՅՅԱԼ ԿԱՏԱՐՅԱԼ

իւօ, իւօյ, իւօվ	էլօնք/իւօնք/ էլիք, իւօն/իւօն/
-----------------	-------------------------------

Հ Ր Ա Մ Ա Յ Ա Կ Ա Ն

էղիյ	էղէք
------	------

Ա Ր Գ Ե Լ Ա Կ Ա Ն

մի'ննօ	մի'ննէք
--------	---------

Ը Ղ Ջ Ա Կ Ա Ն Ե Ղ Ա Ն Ա Կ

նօմ	նօնք
նէս	նէք
նօ	նօն

ԱՆՅՅԱԼԻ ԱՊԱՌՆԻ /ըղձական/

նի /իգի/	նօնք /իգի/
նիյ /իգի/	նիք /իգի/
նէյ /իգի/	ննին /իգի/

275 Հաշիւի բարբառում է օժանդակ բայի խոնարհումը անցյալ անկատար ժամանակից հետո փոխվում է. մյուս ժամանակներում

1. Այս բայի անցյալ ապառնի ժամանակը շատ հազվադեպ է գործածվում. հոգնակին գրեթե չի գործածվում:
2. Այս բայը վաղակատար և հարակատար ժամանակներով շատ քիչ գործածական է. գործածվելու դեպքում էլ խառն է գործածվում:

այն խոնարհվում է լինել բայի կազմությամբ, ինչպես և անգլի-
 րեն *to be* -ին: Այս ձևը գրաբարի մեղեդորդն է, ուր գոյու-
 թյուն ունի արևմտահայ քերականության մեջ:

Բ/ լինել բայը նույն արտասանվելու պատճառով ապառնիում
 Բի մասնիկից հետո ստանում է ն ռնգայինը, որը փոխարինում
 է բառասկզբի և ձայնորդին: Այս դեպքում ն-ն կրկնակ է: Հընչ-
 վում:

276

ԱՆԿԱՆՈՆ ԲԱՅԵՐԻ ԽՈՆԱՐՀՈՒՄԸ

ԻՇՏՈՒ /երթու/

Ս Ա Հ Մ Ա Ն Կ Ա Ն Ե Ղ Ա Ն Ա Կ

Ն Ե Ր Կ Ա

Եզակի

Հոգնակի

գաշտոմ

գաշդոնք

գաշտոս

գաշդէք

գաշտո, գաշդո

գաշդոն, գուշտոն

ԱՆՅԱՆԻ ԱՆԿԱՏԱՐ

գաշտի

գուշտոնք

գաշտիյ

գաշտիք

գաշտէյ

գուշդին

Ա Գ Ա Ռ Ն Ի

բիշտոմ

բիշդոնք

բիշդոս

բիշդէք

բիշդո

բիշդոն

ԱՆՅԱՆԻ ԱԳԱՌՆԻ

բիշդիմ իդի

բիշդոնք իդի

բիշդին -իդի

բիշդէք իդի

բիշդէյ իդի

բիշդին իդի

Ղ Ա Ղ Ա Կ Ա Տ Ա Ր

կածձիէյ իէմ

կածձիէյ իէնք

կածձիէյ իէս

կածձիէյ էք

կածձիէյ իէն /մ/

կածձիէյ իէն

ԱՆՅՅԱԼԻ ՔԱՂԱԿԱՏԱՐ

Եզակի
կածձիէյ ի
կածձիէյ իյ
կածձիէյ էյ

Հոգնակի
կածձիէյ օնթ
կածձիէյ իթ
կածձիէյ ին

/Հարակատարը գործածական է/

ԱՆՅՅԱԼ ԿԱՏԱՐՅԱԼ

կածձի, կածձիյ, կընոց

կածձօնթ, կածձիթ, կածձին

/կընոցին/

Հ Ր Ա Մ Ա Յ Ա Կ Ա Ն

կընօ

Ա Ր Գ Ե Լ Ա Կ Ա Ն

կածձէթ, կընօցէթ

միշտօ

միշտօթ /միշտէթ/

ԸՂԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

իշղօմ

իշղօնթ

իշղօս

իշղէթ

իշղօ

իշղօն

ԱՆՅՅԱԼԻ ԱՊԱՌՆԻ

/ըղձական/

իշտի

իշղօնթ

իշտիյ

իշղիթ

իշտէյ

իշղին

2. Կ Ա Լ /գալ/

Ս Ա Հ Մ Ա Ն Կ Ա Ն

Ե Ղ Ա Ն Ա Կ

Ն Ե Ր Կ Ա

գազգօմ

գազգօնթ

գազգօս

գազգէթ

գազգօ

գազգօն

ԱՆՅՅԱԼ ԿԱՏԱՐՅԱԼ

գիզգի

գիզգօնթ

գիզգիյ

գիզգէթ

գիզգէյ

գիզգին

Ա Պ Ա Ռ Ն Ի

Ե Ղ Մ Կ Ի

ԲԻԳՁՕՄ

ԲԻԳՁՕՍ

ԲԻԳՁՕ

Հ Ռ Պ Ն Մ Կ Ի

ԲԻԳՁՕՆՁ

ԲԻԳՁԷՁ

ԲԻԳՁՕՆ

ԱՆՅՅԱԼԻ ԱՊԱՌՆԻ

ԲԻԳՁԻ ԻՂԻ

ԲԻԳՁԻՅ ԻՂԻ

ԲԻԳՁԷՅ ԻՂԻ

ԲԻԳՁՕՆՁ ԻՂԻ

ԲԻԳՁԷՁ ԻՂԻ

ԲԻԳՁԻՆ ԻՂԻ

Ղ Ա Ղ Ա Կ Ա Տ Ա Ր

ԻԳԻՅ ԻԷՄ

ԻԳԻՅ ԻԷՍ

ԻԳԻՅ Է /Թ/

ԻԳԻՅ ԻԷՆՁ

ԻԳԻՅ ԷՁ

ԻԳԻՅ ԻԷՆ

/Անցյալի վաղակատարը գործածական է/:

ԱՆՅՅԱԼ ԿԱՏԱՐՅԱԼ

ԻԳԻ, ԻԳԻՅ, ԻԳԻԷՁ

ԻԳՕՆՁ, ԻԳԻՁ, ԻԳՕՆ, ԻԳԻՆ

Հ Ր Ա Մ Ա Յ Ա Կ Ա Ն

ՕԳՕ՝

ԻԳԻԷՁ

Ա Ր Գ Ե Լ Ա Կ Ա Ն

ՄԻԳՁՕ

ՄԻԳՁՕՁ /ՄԻԳՁԷՁ/

ԸՂԶԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

ԿՕՄ

ԿՕՍ

ԿՕ

ԿՕՆՁ

ԿԷՁ

ԿՕՆ

ԱՆՅՅԱԼԻ ԱՊԱՌՆԻ /ըղձական/

ԿԻ

ԿԻՅ

ԿԷՅ

ԿՕՆՁ

ԿԻՁ

ԿԻՆ

277 Այս բայի հարակատար ժամանակները նույնպես չեն գործածվում: Գործածվում է դերբայը, որ լինում է տեղի և ժամանակի պարագա՝ միշտ գործածվելով «տեղ» և «ժամանակ» բառերի հետ: Դուք իգօձ վօխդիտ, հիեդիդ շաթօյ գը պիյիէս /տուն եկածդ /գալու/ ժամանակ հետդ շաթար կրերես/: Կաթձօձ դիէ դիդ ընձիգ գըսսիէս /գնացածդ տեղը ինձ կասես/: Այս ձևերն էլ նույնիսկ հազվադեպ են գործածվում: Գործածական է՝ Յույ իշղօս նէ, ընձիգ ըսս /աստ/ /ուր որ գնաս, ինձ աս/: Եիէփ էյ դուք կօս, շաթօյ գը պիյիէս /երբ որ տուն գաս, շաթար կրերես:

Ս Ա Հ Մ Ա Ն Ա Կ Ա Ն Ե Ղ Ա Ն Ա Կ
Ն Ե Ր Կ Ա

Եզակի

Հագնակի

գաղօմ

գաղօնք

գաղօս

գաղօք

գաղօ

գաղօն

ԱՆՅՅԱԼ ԱՆԿԱՅԱՐ

գուղի

գաղօնք

գուղիյ

գաղիք

գուղէյ

գուղին

Ա Գ Ա Ռ Ն Ի

բիղղօմ

բիղղօնք

բիղղօս

բի ղէք

բիղղօ

բիղղօն

ԱՆՅՅԱԼԻ ԱԳԱՌՆԻ

բիղղի իղի

բիղղօնք իղի

բիղղիյ իղի

բի ղէք իղի

բիղղէյ իղի

բիղղին իղի

Վ Ա Ղ Ա Կ Ա Տ Ա Ր

ղըվիէյ իէմ

ղըվիէյ իէնք

ղըվիէյ իէս

ղըվիէյ էք

ղըվիէյ է /մ/

ղըվիէյ իէն

ԱՆՅՅԱԼԻ ՎԱՂԱԿԱՏԱՐ

ղըվիյի

ղըվէյօնք

ղըվիէյ իյ

ղըվիյիք

ղըվիէյ էյ

ղըվիյիք

ԱՆՅՅԱԼ ԿԱՏԱՐՅԱԼ

ղըղի, ղըվիյ, ղըվօվ

ղըվօնք, ղիվիք,

ղըվին

Հ Ր Ա Մ Ա Յ Ա Կ Ա Ն

ղաւյ

ղըվէք

Ա Ր Գ Ե Լ Ա Կ Ա Ն

մի' ղույ

մի' ղօք

ԸՆԾԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

Եզակի
դօմ, դօս, դօ

Հոգնակի
դօնք, դէք, դօն

ԱՆՅՅԱԼԻ ԱՊԱՌՆԻ /ըզմական/

դի, դիյ, դէյ

դօնք, դիք, դին

278 ՏԸՆԻՔԼ - «դնել» բայը ևս խոնարհվում է այս կերպ, բա-
կայն բարբառում, որպես անկանոն բայ, անցյալ կատարյալում
լինում է տըյի, տըյիյ, տըյօվ, տըյօնք, տըյիք, տըյին:

Այս և մի շարք բայերի ՎԱՂԱԿԱՏԱՐ ժամանակը, գրեթե գոր-
ծածական է:

4. ՈՒ Դ Ի Է Լ /ուտել/

ՍԱՀՄԱՆԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

Ն Ե Ր Կ Ա

զավդիմ
զավդիես
զավդէ

զավդօնք
զավդէք
զավդօն

ԱՆՅՅԱԼ ԱՆԿԱՏԱՐ

զավդի
զավդիյ
զավդէյ

զավդօնք
զավդիք
զավդին

Ա Պ Ա Ռ Ն Ի

բուդիմ
բուդիես
բուդէ

բուդօնք /բուդիենք/
բուդէք
բուդօն /բուդէն/

ԱՆՅՅԱԼԻ ԱՊԱՌՆԻ

բուդի իդի
բուդիյ իդի
բուդէյ իդի

բուդօնք իդի
բուդէք իդի
բուդին իդի

Վ Ա Ղ Ա Կ Ա Տ Ա Ր

գէյիէյ իէմ
գէչիէյ իէս
գեյիէյ է /ն/

գէյիէյ իէն
գեդիէյ էք
գէյիէյ իէն

Անցյալի վաղակատարը չկա:

ԱՆՑՅԱԼ ԿԱՏԱՐՅԱԼ

Եզակի

Հոգնակի

գիյօ, գիյօյ, գիյօվ

գիյօնք, գիյօք, գիյօն

Հ Ր Ա Մ Ա Յ Ա Կ Ա Ն

գիէյ

գիէյէք

մոգիէյ

մոգիէք

ԸՂԶԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

ուգիէմ

ուգիէնք

ուգիէս

ուգիէք

ուգէ /մ/

ուգիէն

ԱՆՑՅԱԼԻ ԱՊԱՌՆԻ /ըզձական/

ուգինք

ուգօնք

ուգիյ

ուգիք

ուգէյ

ուգին

279 Այս բայերի հարակատար ժամանակը նույնպես չի գործածվում։ Գործածվում է հարակատար դերբայը, որ լինում է նախադասու-
թյան տարբեր անդամներ և այն էլ՝ հազվադեպ։ Դըվօձ փայօղ
խէյ ջիէցի /տվածդ փողը ծախսեցի/, Դըվօձ ցիյիէնդ աղղուդ
մ /տվածդ ցորենը կեղտոտ է/, Բայց՝ Իսօ քիէ դըվօձն մ
/այս քո տվածն է/, կամ դըվօձիս հէյիք մ դարձվածքները
բարբառում կան։

5. ՈՒ Զ Ի Է Լ /ավզիէլ/ -- Ուզել

280 Այս բայը ևս խոնարհվում է ՈՒԴԻԷԼ /ուտել/ բայի պես,
սակայն խոնարհման ժամանակ ստանում է կրկնակ Գը. գը գավ-
զիէմ, գը գավզիէս, գը գավզէ, գը գավզիէնք, գը գավզօնք,
գը գավզէք, գը գավզէ և այլն։

Այս բայի Անց.Կատ.-ը լինում է ուզզիէցի /ավզեցի/,
ուզզիէցիյ /ավզիցիյ/, ուզզիէց /ավզից/, ուզզիէցօնք
/ավզիցօնք/, ուզզիէցիք /ավզիցիք/, ուզզիցիէցին /ավզի-
ցին/։

6. 1 0 1 /լալ/
ՍԱՀՄԱՆԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ
Ն Ե Ր Կ Ա

Եզակի	Հոգնակի
գը գուլօմ ¹	գը գուլօնք
գը գուլօս	գը գուլօք
գը գուլօ	գը գուլօն

ԱՆՅՅԱԼ ԱՆԿԱՅԱՐ

գը գուլի, գուլի	գը գուլօնք
գը գուլիյ, գուլիյ	գը գուլիք
գը գուլէյ, գուլէյ	գը գուլին, գուլօն

Ա Պ Ա Ռ Ն Ի

բի լօմ	բի լօնք
բի լօս	բի լօք
բի լօ	բի լօն

ԱՆՅՅԱԼԻ ԱՊԱՐՆԻ

բի լի - իդի	բի լօնք - իդի
բի լիյ - իդի	բի լիք - իդի
բի լօյ - իդի	բի լին - իդի

Վ Ա Ղ Ա Կ Ա Յ Ա Ր

լածձիէյ իէմ - իէս, է /ա/	լածձիէյ իէնք, -էք, իէն
--------------------------	------------------------

Հ Ր Ա Մ Ա Յ Ա Կ Ա Ն

լօց	լացձէք
մի՛ լօյ	մի՛ լօք

ԱՆՅՅԱԼ ԿԱՏԱՐՅԱԼ

լօծձի, լօծձիյ, /լոցիյ/ լացօվ	լածձօնք, լացիք, լածձօն
------------------------------	------------------------

1. Այս բայի ապառնի դերբայը՝ ԼԱԼԻԹ է, հարակատարը՝ լած-
ձօձ: Լալ բայը այս կերպ խոնարհվում է նաև Թոմարգայի
բարբառում. այսինքն՝ կրկնակ Գ-ով, Կամարակի /Գէմէրէկ/,
Էվէրէկի և Էնթէրէի բարբառներում Գը մասնիկը լինում է
ետադաս. օրինակ՝ Այգին, բոլուզը գօ գուլօ < աղջիկ, երե-
խան լաք է լինում /Թոմարգա/, Ախշի, չոչուխը /անիգը/
գուլայ գա: ինչ գըսէս գա /Կամարակ/, Գերթամ գա, գու-
կամ գա և այլն /Էնթէրէ/:

7. Ը Ս Ս Ի Է Լ /Աստիէլ/ - ասել

Այս բայը ևս խոնարհվում է անկախ ձևով:

281 Սահմանական ներկան լինում է նրկու ձևով. «զըսսիւմ» և «զը գըսսիւմ», գըսսիւս, գը գըսսիւս, գըսսիւմ/ գը: գըսսէ/ գը: գըսսիւնք, գըսսէք, գըսսիւն:

Անց.անկատ. - գըսսի, գըսսիյ, գըսէյ, գըսիւնք, գըսսօնք, գըսսիք, գըսսին:

Ապառնի - բըսսիւմ, բըսսիւս, բըսսէ /մ/. բըսսէնք, բըսսէք, բըսսին:

Վարդտ. - ըսսիէյ իւմ, ըսսիէյ իւս, ըսսիէյ է /մ/, ըսսիէյ իւնք, ըսսիէյ էք:

Հարակատար՝ - ասսօձ իւմ, որ հազվագեպ է գործածվում:

Անց.կատ. - ըսսի /ասսի/, ըսսիյ /ասսիյ/, ըսօվ /ասսօվ/ ըսօնք, ըսսիք, ըսօն /ասսօն/:

282. 8. ԼԸՆՈՒԼ բայը, թեև անորոշ դերբայում-արտասանվում է «նընուլ», բայց արտասանվում է նաև՝ ԼԷՄՃԸՆԻԷԼ և խոնարհվում է նրկու ձևով էլ:

Սահմ. նդ. - գը նընում, գը նընուս, գը նընու, գը նընօնք, գը նընէք, գը նընին:

Անկատ. գը նընի, գը նընիյ, գը նընէյ, գը նընօնք, գը նընիք, գը նընին:

Ապառնի - բի նընում, բի նընուս, բի նընու, բի նընօնք, բի նընէք, բի նընուս /բի նընին/:

Բ. ձև - գը չեծձընիւմ, գը չեծձընիւս, գը չեծձընէ/մ/ և այլն:

Անց.կատ. - լըծձօ, լըծձօյ, լըծձօվ, լըծձօնք, լըծձիք, լըծձին, կամ լըցօն:

Կրավորակերպ՝ լըցվօ, լըցվօյ, լըցվօվ, հարկտ. լըցան: Հրամյկն. լեծձուլ, լեծձուցէք. արգել. մի՛ լեցնի, մի՛ լեցնէք:

Ա. ձևը խոնարհվում և գործածվում է սահմ. ներկա, անց, անկատ. և ապառնի ժամանակներով: Ընդհանուր գործածականը Բ ձևն է, որ խոնարհվում է բոլոր ժամանակներով:

Ա ձևի /նընուլ/ ըզձականը սահմանականի նման է՝ առանց

ԳԸ-ի, իսկ երկու ձևի հրամայականն ու անցյալ կատարյալը նույնն են:

283 Նման երևույթ կա նաև այլ բայերի խոնարհման ձևերում. դա նրանից է, որ Հաջընի բնակչությունը միատարր չի եղել: Օրինակ՝ Կըննուլ < «գտնել բայը անցյալ կատարյալ ժամանակում լինում է կըղնըվօ, գըղնըվօյ, կըղնըվօվ. Կրավորակերպ՝ ՄՕՆ մասնիկը գործածվում է, երբեմն, որպես որոշիչ: Կըննըմօն պօննին էրինդը, փիսը չիէն հէյի < «գտնված իրին լավն ու վատը չեն նայի»: Այլ դեպքում արտահայտվում է վաղակատարով. օրինակ՝ կըննըվիէյ է < /գտնվել է /:

284 Անկանոն բայերից բերել > պէյիէլ, մեռնել > մէրնիլ, բայերը միայն պատկանում են Ա/Ե/ լծորդության: «Բերել» բայը, բացի անցյալ կատարյալից, մյուս եղանակներում ու ժամանակներում ունի սովորական խոնարհում:

Անց. կատար. /բերի/. պէյի, պէյիյ, պիյօվ, պիյօնք, պէյիք, պէյին: Մեռնել՝ մէրօ /մէյօ/, մէրօր /մէրօյ/, մէրօվ, մէրօնք, մէրօք, մէրօն: Կըղօ, կըղօյ, կըղօվ, կըղօնք, կըղօք, կըղօն /գտնել /:

ՄԻ ՔԱՆԻ ԱՅԼ ԲԱՅԵՐԻ ԽՈՆԱՐՀՈՒՄ

285 Գրական լեզվի պակասավոր բայերը Հաջընի բարբառում պակասավոր չեն, քանի որ եղած երեք եղանակներով ու ժամանակներով խոնարհվում են:

Կ Ի Ն Ն Օ Լ /գիտենալ/

286 Ըստ բարբառի հնչյունականության, Տ պայթականին փոխարինել է ն ոնգայինը:

ՍԱՀՄԱՆԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

Ն Ե Ր Կ Ա

եզակի	հոգնակի
գը կիննօմ	գը կիննօնք
գը կիննօս	գը կիննէք
գը կիննօ	գը կիննօն

ԱՆՅՅԱԼ ԱՆԿԱՏԱՐ

Եզակի

գը կիննի
գը կիննիյ
գը կիննէյ

Հոգնակի

գը կիննօնք
գը կիննիք
գը կիննին

Ա Պ Ա Ռ Ն Ի

բի կիննօմ, բի կիննօս
բի կիննօ

բի կիննօնք, բի կիննէք,
բի կիննօն:

ԱՆՅՅԱԼ ԿԱՏԱՐՅԱԼ

կիծձօ, կիծձօյ, կիծձօվ

կիծձօնք, կիծձօք, կիծ-
ցօն:

Հ Ր Ա Մ Ա Յ Ա Կ Ա Ն

հիծցիյ
միկիննօ

կիծձէք
մի' կիննօք

ԸՂԶԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

կիննօս
կիննօս
կիննօ, կիննօն

կիննօնք
կիննէք
կիննօն

ԱՆՅՅԱԼԻ ԱՊԱՌՆԻ /ԸՂՁԱԿԱՆ/

կիննի իդի
կիննիյ իդի
կիննէյ իդի

կիննօնք իդի
կիննիյ իդի
կիննին իդի

287 Ըղձական եղանակով կարելի է խոնարհել նաև «գիտեմ»
կուղիմ -ը, ուր Դ-ն դառնում է ՈՒ, կուղիմ, կուղիս, կու-
ղի, կուղօնք, կուղէք, կուղիէն: կուղի/իդի/, կուղիյ /ի-
դի/, կուղէյ /իդի/, կուղօնք /իդի/, կուղիք /իդի/, կու-
ղին /իդի/: Դերբայներ՝ անորոշ՝ կիննօլ, անցյալ /հարակտ.
կիծձօձ, կիծցիէյ, ապառնի՝ չկա, ենթ. կիծցէզ, մակբայա-
կան՝ կիննալէվ:

288 ՀՈՒՍԱԼ բայի փոխարեն բարբառում գործածվում է արաբե-
րեն *خساردا* բառը, որի հնչյունափոխված ձևն է իմհւդ, կամ
ուժուդ, /հույս, ապավեն/: Խոնարհվում է ՈՒՆՆՈՒ օժան-
դակ բայի հետ միասին. իմիդ ունիէմ, իմիդ ունիէս, իմիդ
ունի:

289 ԳԻՆՕԼ /կենալ/ բայը խոնարհվում է բարբառի բոլոր եղանակներով և գլխավոր ժամանակներով:

Սահմանակա - գը գենամ, գը գենոս, գը գենո, գը գենոնք, գը գենոթ, գը գեննթ /գը գենոն/:

Անցանկատ. - գը գենի, գը գենիյ, գը գենոյ, գը գենոնք, գը գենիթ, գը գենին:

Ապառնի - բիգգենամ, բիգգենոս, բիգգենո, բիգգենոնք, բիգգեննթ, բի գենո:

Անց. ապ. - բիգգենի - իդի, բիգգենիյ - իդի, բիգգեննյ - իդի, բիգգենոնք - իդի, բիգգեննթ - իդի, բիգգենին - իդի:

Վաղակտ. - գիցիէյ իէմ- գիցիյ իէս, գիցիյ է /ի/: /Ա. ժամանակը հոգնակի չուսի/:

Անց. վաղակտ. գեցիէյ ի, գեցիէյ իյ, գեցիէյ էյ, գիցիյոնք, գիցիէյ իթ, գիցիէյ ին:

Հարակտ. գենոմ իէմ /կանգնած եմ/, գենոմ իէս, գենոմ է /ի/, գենոմ իէնք, գենոմ իէթ, գենոմ իէն:

Անց. հարակտ. - գենոմ ի, գենոմ իյ, գենոմ էյ, գենոմ ոնք, գենոմ իթ, գենոմ ին:

Գործածվում է նաև ԳԵՄՃՕՁ ԻԷՄ ձևը:

"Կանգնել" բայի այս ձևի արտահայտությունը համընկնում է այլ բարբառներում գործածվող «գայնել» բային:

Հրամայական. գեցիյ, գեցիէթ, մի՛ գենո, մի՛ գենոթ:

Ողձ. եղ. - գենամ, գենոս, գենո, գենոնք, գենոթ, գենոն:

Անց. ապ. ըղձ. - գենի, գենիյ, գինոյ, գենոնք /իդի/, գենիթ /իդի/, գենին /իդի/:

290 ՄԸՆՕԼ /մնալ/ բայը խոնարհվում է «կենալ» բայի նման, առանց անցյալ ապառնիի և վաղակատարի: Դերբայները նույնն են. գենալէմ, մընալէմ:

291 Հաջընի բարբառում բայի երկրորդական բաղադրյալ ժամանակներ չեն գործածվում: Կա ըղձական ձևի նման «ուզել» բայով արտահայտություն գավզիէմ գայտուլ, գավզիէմ էյ գայտում < «ուզում եմ կարգալ, ուզում եմ, որ կարգամ» ձևը նաև՝ բիգգայտի իդի, անցյալ ապառնիի ձևը, որ «պիտի կարգայի եղել»-ի իմաստն է տալիս:

292 Հաջորդի բարբառում կան բավականաչափ թուրքերենից առնված բառեր, որոնց մի մասը արաբական ու զարսկական ծագում ունեն։ Այս բառերի անորոշ դերբայական ձևը կազմվում է ՆՕԼ /լինել/ բայի վերագիրով։

ՆՕԼ /լինել/ օժանդակ բայի ավելացումով օրինակներ.

gazeb արաբերեն է. «ցատում, բարկություն»:

gazebli թուրք. *li* մասնիկի ավելացմամբ՝ ցատկոտ բարկացկոտ *gazeblenmis* զարգացել թուրքերեն *lenmis* վերջավորությամբ, բարկացած - բարբառում դադարվեցի՝ ՆՕԼ - բարկացած լինել։

Ուրիշ գեղերում նման բառերի վերջում ՆՕԼ բայի փոխարեն ավելացվում է էնիէլ /տեսել/ օժանդակ բայը։

Այդպիսի բառերից գրում ենք հետևյալ օրինակները.

parlamak փարլամիշ ՆՕԼ /թրթ./ փայլել

barslamak Դարելմիշ ՆՕԼ /թրթ./ նեղանալ, խռովել

güledirmek Գուլէշմիշ ՆՕԼ /թրթ./ ըմբշամարտել

kamazmak Ղամաշմիշ ՆՕԼ /թրթ./ խոզալ, աչքերը

kırmak Ղըրաթմիշ ՆՕԼ /թրթ./ գիտախելվ լինել

şarmak Շաշմիշ ՆՕԼ /թրթ./ ապշել, զարմանալ

dayanmak Դայանմիշ ՆՕԼ /թրթ./ կռթնել, հենվել, դիմանալ

ürkmet Ուրքմիշ ՆՕԼ /թրթ./ խրտնել

Azmet Ազմիշ ՆՕԼ /թրթ./ կատաղել

oğış gönarmak Գօնէնմիշ ՆՕԼ /պարսկ./ վայելել, զարդարել

Kuvvelenmek Ղվաթլանմիշ ՆՕԼ /արբ./ զորանալ, ուժեղանալ

Kozmak Ղըզմիշ ՆՕԼ /թրթ./ տաքանալ, նաև բարկանալ ու իմաստով

Նույն բայերը էնիէլ օժանդակ բայով

parlatmak փարլաթմիշ էնիէլ < փայլեցնել

güledirmek Գուլէշդիթմիշ էնիէլ < ըմբշամարտել ալ

ürkütmet Ուրքիթմիշ էնիէլ < խրտնեցնել

Azderman Ազդերմիշ էնիէլ կատարեցնել
inanderman Ինանդերմիշ " հավատացնել
gırdırmak Ղըզդերմիշ " տաքացնել, բարկացնել

Կան նաև գոյականներ, ածականներ, որոնք էնիէլ օժանդակ
 բայն ստանալով դառնում են դերբայներ: Օրինակ՝ արաբերեն

inad- itmek ու ինօղ էնիէլ համառել
Teaccüb etmek تَعَاُؤُ بَ Թաշիբ " հիանալ
zarar etmek زَارَ Զարս " վնասել
Kabul etmek قَبُولَ Դաբուլ " ընդունել
Maskara etmek مَسْكَرَ Ժասկարս " ծաղրել
Gaib etmek غَائِبَ Խոյիբ " կորցնել
Talamak Թալօն էն/թրթ/թալանել

299 Այս բայերը գործածվում են խոնարհված. «գրեթե բոլոր
 եղանակներով», ահա մի նմուշ ՂՎԱԹՂԱՆՄԻՇ ՆՕԼ.

ՍԱՀՄԱՆԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

Ն Ե Ր Կ Ա

Եզակի		Հոգեակի	
Ղըվաթլանմիշ	գուենօմ,	Ղըվաթլանմիշ	գուենօնթ
"	գուենօս	"	գուենէթ
"	գուենօ	"	գուենօն

ԱՆՅՅԱԼ ԱՆԿԱՏԱՐ

Ղըվաթլանմիշ	գուենի	Ղըվաթլանմիշ	գուենօնթ
"	գուենիյ	"	գուենիթ
"	գուենէյ	"	գուենին

Ա Պ Ա Ռ Ն Ի

Ղըվաթլանմիշ	բիննօմ	Ղըվաթլանմիշ	բիննօնթ
"	բիննօս	"	բիննէթ
"	բիննօ	"	բիննին

ԱՆՅՅԱԼԻ ԱՊԱՌՆԻ

Ղըվաթլանմիշ	բիննի-իդի	Ղըվաթլանմիշ	բիննինթ-իդի
"	բիննիյ-իդի	"	բիննէթ-իդի
"	բիննէյ-իդի	"	բիննին-իդի

ԱՆՑՅԱԼ ԿԱՏԱՐՅԱԼ

Եղակի

Հոգնակի

ղըվաթլանմիշ էղո
" էղոյ
" էղով

ղըվաթլանմիշ էղոնք
" էղոք
" էղոն

Հ Ր Ա Մ Ա Յ Ա Կ Ա Ն

ղըվաթլանմիշ էղիյ
" միննո

ղըվաթլանմիշ էղէթ
" միննէթ

ԸՂԶԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

ղըվաթլանմիշ նոմ
" նոս
" նո

ղըվաթլանմիշ նոնք
" նէթ
" նոն

ԱՆՑՅԱԼԻ /ըղձական/ ԱՊԱՌՆԻ

ղըվաթլանմիշ նի, իղի
" նիյ իղի
" նէյ իղի

ղըվաթլանմիշ նոնք իղի
" նիք իղի
" նին իղի

Դերբայները «լինել» նՕԼ օժանդակ բայի դերբայական ձևի համաձայն են:

294

ԺԽՏԱԿԱՆ ԽՈՆԱՐՀՈՒՄ

ԽԱՂՕԼ /խաղալ/

Ս Ա Հ Մ Ա Ն Ա Կ Ա Ն Ե Ղ Ա Ն Ա Կ

Ն Ե Ր Կ Ա

չիէմ խաղո - չիգգոմ խաղո
չիէս խաղո - չիգգոս խաղո
չի խաղո - չիգգո խաղո

չիէնք խաղո - չիգգոնք խաղո
չիէք խաղո - չիգգէք խաղո
չիէն խաղո - չիգգոն խաղոն

ԱՆՑՅԱԼ ԱՆԿԱՏԱՐ

չի խաղո
չիյ խաղո
չէյ խաղո

չինք խաղո
չիք խաղո
չին խաղո

Ա Պ Ա Ռ Ն Ի

չիբի խաղոմ
չիբի խաղոս
չիբի խաղո

չիբի խաղոնք
չիբի խաղէք
չիբի խաղոն

ԱՆՅՅԱԼԻ ԱՊԱՌՆԻ

չիբ Եզակի	Հոգնակի
չիբի խաղի իգի	չիբի խաղօնք իգի
չիբի խաղիյ իգի	չիբի խաղէք իգի
չիբի խաղէյ իգի	չիբի խաղին իգի

ԱՆՅՅԱԼ ԿԱՏԱՐՅԱԼ

չի խաղցօ	չի խաղցօնք
չի խաղցօյ	չի խաղցիք
չի խաղցօվ	չի խաղցին

Հ Ր Ա Մ Ա Յ Ա Կ Ա Ն

խաղօ՝	խաղցէ՝
մի՛ խաղօ	մի՛ խաղէք

ԸՂԶԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

չի խաղօմ	չի խաղօնք
չի խաղօս	չի խաղէք
չի խաղօ	չի խաղօն

ԱՆՅՅԱԼԻ /ԸՂԶԱԿԱՆ/ ԱՊԱՌՆԻ

չի խաղի	չի խաղօնք /չօնք խաղօյ/
չի խաղիյ	չի խաղիք /չիք խաղէյ/
չէյ խաղէյ	չի խաղին /չին խաղի/

295 Մ Է Դ Վ Ը Ն Օ Լ /մոտենալ/

Սահմանեցաւ -	զը մեղվընօմ, զը մեղվընօս, զը մեղվընօ,
	զը մեղվընօնք, զը մեղվընէք, զը մեղվընօն:
Անց.անկտ. -	զը մեղվընի, զը մեղվընիյ, զը մեղվընէյ, զը
	մեղվընօնք, զը մեղվընիք, զը մեղվընին:
Ապառնի -	բի մեղվընօմ, բի մեղվընօս, բի մեղվընօ, բի
	մեղվընօնք, բի մեղվընէք, բի մեղվընօն:
Անց.ապառնի -	բի մեղվընի իգի, բի մեղվընիյ իգի, բի մեղ-
	վընէյ իգի, բի մեղվընօնք իգի, բի մեղվընէք
	իգի, բի մեղվընին իգի:
Անց.կատ. -	մեղվըցօ, մեղվըցօյ, մեղվըցօվ. մեղվիցօնք,
	մեղվիցօք, մեղվիցօն:

Հ Ր Ա Մ Ա Յ Ա Կ Ա Ն

Մեղեցի՛յ /մեղվեցի՛յ/, մեղվեցէ՛ք /մեղվեցէ՛ք/, մի՛ մեղ-
վէնօ, մի՛ մեղվընէք:

Ըղձ.եղ. - մեղվընօմ, մեղվէնօս, մեղվէնօ. մեղվընօնք, մեղ-
վընէք, մեղվէնօն:

Անց.ապ./ըղձ./ - մեղվընի, մեղվէնիյ, մեղվընէյ. մեղվընօնք,
մեղվընից, մեղվէնին:

296 ԿՕԼ /գալ/ բայի ժխտական խոնարհումն էլ կատարվում է
"չկա" քիչ քան օժանդակ բայով:

Սահմ.ներկա - չի գտնում, չի գտնօս, չի գտնօ, չի գ-
տնօ կօնք, չի գտնօ կէք, չի գտնօ կօն:

Անց.անկ. - չի գտնի կի, չի գտնիյ կիյ, չի գտնէյ կէյ, չի գտնօնք
կօնք, չի գտնէք կէք, չի գտնօն գօն:

Ապառնի - չի բի կօմ, չի բի կօս, չի բի կօ, չի բի կօնք, չի բի
կէք, չի բի կօն:

Անց.ապ. - չի բի իղի կի, չի բի իղիյ կիյ, չի բի իղէյ կէյ, չի բի
իղի կօնք, չի բի իղի կիք, չի բի իղի կին: Նաև՝ չի բի
կի-իղի, չի բի կէյ իղի, չի բի կէյ իղի, չի բի կօնք
իղի, չի բի կիք իղի, չի բի կին իղի:

Անց.կատ. չի գտնօ-ի գօ, չի գտնօ ի գօյ, չի գտնօ ի գիէք. չի գտնօ
ի գօնք, չի գտնօ ի գիք, չի գտնօ-ի գօն, ի գին: Նոր ձե-
վով՝ չի գօ, չի գօյ, չի գիէք, չի գօնք, չի գիք, չի-
գօն, չի գին:

297 ԳԱՆՕԼ /կարենալ/ բայի խոնարհումն էլ այս ձևով է:
Երևա բայը ձայնավորով չի սկսվում, բայց որպես բարբառի օ-
րենքը, ԳԸ նախամասնիկն է ստանում, որ դառնում է կրկնակ
ԳԸ:

Սահմ.ներկա - գը գանօմ, գը գանօս, գը գանօ. գը գանօնք,
գը գանէք, գը գանօն:

Անց.անկ. - գը գանի, գը գանիյ, գը գանէյ- գը գնօնք, գը
գանիք, գը գանին:

Ապառնի - բի գգանօմ, բի գգանօս, բի գգանօ, բի գգանօնք, բի գ-
գանէք, բի գգանօն:

Անց.ապառնի - բի գգանի իղի, բի գգանիյ իղի, բի գգանէյ իղի,

բիզնէսներ իդի, բիզնէսներ իդի, բիզնէսներ իդի /այս
ձևը գործածական է:

Անց. կատ. - գանցո, գանցոյ, գանցով /գանց/ գանցոնք, գան-
ցոք, գանցոն:

Ժխտական - չիգգոմ, գանո, չիգգոս գանո, չիգգո գանո, չիգ-
գոնք գանո, չիգգէք գանո, չիգգոն գանո:

Անց. անկ. - չիգգի-գանի- չիգգիյ-գանի, չիգգէյ-գանէյ, չիգ-
գոնք-գանոնք, չիգգէք-գանէք, չիգգոն-գանոն:

Ապառնի - չիբի գանոմ, չիբի գանոս, չիբի գանո, չիբի գա-
նոնք, չիբի գանէք, չիբի գանոն:

Անց. ապ. - չիբի գանի-իդի, չիբի գանիյ-իդի, չիբի գանէյ-
իդի, չիբի գանոնք-իդի, չիբի գանէք իդի, չիբի գա-
նի-իդի:

298 Կրկնակ ԳԸ-ով սահմանական ներկայում և անցյալ անկատա-
րում խոնարհվում են ձայնավորով սկսվող հետևյալ բայերը՝
աղանձել > աղընձիէլ, աղել > աղիէլ, աղալ > աղօլ, աղտոտել
> աղղղղիէլ, ածիլվել > աձիլվիլ, արձակել > աձգիէլ, արածել
> ալձիէլ, անցնել > անցնիէլ /զը գանցընիէմ, զը գանցնում/,
առնել > առնուլ, անել > էնիէլ, այրիլ > էյիլ, անարգել > ան-
ըրգիէլ և այլն:

ՄԻ ՔԱՆԻ ԼՐԱՑՈՒԹԻՉ ՄԱՆՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ

ՔԱՅԻ ՄԱՍԻՆ

299 Հաջորդի բարբառում կա մի ձև, որը հազվագեպ է լինում
առևտրահայ մյուս բարբառներում: Դա ներգործական սեռի բա-
յերի կրավորակերպ հարակատարի ՄԱՆ ՄՕՆ վերջավորութունն
է: Այսինքն՝ դերբայը Վ միջմասնիկի փոխարեն ստանում է
ՄՕՆ ածանցը: Օրինակ՝ աղել > աղիէլ, աղված > աղմօն, աղանձ-
ված > աղընձմօն, աղացված > աղծրմօն, ածիլված > աձիլմօն,
ածված > ածմօն, արձակված > աձգրմօն, ավրված > ավըյմօն, առ-
նված > առնրմօն, բեռցված > պառցրմօն, բռնված > պըռնրմօն,
կարգված > գայկրմօն, գրկված > կըյգրմօն, գտնված > կըննը-
մօն, կրծված > գիյձիմօն, թաթախված > թօթխըմօն, ուրված
> իլլիմօն, լցված > լէծձըմօն, ծակված > ձակմօն, ծածկված
> ձագըմօն, ծախված > ձօխմօն, հավաքված > հավքըմօն /հօգ-

թըմօն/, կեկված>զըձգըմօն, ձգված>ծըկմօն, ձեւած>ձիւկմօն,
 ճեղքված>ջըխկըմօն, նշանված>նըշօնմօն, ցանված>ցօնմօն,
 տնկված>դընգըմօն, պառկեցված>պօրգըմօն, թափված>վէթմօն,
 փշրած>փըրշըմօն, քսված>քէսմօն, քերված>քէյմօն, քաղված
 >քաղմօն, պոկված>փըյցըմօն /փըյցընիէլ<պոկել/, տաշված
 >դաշմօն, խանձված>խանձըմօն, դարձված>դարձըմօն և այլն:
 900 Ձեզոց բայերը կրավորականի դարձնելու համար անհրաժեշտ
 է նախ ներգործականի/պատճառականի/ վերածել: Օրինակ՝ խաղալ
 >խաղօլ, խաղացված>խաղցըմօն, ամրացնել–ամրացված>ամըյ-
ցընիէլ–ամըյցըմօն, հասցնել–հասցված>հասցընիէլ–հասցըմօն
 և այլն:

Նիշանմօն անգրնին քէվը բայմիյօնց շուներ բիւէ ղադիյ
ըըյմօթ գուննօ<ոնշվանված աղջկա մոտ սկեսուրենց շուներ
իսկ հարգ ու գին կունենա": Գայկըմօն մօյտուն էնվօնթը
տույսը չուննօ<աժուսնացած մարդուն աչքը դուրսը չի լի-
նի": էծօն կընմօն ըզօզը ղադիյսիզ գուննօ<էծան գնված
անասունը անհարգի կլինի:

ՄԱՆ վերջավորվող դերբայական ձևը, ինչպես ասվել է, կա-
 նախ նոր–ձուղայի բարբառում /բայց այնտեղ սահմանական ներ-
 կայի կազմութան դեպքում/. ննդանալ–ննդաման ամ, աս, ան,
անթ, էթ, ան":

Թեև ավադեմիկոս Անառյանն ասում է, որ բացի ն.ձուղայից
 այդ ձևը ուրիշ ոչ մի բարբառում չկա, բայց ահա պարզվում է,
 որ այն կա նաև Հաշընի, ինչպես նաև Ջարսանճազի բարբառնե-
 րում, թեև տարբեր գործածությամբ:

901 Հաշընի բարբառում ներկա ապառնիի ձևը յուրահատուկ է.
 գավզիէմ զըյցըիէմ<«կուզեմ զրուցեմ»: Այս ձևը գործածական
 չէ արևմտահայ ոչ մի ուրիշ բարբառում: Այս ձևը կազմվում է
 ըզձական ապառնիի առաջ ուզիէլ</ուզել/ բայի սահմանական
 ներկա ձևի ավելացմամբ: Այս ձևը գործածվում է միայն ներ-
 կայի իմաստով, անցյալի համար այժմ գործածական չէ, իսկ
 հնում գործածական է եղել. տարիքով մարդիկ երբեմն գործա-
 ծում են:

Ներկա ապառնիի այս ձևին որոշ չափով նման է նոր–ձուղա-
 յի բարբառում ուզել բայի սահմանական ներկայի մամ, մաս,

մա, մանք, մէք, ման մասնիկներով կազմվելը: Այդ մասնիկները դրվում են ըզձական ներկայի վրա: Ըստ ակադեմիկոս Հ.Ա.Նաույանի, սա պարսկերենի ազդեցութիւնն է:

«...Այս ձևը կազմելու համար ստոր. ներկայի վրա գնում ենք մամ, մաս, մա, մանք, մէք, ման, իսկ անցյալի վրա՝ մի, միր, մեր, մինք, միք, մին: Այսպես՝

Ապառնի ներկա. մամ խաղամ, մաս խաղա, մա խաղա, մունք խաղանք, մէք խաղէք, մուն խաղան:

Ապառնի անց. - մի խաղի, միր խաղեր, մեր խաղեր, մինք խաղինք, միք խաղիք, մին խաղին:

«Հարադրյալ ձևերը ուզել բայի խոնարհյալ ձևերն են, այսպես՝ մամ խաղամ < ուզում ամ խաղամ, մաս խաղաս ուզում աս խաղաս, մի խաղի < ուզում ի խաղի և այլն և շատ լավ համաձայն են գալիս պարս. ապառնիի կազմութեան» *ما امره خال* *am xōrd* Սղումը առաջացած է արագաբանութեան կամ հանք գործածութեան պատճառով...»: /Հր.Անաույան «Բնութիւն Նոր-Ջուղայի բարբառի, պար.289, էջ 261/:

302 Հաջորդի բարբառում բայի անցյալ ժամանակը վերջավորվում է ի, ից, էյ, օնք, իք, ին /ի, իր- էր/: Եզակի Ա և Բ դեմքերում է ձայնավորը սղվում է և «էի», «էիր» ասվելու փոխարեն, թերևս արագախոսութեան հետևանքով արտասանվում է միայն ի, իյ, իր, իսկ հոգնակիում երեք դեմքում էլ է ձայնավորը ընկնում է և մնում են օնք, իք, ին վերջավորութիւնները: Սղվում է նաև ա ձայնավորը:

Անցյալ ժամանակները, հոգնակիի Ա դեմքի օնք վերջավորութիւնը գրաբարի մնացորդ է՝ անցյալ կատարյալից:

Անց.կատարյալ - աղացաք, աղացիք, աղացին, սիրեցար, խօսեցաք, վախեցաք և այլն:

Գարզ է, որ Հաջորդի բարբառում բառամիջում, կամ բառավերջում այս Ա-ն հնչվում է 0:

Բերված մի քանի ընդհանրութիւններից կարելի է եզրակացնել, որ Հաջորդի և Նոր-Ջուղայի բարբառների միջև որոշ նմանութիւններ կան. Հաջորդի բարբառը թուրքական լեզվի ազդեցութեամբ ենթարկվել է 4 ճյուղին՝ պահելով իր մեջ արմատապես, գրաբարյան քերականութեան ավելի շատ տարրեր,

իսկ Նոր-Ձուղայի բարբառը պարսկերենի ազդեցութեան տակ պահել է ՈՒՄ ճյուղի հատկութիւնները: Արդո՞ք սա չի ասում, որ ճիշտ է այն ավանդութիւնը, ըստ որի յոթ եղբայրներ պարսկական ճնշումից փախել են, Ղարաբաղի կողմերից և գնացել ապաստանել են Տավրոսի այդ անառիկ վայրում:

303 Ինչպես ասվել է, Հաջընի բարբառում կա չորս լծորդութիւն՝ եւ, ալ, իւ, ուլ, որոնք համապատասխանում են գրաբարի չորս լծորդութեանը: Ա, Բ, /եւ, ալ/ լծորդութիւններին են վերաբերում բայերի մեծամասնութիւնը: Գ և Դ /իւ, ուլ/ լծորդութիւններին վերաբերում են բարբառում ՈՒՆ վերջավորվող պարզ անանջավոր բայերը՝ գտնել > կըննուլ, դաշել > դըբնուլ, մտնել > մըննուլ, թռչել > թըռնուլ, փախել > փախնուլ, առնել > առնուլ, կուլ տալ > գըլնուլ և այլն:

304 Հաջընի բարբառում կան բայածանցը, իսկ Զ անանջը գործածական չէ: ԻՆ վերջում են բոլոր չեզոք և չեզոք կրավորակերպ բայերը. արածիւ > այձիւ, բազմիւ > պօզմիւ, բորբոսիւ > զըյզըսիւ, դադարիւ > տաալիւ, ծարավիւ > գիռիւ, արնծիւ > աղընձիւ, հագուիւ > հակիւ, հոնգչիւ > հօնկչիւ, հավանել > հավնիւ, զարթնիւ > զայտիւ, զարթնուլ > զայթնուլ, ծաւուել > ծաւլըվիւ, ծրարուել > ձըյայիւ, ծնանիւ > ձընիւ, հայիւ > հէյիւ, ճեղքուել > ճըխկիւ, ճողուել > ջողիւ և այլն:

305 Հաջընի բարբառում շատ դժգոյս չեզոք կրավորակերպ բայերը Վ միջմասնիկ չեն ստանում, այլ վերջավորվում են իւ: Այս երևույթը կա նաև Բալուի, Ուրծայի, Մալաթիայի և Տերսիմի բարբառներում:

306 Մի քանի բայերի վերջավորութիւնները, որպես բացառութիւն սովորականից խշեղում են, օրինակ՝ այրել > էյիլձիլինօյ /այրած լինել/, ԱՆ վերջավորութեամբ. թրթաւ > ընդըլիէլ. էՆ վերջավորութեամբ:

307 Կան նաև բազմապատկական կերպի բայեր. գաթգըղտիէլ, Ժողվըր/ո/դիէլ, հավթըր/ո/դիէլ, ճէղաըրդիէլ, վօզվըրվիէլ, կողվըրդիէլ, գը/է/րվըրդիէլ, գօխգըրդիէլ, խայ/ր/մշղըրդիէլ, փօյփըյիէլ և այլն:

Ագի-բագի՛հենթ ու խելառ /ագի-բագի գը ձըյիցիէս/ :
 Աղայլօ < պարապ, իզուր /աղայլօ գուշղօս/ :
 Աղըմ-աղըմ՝ աղիողորմ /աղըմ-աղըմ գա գուլօ/ :
 Անտի-ձօն՝ մյուս կողմը /անտի ձօն կընօ/
 Անտի գըլլօն՝ մյուս ծայրը /անտի գըլլօն բըրնէ /ա/
 Ավա < կրկին, դարձյալ /ավա իգօվ ձըմէրը/
 Աս-սալիճ < այս անգամ /աս սալիճ ա հայցույ/
 Ան-սալիճ < այն անգամ /ան սալիճ ըսսի, գէթէ/
 Տայվայ < զառիվայր /տայվայ էճիյ/
 Տայվէյ < զառիվեր /տայվէյ էիէլ դէսնում/
 Տիճումը < մի կողմ /տիճումը քաշվիյ/
 Էսէյ < այսօր /էսէյ հավօն օմբ Ե/
 Իյգուց < երեկոյանից /իյգուցէ բէթլէմիշ գը գէնիէմ/
 Իյիգվօն < երեկոյան /իյիգվօն, իյգըվօն, գուշղօմ/
 Խինձ < խիստ, հպարտ /խինձ գը խօսօ փային դէյը/
 Հայ ի վիյօն՝ աւսիջապէս /ասսօճիս հայ ի վիյօն էյա/
 Հաբոթ մը < ապա թե, վերջը /հաբոթ մը գը դիսնում/
 Հօնց < այստեղ /դեր/ /հօնց իգիյ դիսնում/
 Վէյիէվ < վերա /վէյիէվ կընօ/
 Զէյի < քանի որ /դեր/ /զէյի դուն գաշղօս, ճիէս ինչո-
 ւնց կօմ/ :
 Էյէգ < երեկ /էյէգ յու՞յ էիյ/
 Ըղուէյտ < դարթ, ճիշտ /ըղուէյտ գը գըսսէ/
 Հէյու < հերու /հէյու ըոինդ դայիէյ/
 Իվիլ-բագօս < ավել պակաս /իվիլ բագօս մի խուսօ/
 Օնձօց էյ < անցյալ օր /անցօձ էյը փէխիցի լատիէյիս/
 Նիէյս < ներս /նիէյսը մուսխանա/
 տույս < դուրս /տույսը լիս Ե/
 Նիշգիէվ < ներքեւ /բօյղթին նիշգիէվ չիէն մընօ/
 Քիշուգ մը < մի քիչ /քիշուգ մը համպիյա/
 Ուժէվ քիշդիէլ < ուժին /կըլխում ուժէվ քիշդիէցի/
 խփել
 Տէմ-տըմոց < դեմ առ դեմ /տէմ-տըմոց գիցիէյ խօսօնր գը
 գէնիէն

Վողը գանուխեն - վողը կանուխ /վողը, գանուխեն զը զայ-
 Ինչվի < մինչև /ինչվի տուն կօս եիէս գաշ-
 Շիէթ բայի < գիշերվանից /շիէթ բայի զը պօնի/
 Իյ գօյէ < իր չարով, համեմատ /անա իյ գօյէ զը պօնի/
 /գօյէ, թուրք./
 Միէնձ-միէնձ < մեծ-մեծ /միէնձ-միէնձ զը խօսօ/
 Էսօյվույ < այսօրվա /էսօվույ ընդան քիէ հիէդ
 գուէյձ չունիւմ/
 Եիէփ < երբ /եիէփ գագօս դուս /տուն/
 Եիէդքը < ետքը, վերջը /մօյտ իյ եիէդքը բի դու-
 շունմիշ նօ/
 Առանշք < առաջ /առանշք եիէս գաշգօմ/
 Անցուզ-մօրցուզ /անցուզը մօրցուզ գուննօ/
 Մակբայաթար գործածվող դերանուններ և ածականներ

Լիւօմը < այսպես
 Ընդան < այսպես
 Ընդադ < այդպես
 Ընդան < այնպես
 Միյէվուէյ < միայնակ
 Գօրհը < բարձր

Բոհիբեբենիս առաւստ սպարաւներ

Ագաթ	acab	արդյոք արբ.	عجب
Անցալ	ancag	հազիվ	
Բաշիօ	baska	այլ, տարբեր, ուրիշ	
Բարի	bāri	գոնե պրտ.	باری
Բիլէ	bile	նաև, բիլէ-բիլէ գիտնալով հանդերձ	
Բարի	beri	ի վեր	
Բիրդեն	birden	մէկէն ի մէկ, հանկարծ	
Բեզիհաւօ	badihave	էրի պրտ.	بدیوار
Գօյէթի	göyeci	իբրև թե	
Զօյէվ	zor ile	ոգո, բռնի, զոռով պրտ.	زور
Էփէյիլէ	efeyice	բավականին	
Թամօն	raman	ապա	

Թէզ	tez	շուտ
Իշդէ	izde	տեւ
Խալվաթ	Halvat	առանձին
Հեւի	Hele	դեռ, վերջապես, մանավանդ, մնաց որ.
Յավօշ-յավօշ	yava's	կամաց-կամաց
Նաֆիլա	nafile	իզուր
Ջապիկ-շապիկ	Gabux	արագ-արագ
Սաբաղդան	Sabahdan	առավոտյան
Սալթ	salt	միայն
Սալըն	saxın	զգուշ, բնավ երբեք
Սանքի	sarxi	իբր թե, ենթադրենք թե
Սըյաժայտի	Şiradan	շարքով
Սօզդէ/մ/	Sözde	իբրև թե, ի խոսքի
Ջիբ	cib	բոլորովին, այս բանի իսկական իմաստով թարգմանություն չկա:
Օրթոն	orta	մեջտեղ

Յ10 ԱՐԱԲԵՐԵՆԻՑ ԵՎ ՊԱՐՍԿԵՐԵՆԻՑ ԱՌԽԱՍԻ

Մ Ա Կ Բ Ա Յ Ն Ե Ր

Ամեն վուխտ /տրբ.	vaxst	وخت	ամեն ժամանակ, միշտ
Բազի	bâgi	باغی	երբեմն
Դաբօ	defâ	دفعه	անգամ
Իլլա	ille	یا	բայց-միայն, այլ-միայն, եթե ոչ, ապա թե ոչ, հապա, նամանա - վանդ, անպատճառ
Հալբոթ մը	âlbât	البات	իհարկե
Աշգայա /պարս.	asxjar	آشکار	հայտնի, բացահայտ
Բայիմ-բայ	beraber	برابر	հավասար
Բալթի	bəlki	بلكي	թերևս, ի վերջո
Գօյէ թի	göyexê	گويي	իբր թե
Ըրինդ	zend	زند	լավ /ըրինդ դը գըստէ/
Բաթի	raxi	راخي	մինչև որ

Յ11 Կրկնավոր բնաձայն մակբայներ. սրանք բավական շատ են.
 Զընգըն-զընգըն /զողալ/, թըս-թըս /վառվել/, թըս-թըս,

Թըփըռ-թըփըռ /իյնալ/, լախըռ-լախըռ, աքիէղ-ծըքիէղ /խո-
 սել/, լուվ-լուվ /ուտել, լափել/, խըշըր-խըշըր /տնըններ
 սոսափյունը/, կըռ-կըռ, ճըղ-ճըղ, չախ-չուխ, չախըր-չուխըր
 /զարնելու, գործելու, մեքենայի ձայն/, շամբուլ-շուամբուլ,
 /շրի մեջ խաղալ/, տանգըլ դունգուլ /անիմաստ խոսել/, դըռ-
 դըռ /քրթմնշել/, ծըկ-ծըկ, քըս-քըս /դանդաղել/, փաթ-փաթ
 /խփել/, փաթըր-փաթըր /թափվել, կարծր բան/, քըթըր-քըթըր
 /ուտել, չոր բան/, շառ-շառ /շուր ցափել/, բըզ-բըզ, մըզ-
 մըզ /բծախնդիր/, վըզըր-վըզըր /թամու ձայնը/, մըռ-մըռ
 /մոռոց/, չաթըռ-չաթըռ /կոտորտել/, չաթ-փաթ /հազիվ մի
 կերպ խոսել/, չըթ-չըթ /բարակ ճյուղերի կոտրելը/, տանկ -
 տունկ /խփել/, աըշ-աըշ, աուշ-աուշ /շրի ժայթքում, ուժեղ
 հոսանք/, աըշըր-աըշըր, աաշըր-աուշուր /շրի եռալ/, աասըր-
 աուսուր, աաս-աուս /ծխել/, շարթ-շուրթ /պոռոտախոսել/,
 դըռ-դըռ, քըռ-քըռ /թամի թողնել/, գըզ-գըզ /կծել/, համ-
 համ, հափ-հափ /ուտել/, հօփ-հօփ, հօպալա /երեսին շալկել/,
 հավ-հավ /հաշել/, ճըզըր-ճըզըր /տապկել, խորովել/, ճըս-
 ճըս /լույս/, դընգ-դընգ /նվագել/, պոմ-պոմ /հրացան կրա-
 կել/, խըռըլ-խըռըլ /խամփաքնել/, վիէյ-վայ, նիէյս-տույս,
 իդիէվ-արջիէվ, արուր-ճուբուր /խանվել/, քըլլիւնգ-մըլլընգ
 /գլորվել/:

Կ Ա Պ Ե Ր

312 Նախդիրներ՝ Զ. գթիէ, զմիէ, զձիէ, զըսօ, գէնուէնք և
 ալլն:

Ի. իժօմ /դեպի եկեղեցի/, ի բաղէյուն, ի էգգուէն/դեպի
պատերը, դեպի այգին/, իզօդ-բացի. օրինակ՝ Զինէ ի
զօդ մօյտ շուենիէմ «թեզնից բացի մարդ չուենմ»: Ինչվի-
 մինչև: Ինչվի առվուն ճուլը կօ, դուրբաղին հիգգին գուգօ
 «մինչև առվին ջուրը գա, գորտը հոգին կուտա»:

Զանի իբրև /արար. چو/ Զանի օս ա մօյտ ան «իբրև
 սա էլ մարդ է»:

Ետադրույթյուններ՝ համօ/համար/, մէճ/մեջ/, դոթ-
/տակ/, տույս/դուրս, հիէղ/հետ, մէղ/մոտ, թէվ/թով,
վէյ/վեր, վայ/վար, չոփ/չափ, վիյօ/վրա, թիէս/պես,

/թիչ գործածական/ և այլն:

313 Օտար լեզուներից առնված կապական բառեր՝ բայի չի վեր
/թուրք. *keri* /, Օն վոխդեն բայի հիվոնդ իմ, Գօյե ըստ
համեմատ /թուրք. *gäre* /; Քիզին ըսսօձիդ գօյե ան ա դը-
վով: Քիմի < պես /թուրք. / *kibi* / Ադօ քիմի գը բիլլիէս:
Սայօյէն < շնորհիվ /պրսկ. *ay* / Իմ սայօյէս մօյտ էդօյ:
Մամդան /թուրք. *mâde* / բախիսուս < հատկապես, մանավանդ
/արբ. *baxîsus* *Selâ* / Ճարազի / Ճայազի / < իբր թե, քանի
որ /թուրք. *farazi* / Ճայազի չիգգօս իշտօս, Եիէս ա չիշ-
ղօմ: Դէյի < մասին, համար /թուրք. *deyi* / Իշ դէյի չիգ-
գօս էնիէս < «ինչու՞» համար չես անում»:

314 Հաջընի բարբառում «դեպի» կապը շատ հազվադեպ է գործած-
վում: Նրա փոխարեն գործածվում են թուրքերեն / *yan* / «յան»
բառը և ի նախդիրը: Օրինակ՝ Բաղչի յանը գաշղօմ «պարտեզի
կողմն եմ գնում»: Կան նաև թուրքերենից առնված այնպիսի
բառեր, որոնք գործածվում են և՛ իբրև կապ, և՛ մակբայ, և՛
շաղկապ, օրինակ՝ «ամմա» բառը որոշ նախադասությունների
մեջ նշանակում է բայց, սակայն, իսկ որոշ դեպքերում էլ
իսկապես, լավ: Օրինակ՝ Եիէս քաղօք գաշղօմ, ամմա բօբիս
չի ձըգգիէ < «ես քաղաք եմ գնում, բայց հայրս չի թողնում»:
Ան իմ ասսօձը քիմի չիէս էյիէյ, ամմա պօն իէս էյիէյ <
< «այն իմ ասածի պես չես արել, իսկապես գործ ես արել, հե՛:
Ամմօ էլօվ < «շատ լավ եղավ»: Ամմօ պօն գը գըսսիէս էյ
< «այնպիսի բան ես ասում, որ...»:

315 Կան նաև այլ բառեր օտար լեզուներից փոխառյալ, որոնք
նմանապես մակբայներ են. Օրինակ «դահօ» / *idaha* / բառը:
Դահօ շիէս զայթնիէյ < «դեռ չե՞ս զարթնել»: Այս նախադասու-
թյան մեջ «դահօ»-ի փոխարեն կարելի է «հալլա» *hele* բա-
ռը նույն իմաստով: «Դահօ» բառը նախադասությունների մեջ
գործածվում է այլ իմաստով ևս. օրինակ՝ Դահօ պօն չեմ ըս-
սիէյ, դահօ խօսօնք չունիէմ < «այլևս բան չեմ ասում, այլևս
խոսելիք չունեմ»: Հօդ մը դահօ դուլ < «մի հատ էլ տուր»:
«Մահանօ» բառը /արբ. *behane* *ay* / «Ամմէն պօննին
մահանօ մը գը կըննուս» < «ոսմեն իրին պատճառ մի գտնում ես»:
Ինչք մահանօ էյիյ իգիյ < էս < «ինչ պատճառ արիր եկար այս-

տեղ:

Կա նաև «իգիթ» բառը, որ նշանակում է այլևս, նաև՝ եկեք:

Շ Ա Ղ Կ Ա Պ Ն Ե Ր

Հաջորդի բարբառի շարժականներն են.

Յօյ ուր, որ

Թէ թե-թե

Ալ, օլ էլ, այլևս

Չէ, թի չէ թէ

Չընդ քանզ

Ու ու

Ամօ սակայն, թուրք. /ama/, զը կըլիէմ ամօ, վօխդ չուենիէմ:

Դէյի թեւ, թուրք. /deyi/, Տուեն չիէս տէսսիլ, դէյի եիլէս չիէմ տէսսիլ:

Համ թե, թուրք. /hem/ Համ տուեն գիյօյ, համ ա եիլս:

Յա կամ. թուրք. /ya/ Յա տուեն կընօ, յա եիլս գաշտօմ:

Յագուլթ կամ թե. թուրք. /yagut/ Եիլէս, յագուլթ տուեն, ճարզ չէնէ:

Արթըխ այլևս. թուրք. /artex/ Արթը չիգգօմ գանօմ սարք էնիլ:

Զուենթի որովհետեւ. արբ. *جڭر گونكي*

Ճախոթ բայց արբ. *جڭر ڤاڤات*

Զիրա, գիյօ. քանզի պարսկ. *زیرا*

Ձ Ա Յ Ն Ա Ր Կ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն Ն Ե Ր

Ախ-վախ /վիշտ/ էյնէգ /երանի/ /բաղձանք/

Ահ-օհ /զարմանք/ դէ հօն է, հէն է /երանգ/

Ամօն /զարհուրանք/ Ուն /քաղ. կսկիծ/

Աքօ /զարմացական/ Զուէշ /էշը կանգնեցնել/

Օխ /հանություն/ Օշ-օշ /շանը կանչել/

Ահա /տհանություն/ Զուէ-Զուէ /հավը կանչել/

Հէյ գիդի /ավաղ/ Մա /մորը կանչել/

Հէյ վօխ /ախոստանք/ էյ /զգուշացում/

0~	/հրնվանք/
Տէ՛հ-տէ՛հ	/էին թշեւ/
Քը՛շ-թը՛շ	/հավը թշեւ/
Ծօ՛, տօ՛	/տղա կանչեւ/
Քե՛	/աղջկա կանչեւ/
վախ՛ դոււլոււմ	/ախոսո/

Հաջորդի բարբառի թերականական կանոնները, շատ կողմերով, բխում են գրաբարի թերականությունից, որ արտահայտում է հետևյալ կերպ.

ա/ Հոլովների վեց լինելուց բացի գրաբարի հետ ընդհանրություն ունեն գոյականների ու դերանունների հոլովման ձևերը, հայցականի Զ նախդիրի կիրառումը, բացառականի երբեմն տրականին նմանվելը, ժամանակ ցույց տվող գոյականների սեռականին հատուկ վերջավորություն ունենալը, գործիականի վերջավորությունը և այլն:

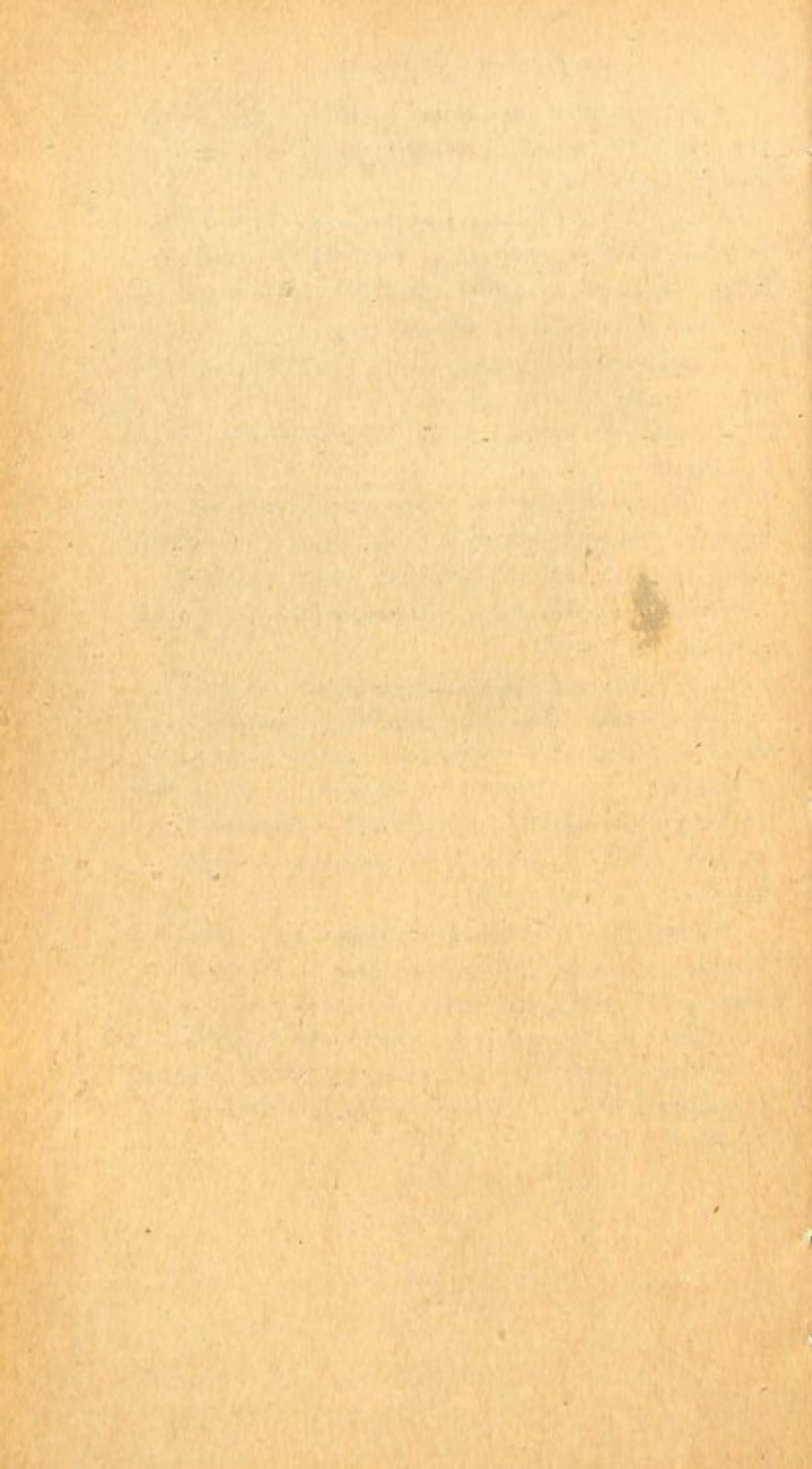
բ/ Գրաբարյան հոգնակի ձևերը, անանքներից դաք, վաք, օղ և այլն:

գ/ Բարբառը գրաբարին են մոտեցնում նաև բայի խոնարհման չորս լծորդությունները /ել, ալ, իլ, ուլ/ և խոնարհման որոշ ձևերը, ժխտական խոնարհման դեպքում չըզգօ-դօ նախամասնիկի գործածումը, որը համապատասխանում է գրաբարի «ոչ գոյ» ձևին:

Սակայն Հաջորդի բարբառի թերականությունը հետազայում այլ լեզուներից, հատկապես թուրքերենից ու արաբերենից, ազդվելով փոփոխության է ենթարկվել: Հաջորդի թերականությունը որոշ չափով հիշեցնում է միջնադարյան /միջին հայերեն/ թերականությունը, որը գրաբարից աշխարհաբարին անցնելու շրջանում, շատ ձևերում հիմնական կանոնների չհանգել:

Բարբառի այլ լեզուներից կրած ազդեցության հետևանքով կապերի, շաղկապների և մակբայների զուտ հայերեն բառապաշարը երբեմն տեղի է տվել ազդող լեզուների բառերի առջև:

Ելնելով վերը շարադրվածից, վերջնականապես եզրակացնում ենք, որ Հաջորդի բարբառի թերականությունը գրաբարյան ակունքներից բխելով՝ հետազայում, դարերի ընթացքում փոփոխվել է:

U U U U U U U U U U

U U U U U U U U U U

Ա

Բայ կընօ դըղաս, բայ կընօ,
Մամիգօնց էգգին եիէլ կընօ,
Ղութի մի հալվօ թը գաթիէն շալսգիգ
Բըղըղիգ փռլիգըղ շանթնօ:

Աս դըղուն անունը Մանանօ,
Բօղշան դանի վըլանօ,
Սվօնը բըլլէ թընանօ,
Հաշուն կըլգն թընանօ:

Բ

Աս աչգինը խօս ան,
Ետղօձը մօս ան,
Միէնձ իյիցօնց միէնձ հօյսն ան,
Օսգին գիշէյիէղն է,
Փայօն համբիէղն է:

Ուսգէց գագգօս ուշիգ-մուշիգ,
Վուէղթիգ բի մըննօ մօրը փուշիկ,
Տուն բըղըղիկ, խօսթիգ անուշիգ,
Բանի գէնչիէն նան, ժամանակ է:

Աչգին, անգին Մընանօ,
Բօղճան դանի վըլանօ,
Սափօն բըլլա թընանօ,
Փէսսօն կըլգէ թընանօ:

Բ Ա Յ Ա Տ Ր ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

Բոյ թաշիբ, տղաս, բոյ թաշիբ,
Տատիկենց այգին ել գնա.
Մի տուփ հրուշակ /հալվէ/ կապեն շալակդ,
Փոթրիկ փոթրիկ շանթնօն /չսովածանա/:
Սա տղի անունն է Մանանա,
Մրաբը տանի լվանա,

Սա՛վանը փաթաթվի քնի,

Հարսին գրկի ու քնի:

Սա աղջիկը գեղեցիկ է,

Շաղվածքը /հունցել/ մաս է /եկեղեցու համար նվաճ խիստ
բարակ հաց/:

Մեծ երիցենց /քահանայենց/ մեծ հարսն է,

Ոսկին կշռողն է, փողը հաշվողն է:

Որտեղից ես գալիս հուշիկ-մուշիկ,

Ոտքդ պիտի մանի մանր փուշիկ,

Դու փոքրիկ՝ խոսքդ անուշիկ,

Քանի երգես ժամանակն է:

ՏԵՍ ԵՐԿՐՈՐԴ ԲԱՌՅԱԿԸ

Բայ գէնիմ, բօսօլ գէնիմ,

Սիէվ հօվը դույբօն գէնիմ,

Թէբօւլը սիյուլ գէնիմ¹:

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹՅՈՒՆ

Հասակ կանանմ, հասակ կանանմ,

Սա հավը մատաղ կանանմ,

Փետուրը բարձ կանանմ:

Գ

ՄԱՆԿԱԿԱՆ ԱՍԱՅՎԱՄԹ

Մին գագգօ, ծըմէր գագգօ

Մայս ու բօբիս Մարշու գագգօ:

Շույղ-շույղ լավշէվ դիգ մի բանիյ գը կըլլեյի,

Մայս ու բօբիս գը կըյգըվի, փըռռռ

1. Հաջորդի ժողովրդական երգերը արտագրված են «Հանգընի
ընդհանուր Պատմություն» գրքում Զիլինգարյան Եղիշեի
/Եղիշե Դարբնի/ խմբագրությամբ գրված գլխից /էջ 246-
255/:

Ա Ղ Ո Թ Բ

Մայօմ մայ, ասղըձու մայ,
Տուն ինչք կիդիէս ընձօ ա ուսծույ,
Սըյդիս վույէն չօյը զալցույլ,
Զայ սաղանօն անտուստն անցույ,
Զիս արթայուխնօ տուուը մընցույ:

Ե. ԱՌԱՎՈՏՅԱՆ ԱՂՈԹԲ

Հայ լուսեացօվ լուսն ի պայի,
Փառավորյալ իյգինք և իյգիյ ընձեղանի /ստեղծողին/,
Ձոնյը ընգնի Ձոնյը չի դանի,
Ճույը ընգնի ճույը չի դանի,
Զիդօ ավույ բացխուսի,
Վուէվ էյ զաս ուսնի ասսէ նա,
Միէիկը քագի ավույ տաղասղանի:

Զ. ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱՍԱՅՎԱԾՆԵՐ

ԱՍԱՅՎԱԾԻ «ՄԿՐՏԻՉ» ԱՆՎԱՆ ՄԱՍԻՆ

Մըզըյդիչ, մըզօն զըյիչ.
Մայըդ ընձի շիթ մը բայդի,
Ծիթը դայի դիմիյ շուսն զըվի,
Դէմիյ շին ընձի բիւլիգ մը զըվօվ,
Բիւլիգը դայի չօբօնին զըվի,
Զօբօնն ընձիգ ուլիգ մը զըվօվ,
Ուլիգը դայի ի ժամգուէցին զըվի,
Ժամգուէցն ընձիգ նիշղօյ մը զըվօվ,
Նիշղօյը դայի իյիծգինին զըվի,
Իյիծգինն ընձիգ ձիձիգ մը զըվօվ,
Զիձիգ մը դաւօ դույ ըսսի նա՝
Բուկդուէնէվը «դաւօ» մը զըվօվ,
Ամմա քաղսուսն մաղէն սանտօխէն
Խըլլընգ-մըլլընգ կըլլըյիէցօ:

է. Հ Ա Ն Ե Լ Ո Ւ Կ Ն Ե Ր

1. Վայթաթիէդը թօխդը իւով,
Կավազօնը ծառը¹ առով
Գայմիյ գաճը² փռւէյը լըցճըվով /նուռ/:
2. Գօննմը ունիմ պօնն չէ,
Քէվն իշտօմ նա գը շինչէ /նվազ/:
3. Գուշուգ³ վառիգ բըղըլօս⁴ /փռապան/:
4. Ուլիկ-մուլիգ տումբուլիգ /սիրտն ու թոքը/:
5. Դէնէյն իւօ վէկ մը կըղօ, այճըթվիցի մէնը մըղօ /շապիկ/
6. Տըզգօլ մը եիէդ ունիմ, թոմ⁵ աշղօյը⁶ գը շառընքէ⁷ /արև/
7. Էշ մը ունիէմ, ազգին չիզգօ գըռիէս նա,
Ախոռը չի մըննօ: /չամիչ/:

Գ. ՏԱՅԱՏՐՈՒԹՅՈՒՆ

Ձյուէն է գալիս, ձմեռ է գալիս,
Մայրս ու Հայրս Մարաշից⁸ նն գալիս
Տաք-տաք լավաշով մի տիկ պանիր գլորում են,
Մայրս ու Հայրս գրկըվում են:

Դ

Մաղիամ մայր, աստծու մայր,
Դու ինչ գիտես ինձ էլ սովորեցրու,
Ջար սառանան անդունդն անցուր /զըցիր/
Ինձ արթայության դուռը մտցրու:

Ե

Լուսացավ, լույսն ի բարի,
Փառավորի երկինք ու երկիր ստեղծողը,
Հորն ընկնի, Հորը շտանի,
Ձուրն ընկնի՝ ջուրը շտանի:
Այն օրվան պատասխանը չտա /պատասխանատվության չենթարկվի/
Ով որ այս սովորի ու ասի,
Դատաստանի օրվան, օրը, մեղքերը քանդվեն /վերանան/:

1. ձեռք, 2. կայծ, 3. պոչառ, 4. գանձ, 5. ամբողջ,
6. աշխարհ, 7. ճառագել: 8. Մարաշ քաղաքից:

Մկրտիչ, մկան կտրիչ,
 Մայրդ ինձ մի շիթ /մտնաթաշ հաց/ պարտական էր,
 Շիթը տարա դարձրին տվեցի,
 Դարձրին ինձ կացին տվեց,
 Կացինը տարա հովվին տվեցի,
 Հովիվն ինձ մի ուլիկ տվեց,
 Ուլիկը տարա ժամկոչին տվեցի,
 Ժամկոչն ինձ մի նշխար տվեց,
 Նշխարը տարա երեքկնոջը /տերփերակին/ տվեցի,
 Երեքկնոջն ինձ մի ծիծ տվեց.
 - Մի ծիծ էլ տուր,-որ ասացի,
 Թակիչովը մի ուլ¹ տվեց,
 Որ քառասուն աստիճանավոր սանդուղքի
 Թավազվոր գլորվեցի:

Է

Հ Ա Ն Ե Լ ՈՒ Կ Ն Ե Ր

1. Վարդապետը գահը ելավ,
 Գավազանը ձեռքը առավ,
 Կարմիր կայծը փորը լցվեց /նուռ/:
2. Մի բան ունեմ, բան չէ,
 Մոտը գնալիս կը ճչա /նվազ/:
3. Փոքրիկ վառյակ, պռչը կտրած /փռապան/:
4. Ուլիկ-մուլիկ, փափուկ-փափիկ /սիրտն ու թոքը/:
5. Կտուրն ելա, մի վեզ գտա,
 Արծաթվեցի մեջը մտա /շապիկ/:
6. Մի գդալ յուզ ունեմ, ամբողջ աշխարհի վրա ճառագում
 /արև/:
7. Մի էջ ունեմ, մինչև պռչը չկտրես, գոմը չի մտնի
 /չամիչ/:

Անցնիել էյը բելլիսիզ գուեննո < /անցած օրը անհայտ կլինի / :
Ասղըճուեն բէհյօճը կալը չավդէյ < /աստծու պահածը գայլը չու-
տեր / :

Աձօն հօվը կայկընջտն գուեննո < /ածող հավը կոկոտն կլինի / :
Անութի հօվը իյօզը գիյէզ գը դիսնու < /սոված հավը երազում
կորեկ է տեսնում / :

Ախկօղին իյիէսը բօզ գուեննո < /աղթատի երեսը սառը կլինի / :
Աչգինը ասսիէղին ձօգէն գը թընսիէն < /աղջկան ասեղի ծակից
են թննում / :

Աչգին բէյհիէլը խազնօ բիյհիէլ ան < /աղջիկ պահելը գանձ պա-
հել է / :

Ասվօճ սիյօճ դուլին դայդ գուդօ < /աստված սիրած ծառային
է ցավ տալիս / :

Ասվօճ բաբիզ հաթիմին հէթիմին չի ծըզգէ / թուրք. /² < աստ-
ված դատավորի ու բժշկի ձեռը չի գցի / :

Ասղճու չի վախիէղէն դուեն վախէ < /աստծուց չի վախեցողից
դու վախեցիր / :

Աջէլէ ինիէղ շուենը անկ չուենէղ էնիզ գը ցընզնի < /շտապող
շուենը աչք չուենցող ձագէէ ցնկնում. այսինքն՝ չպի-
տի շտապել / :

Ամանօթ էշուեն փօլղընը տայիվէյը գու գըռի. < պահ տված ի-
շուեն համետի / ետևի / կապը զառիվներին է կտրվում: Ու-
զում է ասել, որ ուրիշի գործիքով, կամ անասունով
աշխատելը ձեռնտու չէ / :

Ամմէն իյիէսիզ ձիճաղէղը պայգօմ մի հասգանօ / թուրք. /
< ամեն երեսիզ ծիծաղողին, բարեկամ մի կարծեր / :

-
1. Առածների իմաստը - 1. Անցածը ետ չի դառնալու, 2. Ըզ-
գույշ մարդը փորձանքից զերծ կմնա: 3. Աշխատողը խոսեցու-
լու իրավունք կունենա: 4. Անբան, անաշխատ, ծուլլ մարդը
միայն երազել գիտի: 2. Անհուսալի գործի վրա մտածել:
5. Աղթատը իր մերձավորներին մոտ էլ տեղ չուեննար:
2. Հաջընի ժողովրդական ասացվածքներից նրանք, որոնց դի-
մաց նշել եմ «թուրք»՝ այսինքն՝ թուրքերենից վերած-
ված, վերցված են Սարգիս Տակեսյանի առածներից. մյուսներն
արտագրել եմ «Հաջընի ընդհանուր Պատմություն» գրքում Հ.
Ուզունյանի խմբագրությամբ գրված գլխից / էջ 256-278 / : Բա-
ցատրուլթյունները մերն են:

Անգստեզին զբոյն հասցըցընիելուն, քոյ գըլիէլը զօլօյ ան
/թար կրելը հնշա է, քան անհասկացողին խոսք հասկաց-
նելը/:

«Արույ» աստ իյ, քիդիգիդ թըռո՛ւ/ապուր, որ ասես, քո
պատուելը քերի: Այսինքն՝ ուրիշից օգուտ սպասելու
չէ. մարդ իր գործը իր ձեռքով պետք է տնի:

Ամէն դայի սէրը թո՛ւթունգ չի պէյի/ամեն տարի հնդեղը կո-
նըզ չի բերում: Բախալ ամեն ժամանակ չի ժպտ/:

Ավիէյ շուն աղօծ չի ցըցընէ/կատաղի շունը ատամները
ցույց չի տա /Թուրք/:

Այօթը գէվէն հեղնիէլ իցան, դայրաթը տըյացնուն գընգնի՛ւ
/արարը ուզտին հնծնելիս, հարաւանները պետք է օղնեն:
Այսինքն հարաւանի նեղ օրին հարաւանը պետք է հասնի/:

Անցնիէզ օճօթը հույ չուզէ /անցած, հանգած օշաղը /կր-
կը/ շրի կարիք չունի. այսինքն՝ իշորմանքը նախապես
պետք է կանխել: 2. Տկար մարդու հետ թշնամանալ չար-
ծել/:

Այաղլին դըզօն չի մույօ/արգարին տղան չի մուրար - ու-
ղիդ գործող մարդուն վաւանգ չի գար, որի պատճառով
ծրծիւանները չեն մուրար.../:

Ավիէյ գուէղը ըզզաղուն գէյը սուչլու գը գէնէ /կատաղի
/ուժեղ/ գողը ապրանքի տիրոջ հանցավոր կհանի /Թրք./

Ասլօնը յաթըրէն բէլլու գունծօ /առյուծը իր պառկած տե-
ղան նույնիսկ հայտնի կլինի /Թուրք./:

Այյընէն երէզ չէննէ /թանից յուզ դուրս չի գար. շունծ-
ցողից ոչինչ առնել հնարավոր չէ/:

Ավգըլին էսէմէն չի գայտըվի /Թուրք./ /խենթին արմատագը-
բությունը չի կարգադի. խենդին վստահել չի լինի,
2. անկարգութիւն մարդ/:

Ախկօղը մօխը ձախիէլ իննէ նէ լուսունգօն իւթ իյգըվընէ
գը ցէտտէ/աղքատը բախ չունենար/:

Առանշօ աստիղը խէթաիէ միսիդ, իտեւ մախօղը տըյացնիդ
/առաջ ասեղը մսիդ միէ, ապա մախաթը հարաւանիդ/:

Աղօն բախշիշէն բէլլի գունծօ /աղան իր նվերից է ճանաչ-
վում: Մարդ իր գործով է ճանաչվում/:

Ասված խիելք պէժնոճ աղիենը տուն տըռօն էգիեմ իէս մընացէյ
Հ/աստված ինելք բաժանելու ժամանակ դու գտան ծաւ
մնացել ծա/:

Ասված մօյտուն խիելքը օտնիելուն գիեղ՝ հիգգին թը տանու:
Աշխըյին ըոգօգը աշղօյը գը մընօ Հ/աշխարհին ապրանքը աշ-
խարհում կը մնա. ագաւ ու չար մարդկանց համար/:

Այս մույուրը ընդամ 204 բաղայօնք /պատարազ /գէտիէյ Ծ
/փորձառութեան մասին/:

Անուեն իլօմ օննիգօնը, պիսղը պացմօմ փըննիգօնը Հ/անուեն
ուրիշին է, գործը՝ ուրիշին, Գ՝Վ աշխատի, Գ՝Վ ու-
տի/:

Ախկըղին ակոսվը խասօր /արբ.թօք/ չափէ, հայուստին մուգը
իյգգի /երկաթ/գափգէՀ/հարուստի կամ ուժեղի սուտը
աղքատի կամ տկարի նշմարեանք բարձր է, կամ առաջ է/

Ասղըճու եիէղէ մուէմ ուզգիէս նէ եիէղէ մուէմ գուգօ, միղդ
մուէմ ուզիէս նա մէրդէ մուէմ գուգօ /թուրք./Հա-
մեն որ իր սրտի համեմատ կատանա, կամ կգտնի/:

Ախկըղի գըմէղը ասղըճու փուէի գուգօ:

Ախպանոցը գը բոգի, թաքավուէյը գիյգէ /թաքավարութեան
կերպակ/:

Աշկը գուշոյ մօյսը ինչ զագիգ ա փիկըղնօ նա ինք իյը հա-
յուստ գիյվընօ, գըճի մօյսը աշղիյէս հայուստու-
տինն ա ուննօ նա, փիկազ գիյվընօ:

Աշգընդաքը նըշանօնին դիսնիէլու համը տըռօնը շըխիւնն
գը ճըզլօն /կը գիտնն/:

Աշգին մը համ սամայի կալու է. համ գա փալօնի /սարքեր տե-
սակի համեմտնէր/:

Աշգինը դույուրշուն /հարսանգափքին/ գուգօն:

Աշգին ասսօմը լիզգու գուենօ, խօքսոնք չուենօ /շիգգօ ուն-
նօ/:

2. Բ /զ/

Բօզ փըռօնը շուղ շէի /բարակ ժամեայաշ հաց/ շիննօ:

Բայթիէգիս ծաղը հէյէ. աշղըյգիս՝ վաւէզօք:

Բիլլօն հօվը վաւէտը օիպ գը պէյա Հ/ման ծիկազ հափը ասղով
աղբ է բերում/:

Բիւլէղին յա՛ բուղը, յա՛ բըշիէղը </ման եկողին կամ
ազդը, կամ ոտքի քաթը կցավի/:

Բիւնիս նա՛թ, /թե որ ընկնելու ես/ ան աթուեռը մի նըս-
դի:

Բօյղթիտ չի գանսս /չիգճօգանսս/ դօյա նա, բազի /երբե-
մըն/ բայղըգանիտ իյվընցի /թուրթ./:

Բայթիէդին մէգ չակուջը մէգ օսգի ա </վարպետի մեկ զար-
կը մեկ ոսկի է, թուրթ./:

Բօքը դըղուն էգճի մի դըվիէյ ա, դըղօն բարուն գիգ մը
խավուէի չի դըվիէյ:

Բօսդանջուն թէրէ /սամիթ/ չի ձախվի /թուրթ./:

Բառճիէղ ասլընին դըսմթը բիւլէղ չակղօլը գավդա՛/պառ-
կող առյուծի բաժինը ման եկող շնագայլն է ուտում. պետք է
աշխատել/:

Բըղըգէն դուսույ, միէնձէն ա՛ն չնիէլ </փոքրից հանցանք,
մեծից՝ ներել/:

Բի բակնիս նա՛ ան ծառը մի թըթնու </որ համբուրելու ես
այն ձեռքին մի թքիր/:

Բայօք դույբըգէվ /տոպրակով/... ծի չի պըռնըվի /թուրթ./:

Բըղըգին ծըգճօձը միէնձը չի գանս /չիգճօ գանս/ հանէ:

Բաշըղին /հասկաքաղ/ հոցը բայօզ /սպիտակ/ գուննօ:

Բայթիէդին դըղօն աշճիէյդ չիննօ:

Բէշէյիգսիգ հօյսը /անճարակ հարսը/ կայուն /գարու / հո-
ցին մահանօ /պատճառ/ գը տընա /հավանիր/:

3. Գ /կ/

Գուշըը անթիուն մօրը գը պըյտա:

Գադուն մուգը ինք իյ համօ գուսպօնէ:

Գադուն ա իյ գօյա /իւր համեմատ/ բուղ ունի:

Գիշէռ ձէճիէղ հոցը բայաքաթ չուննօ /չիգճօ ուննօ/ <

/կշեռքով առնված, այսինքն շուկայից օրական առնված, հա-
ցը շուտ կվերջանա/:

Գըյօգին մէղ նէղը գը շօղնօ </կրակին մոտ լինողը կտաքա-
նա/:

Գիէշ գընիգը նօզ գը գէնէ, կիդէ, թե էյիգը հօզ գը գէ-
նէ /կհավանի/:

Գուճու սուէիին քօյցղը դիէղ չիննօ :

Գօմ կէհէղ քախրուն պիյօնը չինն գաբէ / կամ գնացող եզան
քերանը չեն կապում, այսինքն աշխատողին սոված չեն թողնում /:

Գաշուղը կուդ, իդիէվ վայդիթիտ հանա / գետնացքը գտիր,
հետո վարտիթդ հանիր /:

Գուշգօյը սիյօձ գէշին քօյը գը թիշտէ / կոշկակալը սիրած
կաշին քարին կխփե, թուրք. /:

Գընիգիդ թե գուզալ ա հաշնիթն ի՞նչ պօն ունիէս, թե չի-
թին ա՛ մէրէլին դուըն պօն չունիէս < / Թե կինդ գեղեցիկ է,
հարսանիքում ի՞նչ գործ ունես, թե տգեղ է՝ մեռելատանը գործ
չունես /:

Գըյիշին / գերիշին / մայը թէզ գը գուլօ < / թաշին մայրը
շուտ է լաց լինում, այսինքն թաշը միշտ վտանգի ենթակա է /:

Գաննուխ իննիղը / շուտ վեր կացողը / փայօ գը գըննու /:

Գաղուն միսին չի հասնի նա, հիդօձ ա գըսսէ:

Դ / տ /

Դէյքաբուն հիգգին կինի մը ազգիէյ ա / ուզգիէյ ա /, ժամ-
գուէցին կինի մի դըվեթ ըսսիէյ ա < / թահնային հոգին գինի
ուզեր է, ժամկոշին մը գինի տվեթ, ասել է /:

Դուն այվիէղին դուըն չիննօ < / տուն քանդողին տուն չի
լինիր /:

Դոթը չիյվընիէղ անւէյէն ճույ մի խըմէ < / հատակը չէւացող
հորից շուր մի խմի /:

Դէղոցը փըյթիէղ քօյը յօսուն չի պըռնէ < / տեղիցը պոկ-
ված քարը քարաքոս չի բռնի /:

Դէնիգին թէվը անւէյ չի բացվի < / ծովի թովը հոր չի բաց-
վի /:

Դո՛ւյ ունընվուէյին, դո՛ւյ չունընվուէյին, դո՛ւյ թէյմէյ
կուդուվուէյին / տո՛ւր ունաորին, տո՛ւր չունաորին, տո՛ւր կա-
մար գոտաորին, հարկի մասին է /:

Դավշընին փախնուլը գը դիսնում լաթ, մըսէն գը բժկօմ <
/ նապաստակին փախչիլը տեսնելիս՝ մսից գարշում եմ /:

Դուն գուննօ, մուխ չուննօ, մօյտ գուննօ դա՛յդ չուննօ <
/ առանց ծխի տուն, առանց դարդի մարդ չի լինի /:

Դավաճիա թէ զազին նօ, յայդմշիկ ասօձ թընօ /թուրթ./
</լաւաւարի /հակառակորդ/ թն դատարան նկով, օգնական
ասոված թող լինի:

Դավաւլին ծանը հեռուէն ընքնդ գագօ /թուրթ./:

Դամըհին դարօզը բուլաշըղ չուննօ</ազահին տապիը կնգ
չունենար, թուրթ./:

Դենգսիզ ղէվուն ազփն գէծած տիէը գիյայօ</լար ուղտ
պաշը կնցած տեղում երեքում է, թուրթ./:

Դէվէն յայէն /թուրթ. յառ/ թընքընիէը գուրած մը խոէ
մ</ուղտին ճերծից թընողը, ալսինքն գահավիւ տեղը, մի
փունջ խոտ է, թուրթ./:

Դէվուն բուրջ /բարակ, կանաչ ճյուղ/ բէգ Նօ նմ, շըլլին
գիյգընցընէ, թուրթ./:

Դէյգսիզ կըլուիը տնջօ հօղվէդին գը կընքվի</տնդարդ գը-
լուիը միայն գերեզմանումն է գտնվում, թուրթ./:

Դինսիզին հախուն իմանալը գագօ</թուրթ./ /տնկրանին
անհավատը կհաղթի/:

Դէվէն քառսուն զայի իէգը օշը առիէ է «նշուէ էյի» ըս-
սիէ է մ</ուղտը քառասուն տարի հետո իր սից հանել է «ըշ-
տապեցի» ասել է:

Դուլ գընգօն խանձօմը եիէղուէդ գուննօ</այրի կնալ յու-
ղածանում յուղ կլինի, կամ յուղոտ կլինի/:

Դըզագ իէլէթ մ, ըզգօն ի.նէ էնիէս. զըզագ ավգօ /ազուլ/
մ, ավա ըզգօն ինչթ էնիէս /թուրթ./ </մարդ պետ է խելա-
ցի զաւակ ունենա, ոչ ապրանք/:

Ե

Եանընին թճյաւկիվ միշտօ /մէշտօ/</հրդեհին փութաւ
մի գնա/:

Եանընի խուէգը թէզ գը փունի </վաւած արոտավայրի խո-
տը շուտ է բուսում/:

Եիէթ աւլօնը հալիվուէյնօ, չախըլուն մազալօ գուննօ
</երբ ալուէնը ծնրանա, շնագալլերուն ծաղրելի կլինի/:

Եիէղէվ յավշօնն ա գուզվի /յուղով յավշանն էլ /գաղ
մի խոտ/ է ուտվում/:

Երեթիմին թեւեյին վիզը ձուռ գուննս </որքի քսակը լի-
թը չի լինիր/:

Երեթը դայի ղըթլըն է իզէ /էլէ/ հարօ իյիզվօն երեմէզը
չի մօռցըվէ </յոթը տարի սով է եղել, դարձյալ երեկոյան ճա-
շը չի մօռացվել, այսինքն ինչքան սով, կամ թանկություն
լինի, դարձյալ պետք է ուտել/:

Ծույ հօյս, հէն հօյսախալ </ու՞ր հարս, այնտեղ հարս-
նեղբայր, անսկզբունք մարդ է/:

2

Զիբիւլիզը իզիճ ա գը փուսնի վօյտ Ծ </աղբանցում ե-
ղին՞ էլ է բուսնում, վարդ էլ/:

Զարունը բըթզըէընիէս նմ, շամփօքը սամփիշ գուննս </նի-
հարին, որ սեղմնս՝ ճանապարհից կը շեղվի, այսինքն իր ստո-
րադասին չպիտի սեղմնի, որ չըմբօստանա/:

Զընդ վարուդ քօմ տիէզ չիճնօ, չիէս գանօ գըռէ քայէ <
/քանզ հետույթդ վատ տեղ չի լինի, բայց չես կարող կը-
րել նետել. այսինքն նոր քօ արյունից է, թեկուզ ինչքան
էլ վատ լինի, չես կարող հրամարվել, կամ զցել/:

Զահղըցօծ իշուն «չուշ» էնիէլը էնուէյ գուզ կօյճն Ծ <
հօգնած իշուն «չուշ» տանլը, կանգնեցնելը, նրա փնտրածն է
այսինքն հօգնածին հանգստացնելը նրա ցանկությունն է:

3

Եվլօզը բեգէնէն բեղթ է </զավակը հարազատ պետք է լի-
նի /թուրթ/:

Էնը բիւէ ձուէզը ղըգէվ քավգէ </օձը նույնիսկ հողը
խնայով է ուտում/:

Էսօվույ չավղըյին հոցը վազուց փախավէն ըրինդ է /մ/
</այսօրվա տարեկանի հոցը վաղվան կորկանդակից լավ է/:

Էյինը էյինով չիէն վելօ, էյինը ճույնվ գը վելօն </ար-
յունը արյունով չեն լվանար, արյունը շուքով կլվան, այ-
սինքն վրեժխնդրություն պետք չէ... /թուրթ-/:

Էշը ինչք գուղէ նուշը, շօզ Ծ բիւէ չուէյ փուշը:

Էշը շամուրը շօթի նմ, գէյվօճը դայրմթլուն չիճնօ </է-
շը ցնիւն ընկնելիս, տիրոջից նախդուն չի լինի, այսինքն

որևէ մեկին ձախորդություն, վնաս, կամ դժբախտություն պատահելիս՝ ավյալ անձը կմտածի:

Էշուն վօրը մախոթ թընթիէլն ա հունայ ամ:

Էշուն փալօնը¹ իյ պէր չէ՝ իշուն համետը իրեն բեռ. չէ:

Էսին թօշը Մուսէ գը տընէ </իսային գլխարկը Մուսային է դնում/:

Էշը հաշնիթ գէնչօձ ամ նմ, ըստիէյէ թե այա փէղվընին բայ-
թիէյ ամ, յա ճըյվընին" </իշուն հարսանիթ են հրավիրել, ա-
սել է, որ կամ փայտերն է վերջացել, կամ՝ ջրերը:

Էյտին նիշկըվէն ճույ գուդօ, վույան անճույ գը գիննէ <
/դարմանի ներթախից շուրը տալիս է, վրան անշուր է ելնում/:
Էյ գօ, էյ դայի գը ձառէ. դայի գօ, էյ էյ չի ձառէ /թրթ/
</օր կա, որ տարուն է պահում, տարի կա, որ օր չի պահում:

Ը

Ընգնիէղին պայգօմը չիննօ /թուրթ. / </ընկնողին բարեկամ
չի լինի/:

Ըղունկ ունիս նմ կըլուխիդ ծիյէ, այսինքն ուրիշի վրա
հույս դնելու չէ /թուրթ. /:

Ըղունէյտին դէյը ասվօձ ամ:

Ըրընդուտօն՝ ըրընդուտին ամէջին քայն ամ, քամուտօն ըրըն-
դուտին՝ գըռիշի քայն ամ - լավության դեմ լավություն՝ բուրի
գործն է, վատության դեմ լավություն՝ կտրիճի գործ է:

Ընգնիս ա նմ, փէլիվօնի հիէդ գյուլւիշվէ </թե պարտվիս էլ
ըմբիշի հետ մենամարտիր:

Ըղունէյտ բինան չի փըլչի, թուրթ. < շիտակ պատը, շենքը,
փուլ չի գա:

Ըյմօխը անցօյ դաթ, առուն բի խըխտիս, թուրթ. < գետն ան-
ցար առուն ես խեղդվում:

1. ՓԱԼԱՆ-ը /փալօն/ մի տեսակ համետ է, որ սարքում են
հաստ կապերով կտորի մեջ բարակ եղեգ, բրտու, կամ ծը-
ղոտ լեցնելով ու ամուր սեղմելով, գլանաձև բարձերի նման,
որի տակ դնում էին թաղիթ, վրան հաստ մագից գործված կը-
տորների մեջ ու կարում այն չափով, որ բարձերը նստեն գը-
րաստի մեջքին երկու կողերին:

Կար նաև «սէմէր» կոչվածը, որը նույնպես միևնույն
նյութերից էին պատրաստում, բայց սրա երկու կողմը լինում
էր տափակ բարձի նման, դրանց վրա տախտակ փայտեր էին ամ-
րացված, փայտերի երկու ծայրերն անցված էին լինում առաջի
և ետևի մասի կամարաձև տախտակների վրա բացված անցքերի մեջ:

Ընդհանուր առմամբ հեյի, մենք բոց հեյե. այսինքն ամեն
ինչ արտաքինից չպետք է դատել:

Ըղուեյտին հոցը չի բազսի < ուղիղ մարդը միշտ տեղ կու-
նենա:

Թ

Թեթեւն բէյհիեղը գը խըմէ շօյվան /թուրթ</համբերողը
կամ աշխատողը կշահի/:

Թեթլիճսիզ իշդեղը դօշէգսիզ գը նստի </անհրաժեշտ գնացո-
ղը անխշտի /գետինը/ կնստի/:

Թէյզին եախօ չուենօ, դէմիյ շին թօխօ </դերձակը օձիք
/վզնոց/ չուենեար, դարբինը՝ գոտեճարմանդ/:

Թէ չիէս ուզէ նսդիլ չադէյ, հէչ մէգի մը մէնէ դադիյ <
/թե չես ուզում նստել առանձին /վրանում/ ոչ ոքի վատու-
թյուն մի անի/:

Թեթերլէնմիշ նեղ ձիուն վուեղթը չիէն գըռէ </թափարս տը-
վող ձիու ոտքը չեն կտրում/:

Թօմբէլին Թեթնէն Թեզ գը շիթըրդէ </ծուլլի տաշտը շուտ
կդատարկվի/:

Ժ

Ժամուն մուսը ուղիէղ գաղվուն աշվօնքը գը գույնօ:

Ժօմը բի փէխիէս նա, ժամգուեցը փէխէ:

Ի

Ինչք ցանիէս նա, ան ա գը քաղիէս:

Իյգիյի վիյիէվ գիւնէլ շէբիգը չի մէշի </այսինքն ուրիշի
մոտ ունեցած ապրանքդ չի կորչի, կամ չի մաշիր, որովհետեւ
չեն գործածում/:

Իյվունցքը շօնը գը վէթտիէն </ավելցուքը շանն են նետում/
Իիգիյի բայնէվ ձոէյը միճնա </ուրիշի չվանով հորը միջնի/
Ինչվի հօսդը պայգօնօ /պայգընօ/ պայրգին հիգգին գը գիւ-
նէ </մինչև հաստը բարականա, բարակի հոգին կելնի/:

Իյվընէղ լէրը խլավուզ չուզէ /թուրթ.</եղանցող լեռը ու-
ղեցույց չուզեր/:

1. Թէթէ կոչվում է քնակավայրերից դուրս շինված այն հա-
տուկ շենքը, ուր մնում են գերվիշները, կամ մահմեդական
կրոնավորները, ինչպես քրիստոնեական վանքերը, կամ մե-
նաստանները:

Իյիգի քայօծ քօյը հէրու գուշոօ </ուրիշի նետած քարը հե-
ռու կգնա/:

Իյիգիյի համօ լէղը, բայօբ տիէղ աշջնէցը գուննօ </ու-
րիշի համար լացողը, իգուր տեղը աշքերից կզրկվի/:

Իյգիյի պուռ չի գըսնիէղը, իյ պուռը լիղը¹ գը հասգա-
նօ </ուրիշի բռունցք չտեսնողը իր բռունցքը լիղը է կար-
ծում/:

Ինչվի առուն ճույը կօ, ղուրբաղին հիգգին գուղօ </թուրթ./
մինչև առուն ջուր գա, գորտը հագին կտա/:

Իյիէսիգ թըքնուն նա, վօյտի ճույ մի հասգանօ </երեսիդ
որ թքնեն, վարդի ջուր մի կարծիր/:

Իյգիյի հոց իէնգիլ գուննօ </ուրիշի հացը համով կլինի/:

Ինչք էնիմ աշղըյին բէլուտինը, փօսղօլիս դար նալու եի-
էղթը /թուրթ./ < /ինչ անեմ աշխարթի ընդարձակությունը,
ոտնամանս նեղ լինելուց հետո/:

Ինդան եիէղթը ծի բիննօմ լաք ագգի բի յօցընիէմ /թուրթ/
</սրանից հետո ծի լինելու եմ, կամ ձի լինելով պճչ ե-
րերցնելու եմ. ծերերի կամ հուսահատի խոսք/:

Իշվըրդիմ դէյի թէլիէլը մօրնալու չէ </վազեմ ասելով,
կամ վազելու համար քայլելը մոռանալու չէ/:

Լ

Լաճէվ փիլօճ չիէփի <խոսքով գործ չի լինի /թուրթ./:

Լէղի բօղընջօնին բօղը չի թիշտէ /թուրթ./ <դառը բաղրի-
ջանին եղյամ, ցուրտը չի խփի, փոխաբերական/:

Լըցմօն բայղօխը ճույ չառնու </լեցված կուժը այլևս ջուր
չառներ/:

Լալէվ մէրէլը եիէղ չիգգօ կօ </լացով մեռելը ետ չի գա/
Լաճէվ փուէյ չի գիշղանօ </խոսքով փոր չի կշտանա/:

Խ

Խիէլթը դային չի գէնօ, կըլուխ գը գէնօ /թուրթ./ </խելթը
տարիքին մեջ չէ, գլխի մեջ է/:

Խիվն ըզ խըյօղն ինչ թը նա, սիվն ըզ սաբօն ինչ թը նա
</խենթը խրատն ինչ անի, սև սապոնն ինչ անի/:

1. Մեկ լիղըը հավասար է 7 կիլոգրամ 275 գրամի:

Խէլէքը ինչվի դձուցումիշ իղէյէ, ավգօլը դըզօն գօյգի-
էյ ան</մինչև խելոքը մտածել է, հիմարը տղին ամուսնացրել է:
Խէլէքը դուշմօնը ավգօլ պայգօմէն ըրինդ ան</խելացի թշնա-
մին անխելք բարեկամից լավ է/:

Խասիմիդ մըշիմը նօ նա բիյէ /բիլէ/ վուէդթիդ դէնկ օռ
Հթեկուզ արոյանդ մըշյունն էլ լինի, ոտքդ թող կովան
ունենա/:

Խանձօղը ինչվի դօքը չի վառի</վառվող փայտը գետնի
վառարանի մեջ վառվող — մինչև տակը չի վառվի, այսինքն մար-
դու միշից մարդկային հասկությունները բուրգովին ոչնչա-
նալու չեն/:

Խասրի մըսէվ զավուրմօ չիննօ </մտավաճառից գնած մսով
յուղատապակ /զավուրմա, ձմառն պաշարի իմաստով/ չի լինի,
ուզում է ասել, որ քչից շատ բան սպասելու չէ/:

Խինձ գը խօսօ փային դէյը, միէմիդ գուշգօ ձիուն դէյը
Հ/խըրխտ կխսսի փողի տերը, արագ կերթա ձիու տերը/:

Մ

Մուգը կըլխոն գը հիդի </ձուկը գլխից է հոտում/:

Մուգը գօլը գը միէնձնօ </ձուկը լճումն է մեծանում/:

Մէռէք գալէվ դուն չայվի</ձեռքով տալով տուն չի ավեր-
վի, այսինքն եթե չգողանան, ձեռքով տվածը հաշվով կլինի/:

Մագգէն վախէրը գիյիէգ չի ցանէ — չիգգօ ցանէ /թուրք./

</թուշունից վախեցողը կորեկ չի ցանի/:

Մառ բակնէլէվ պիյօն փիս չիննօ </ձեռքը համբուրելով բե-
րան չի կեղտոտվի. հարմարվելու է/:

Կ

Կըլուխիդ ցավցընիէդ բայբային թըռաշ միննօ </գլուխդ
ցավեցնող, խուզելու ժամանակ, սափրիչին մի տնիվի/:

Կէդինը վէթաիէդ եիէղը չի լըցվի իյ տիէղը </գետինը
թափված յուղը չի լցվի իր տեղը/:

Կինուն տառնէդ քացոխը քէսգին գուննօ /թուրք./ </գի-
նուց դարձող քացախը բարկ, ուժեղ կլինի/:

Կիդիծձօձիդ խալդիծձօձիդ չէտգէ </գիտեցածդ սխալմուն-
քիդ չի բավում/:

Հէոուս սույալը զօյափուէյ գուեննօ </նաւ զորափուէյ/:

Հէվը չի փըչի նէ ձօռը չիյայօ </թամին որ փչէ, ծառը չեբերար/:

Հօվը ճույ գը խըմէ, իյգինքը գու հէյի </հավը որ ջուր խմէ, երկինք կնայի, երախտագիտության մասին է/:

Հոցը միյէվուէյ ուղէղին շալօգը զալցընիէղ չիննօ </հացը միայնակ ուտողին շալակը վերցնող չի լինիր, այսինքն ոչ հյուրասեր, ընկերասեր, կամ շրջապատ չունեցող մարդուն օգնող չի լինիր/:

Հանօր մը ճույ ուղիէղին դույ </հին ոմայրենի լեզու" Բ տարի գրքից է. «Բաժակ մը ջուր, ով ուզէ՝ տուր"/:

Հասգընէղին սիյվի-սինէգի /մոծակի/ վըզըլթուն գէտգէ, չի հասգընէղին դափուլ գուունօն չէտգէ /թուրթ./:

Հէղիյէ գէղ ձիուն առգօն չիէն հէյի /թուրթ./ </նվեր եկող ձիուն աստմին չեն նայիր/:

Հայուդուտինը օմրի գուվէ է </հարստությունը կյանքի ցեց է/:

Հայուսդին անգինը առնուլը գէռ է, ամմօ ձառիէլը դօլօյ ան, անգըղին անգինը առնուլը դօլօյ ան, ամմօ ձառիէլը գէռ է </հարուստի աղջիկ առնելը դժվար է, բայց պահելը հեշտ է, աղքատի աղջիկը առնելը հեշտ է, բայց պահելը՝ դժվար.../:

Հէյէլէվ, թե բայթիէղ նին, թիմ շէնվիքը զասօր գուննին </նայելով, որ վարպետ լինեն, բոլոր շները մսագործ կղան նային/:

Հոցը էյինը մի պըյտէ </հացը արյունի մեջ մի բրդի/:

Հալօր ըրուզէ կածձօնք, դօնը բըղըլէն իլօնք /թուրթ./:

<Հալեք /թաղաք/ բրնձի գնացինք, տանը ձավարից եղանք, զրկվեցինք/:

Հերու գինէղ գըյօգը շօն մը չունի, մէղ գինէղին հէյի </հեռավոր կրակից օգուտ չկա, մոտի եղածին նայիր/:

Հօյս նօլը մագէ կանդայաէն քէլիէլ է </հարս լինելը մագէ կամուրջից թայլել է - հին ժամանակվա համար/:

Համըմօն հոցը թէզ գը բայթի </հաշված հացը շուտ կը վերջանա/

Ձառին ամուլը կանդայօ գը շինիեն </ծառի ամուլը կամուրջ են շինում/:

Ձուը դալեվը դուրլեմիշ գուննօ </ծառը ճյուղովը կուռ կլինի/:

Ձորը էղիյ էյ, օգղօ ձէձիէս </ծանր եղիր, որ քաշ ունենաս/:

Ձօգ հըլուներ կէդինը չի մընօ:

Ձուը նըսդինք ըղուէյտ խօսօնք:

Ձուը ըղըյտին քէվ արդուի չի տընէ </ծուը ղորդին մոտ ծանրություն-ծրար չի գընի. խարդախը ուղիղին չի վստահում/ի

Ձիուն ընգնիէղը պօն չի էլէ. լիք էշուն ընգնիէղը մէրէյ ց/:

Ձիուն իննօլլէք էշը հեզնօլը չաթէ </ձիուց իջնելուց հետո իշին հեծնելը չարժե/:

Ղ

Ղաղէյիդ ղըսմէթիդ ի՞նչ է նէ, ան գուննօ </հակատագրիդ ինչ վիճակվել է, այն է լինելու/:

Ղալանն խմցընէղը գը մօրնօ, ամա խըմէղը բէդք չէ մօրնօ </սուրհը խմեցնողը մոռանում է, բայց խմողը չպետք է մոռանա/:

Ղըթլըթին ղըյվէղ լօխմօն չի մօրցըվի </սովի /տարին/ տրված պատահը չի մոռացվի/:

Ղօզ գիէղ տիէղոցը հօվ էսիյգէնմիշ չիննօ /թուրք./

</սագ գալիք տեղից հավ չեն խնայում/:

Ճ

Ճույն ընգնիէղը դօլ գուզ գագգօ </շուրն ընկնողը ճյուղ կանտրե/:

Ճըյին շարանն ճըյին շամփոքը գը գըռի </շրի կուժը շրի ճամփին է կոտրում/:

Ճույը չի հասսօձ մի սէտըվիյ:

Ճույը չի բըղղըյի նի, չի ձէյի </շուրը մինչև չպղտորի, չի ծորա/:

Ճույն ընգնէղը առիէվէն չի վախէ </շուրն ընկնողը անձ-

ըւից չի վախենա/:

Ճուշ նընելէվ ճանոց չի դառնու</ջուր լցնելով շրաղաց
չի՝ դառնա/:

Մ

Մըգօն շէրը գէնիզին շօ՛ /շօն/ ունի</մկան մեզը ծովին
օգուտ ունի/:

Միէնձ անկը թօփ /թափ/ չուենօ, միէնձ ձիձը գօթ /կաթ/
չուենօ:

Մէրէլին թուանգ չիէն բըթզէ /մեռելի վրա հրացան չեն
կրակի/:

Միէնձ գէյ, միէնձ հակիյ, միէնձ մի խօսօ:

Միսէնիյ գէնէդ տիէղը խայիյ բէյէթէթ գը գինօ</հյուր
եղած տեղը բարիք ու առատություն կլինի/:

Մէնսիէղը բայգթ մ'ունի գը վըջայէ, ի՞նչ նօ նա, սաղ մը-
նէզին գուենօ</մեռնողը մի պարագ ունի վճարում է, ինչ որ
որ կլինի, որջ մնացողին կլինի/:

Միէ դուներ փուէս է, ավդօլը հէս է:

Մուշէզին հօցը շօղ գուենօ:

Մաղզի մըսէվ շուս չի կիյնօ</մատաղի մսով շուն չի գի-
րանա/:

Մէյէս չընգնէդ մէրէլը լալու չէ</ժառանգություն չթող-
նող մեռելը ողբալու չէ/:

Մաշօ գա իջան, ծառիդ մէյէ</ուսնելի կեցած տեղը ձեռքդ
մի այրիբ, այսինքն գործը հեշտությամբ անելու հնարավորու-
թյան դեպքում, ինքնիրեն տանջելու չէ:

Միէղթը լալէվ՝ բօյգթը դալէվ...:

Մէգ չիշնգօվ կայուն չի գօ /չիգօ կօ/</մեկ ծաղկով գա-
րուն չի գա/:

Մըզըյօիը /նիզակը/ չօվօլը չի մննու /թուրթ./:

Մէգ ծաղը էյգու ծըմըյուգ չի դանի</մեկ ծեռքը երկու
ձեռքուկ չի տանի/:

Մըսին հիդօձը շօնը գը քայիէն</մսին հոտածը շանն են
գցում/:

Մէյղը ինչ դաղէթ քօյցղ անա, հավէջին հիէդ գուվէնլիգ
չենէ:

/մեղքը ինչքան էլ քաղցր է, տաքդեղին /բիբաբ/ չի հաժարվի/:

Մէյվի չի գէնէղ ձօռը քօյ չիէն քայէ </պտուղի չհասած կամ պտուղ չունեցող ծառին քար չեն գցում/:

Մուհաննէտին կանդայօէն բանցնիս նա՛նույը կընօ /թուրթ/ </նենգին կամուրշից անցնելու փոխարեն, շուրն ընկնելը լավ է/:

Մօյտ գօ էյ, բօշղին դուներ գայվէ իյ դուներ գը շինա՛. մօյտ էյ գօ էյ, իյ դուներ գայվէ բօշղին դուներ գը շինէ </մարդ կա, որ ուրիշի տունը կավերի, իր տունը կշինի, մարդ էլ կա, որ իր տունը կավերի, ուրիշի տունը կշինի/:

Մէյվուաճգին փուռնիքն կածձօձ, ամմէգը գաձը իյ շուշ-վուն¹ է թէշէ. </մայր ու աղջիկ փուռ են գնացած, յուրաքանչյուրը կայծը իր հացի կողմն է քաշել.../:

Մօյտ գօ էյ, խըմեւու նույ չի կըղնու, մօյտ ա գօ էյ, գէշուղ /գետանցք/, չի կըննու անցնիւնու:

Ն

Նիշանմօն աճգընին թէվը բօյմիյօնց /սկեսրանց/ շուներ բիւա՛ ղաղէյ ղըյմօթ գուննօ:

Նուէյ բայգըլին նույը համօվ գուննօ </նոր կժի շուրը համօվ կլինի/:

Նամուսլուն նամուսէն գը վախէ, աքսըղ նա գիղէ թե՛ իյ-նէն /թուրթ./ </պատվովորը իր պատվից է վախենում, անամթըն էլ գիտի թե՛ իրենից/:

Տ

Տօղ խօսէղը շօգ գը խալդինօ </կսխալվի/:

Տունը գը թընանօ, դուշմօնը չի քնանօ:

Տունը խօբանիէղին գուղօն թէշգըրղէ:

Տօնը ավիէյը /կատաղին/ ղանայուն /սպանդանոց/ բէլլու գուննօ:

Տօնը խաթիյը չի հասթիւս նա՛, ղէյվօնը խաթիյը հասթէ/ա/:

1. Զուշուն կլոր, գաթայի նման յուղով շաղկած թանձր հաց է: Այս բառը կա նաև Սեբաստիայի և Տերսիմի բարբառներում:

Տուեն ա կայուն գիննէ ամսօ, միյթունը հայցույ</շունն
էլ գարուն կելնի, բայց մորթունց հարցրու/:

Տուեն ույօկը հէս պէյօվ</շունն ուրազը այստեղ բերնվ/:

Տօնը արմօխը փախլավէն փօյ ումմիշ գը գէնէ /թուրթ./:

Տուեն իշէ, քօյն հազըյէ:

Տօղ դօյինը շօղ դուզի գուննօ /այսինքն մեծ գործը մեծ
ծախս կպահանջի, կամ շատ աշխատավոր ունեցող տուեն շատ կը-
շահի և այլն/:

Տօղ ուղէղը հէլլէթ գուննօ:

Ո

Ումիգիդ բի գէնօ նա, գըմիգիդ թը գէնօ</մտքումդ մնա-
լուն, բկումդ կամ փորումդ թող մնա/:

Ուզիէղին մէկ իյիէսը սիէվ, չի դըվէղին՝ էյգու իյիէսը:

Ուլիշի ումէդ տընէղը անութի գը մընօ</ուրիշին հույս
դնողը սոված կմնա/:

Ուշ իգօ, անուշ իգօ:

Ուզիէղը չի կուղէ պըյտիէղը կիդէ /թուրթ./:

Ուլին փաշօն թէզ գիէփի:

Ձ

Ձէփէլին ծուգը մօրը գուննօ</լճակի ձուկը մանր կլինի/:

Ձավղըյին հոցը, չուննէղին չամանլուի հօմ գաղօ</տարե-
կանի հոցը, չուննցողի համար կարկանդակի համ է տալիս:

Ձիբի գանօս իննէ նա, ան ծառը մի շէբգէ</այն ծառը,
որ չպիտի կարողանաս ելնել, մի մագլցիր/:

Ձօրնին շօյվան չիյթէնէն գուննօ</հովվին ապուրը չոր-
թանից կլինի/:

Ձուննէղը մէգ դէյդ ունի, ուննէղը՝ հազօյ /թուրթ./:

Ձուննէղը յաճ-յաճ գը գէնէ, ուննէղը դըյմօթը չի կուղէ:

Ձի հավնօձ քօյիդ կըլուի գը բառէ /թուրթ./:

Ձույիէյուն հիէղը կէշն ա գը վառի</չորի հետ թացն էլ
է վառվում/:

Ձի խալդիղնէղ մէկ ասվօձ</չի սխալվող միայն ասված/:

Ձուզիէղին ըոզօգը ուզիէղին հալօլ է /ա/ /թուրթ./:

Գայգոմիդ մեզ անկը բոթ, գուշմընիդ էյգու անկը:

Գայգոմիդ շէյը /շառ, զրպարտություն/ դուշմընին շէյէն
չէթին /զմար/ գունես:

Գեոսը նիշկին էշը գը մընո </լավությունը չփոխարին-
գը էշ է/:

Գուազիգը /նակնդեղի թուփ/ չուտիս ասն բազի-բազի թալ-
լեն /թարլէն/: /ոարտ" անցիյ </այսինքն մարդ իր ծանոթնե-
րին մոռնալու չէ. բարձրից թռչելու չէ, անցածը մտքերը չու
է/:

Գայգոմիդ հիէզը գիէյ, խըմէ օռ ու դույ մենէ /թուրթ/:

Գայգոմիդ /պայգընօլէն/ աստիղ ուղիէդ թազի ան տայծէ
</բարակաւուց, նիհարակուց, ասեղ կուլ տվող. բարակ է
դարձել/:

2

Զոմօրգը հախուն գունես </առատանունը իրավացի կլինի/:

Զահէլին հիէդ շամփոթ միշտօ:

Սուգ խօսէդին գունը էյիյ > էհէ ավուդէդ չի էղէ:

Սուէի ուղիէդին սիյդը գը գէյի:

Սույան /սեղանը/ միէնձինն ան ույը՝ բըզդիգին:

Սանաթին /արհեստին- գէյը ինչպի գէսէյ անօթի գը մընօ:

Սույան՝ ծագիդ սախընմիշ էղի, մենջիլիսն ան լիզուգ <

սեղանի վրա ձեռքդ զգուշ պահի, ժողովում՝ լեզուգ:

Սըխուն ուղիէդ էշը ձեռն էվէլ գը վազէ /թուրթ/:

Սօլուգին գուլէնմիշնէդը բօրազան բաշի գունես </թուրթ,

շնչին՝ վստահողը, ավագ փողահար կլինի/:

Սօփօփի շընէվ ավէ չիշղըվի </փողոցի շնավ որսի գնալ չի

չիլին/:

Սույաը գէյը գը գէնէ զօյավուէյ </խօսքը ուժեղին է/:

Սիէվ ձօգիդ քիյվընօ նէ, սիէվ գայգըզօնի թը իյվընօ

/սև ծակդ երևալուն՝ սև կարկատանդ թող երևա/:

Վուէղթիդ լէհէճիդ գօյէ էյգընցույ /ոտթդ վերմակիդ հա-
մեմատ երկարացրուի/:

Վազիէդ ծին Եւիգը գիվըլցընէ /թուրթ./ <Վազող ձին իր
կերն է Եվելացնում/:

Վազիէդ ձիուն կը լուխը չիէն թիշտէ:

Վայտաբիէդն Ե գը խալդինօ </վարդապետն էլ, ուսյալը,
սխալվում է/:

Վէյէսիյէ կինի խըմիէղը էյգու դաթօ սարխօշ գուննօ /թրթ./
> /ապառիկ գինի խմողը երկու անգամ կը հարբի/:

Վօրիդ չի տըյշի նմ, ծուգ չիս գանօ պըռնէ /թուրթ./ <

/թե հետույթդ չի թըլի, չես կարող ձուկ բռնել/:

Վախէվ իյօզ դէսնուլ լմթ, գըթուն մնօլը ըռինդ Ե <«վա-
խով երազ տեսնելուն՝ անթուն մնալի լավ է»:

Վէկին քառսունը փայօմ Ե, Եմմա շէյվէլը /շարվելը/ թօմ
Ե:

Վադէն /ժամանակը/ հասնէդ շունը ճէմուն /մզկիթին/ տու-
ռը գը շէրէ /թուրթ./:

Վօյտը սիյիէղը էնուէյ /նրա/ փուշն Ե բէդթ է սիյէ:

Վույ դիէդ հէրէթէթ, անդիէդ բէրէթէթ /թուրթ./ <որտեղ
շարժում, աշխատանք, այնտեղ բարիք, առատություն»:

Վասդըգին բիդիգը չիննօ </շահին փոքրը չի լինի»:

Վայթ թըթնուս մույուք Ե, վէյը թըթնուս բըյըխ Ե:

Տ /Դ/

Տըյացնուն ճոէյ պանէղը ինթը մէճը գընգնի:

Տըյացնուն հօվը տըյացնուն դօզ /սագ/ գիյվընօ /թուրթ./:

Տուռիդ ամույ գօղբէ տըյացնիդ գուէդ մի պըռնէ:

Տանգին եայօն գը սադնօ, լիզվուն եայօն չի սադնօ /թրթ./:

Տըյացնուդ Եչգինը մէգ օզիյ գուննօ, կուդէթ՝ չէթ առնու.
տույսէն առօծնիդ դօսը օզիյ գուննօ չկուդէթ՝ գառնուք

</հարւանի աղջիկը մեկ արատ, պակասություն կունենա, գի-
տեթ՝ չէթ առնում. դրսից եկողը տասը արատ, պակասություն
կունենա, չգիտեթ՝ առնում եթ/:

Տըտումը քային թիշդմ՝ տըտումը գը գըրի, թօյը տըտումին

թիշդա, ավա տըտումը գը գըրի</p>

միշտ թույլը կարտ-

Տըգալէվ ուլէշ դուլլիք, գութիվը անկ հանելու չէ</թի
մեկին լավություն ես անում, չպետք է երեսով տալ/:

8

Յիյիգէվ դէվուն գը վախէ, շփյէք բախուցքը գը կողնո<
«ցերեկով ուղտից վախենում է, իսկ գիշերը պախուրցն է
գողանում»:

9

Քէյվօնը երէդ տառնու նա, թօփօլ-էշը փէշէնգ գուննօ,
«կարավանը ետ գառնալիս, կաղ էշը առաջից գնացող կլինի»:
Բօմ գըյիցը, դուլք փայօն դէյվօնը էդ գը դառնու</թուրք.
վառ խոսքը կեղծ փողը տիրոջն է վերադարձվում/:

Բօր անշէնցը արցունք չիննէ:

Բօյցըը լիեզուքն էծը /օձը/ ձագէն գը հօնէ:

Բիչ պայցիյ, թէզ տայծիյ:

Բօյ մը օսգուն դիրնէլէվ, նա քօյը դըյմօթ գը կըննու,
նա օսգին դըյմէթէն գընգնի</թարը ոսկուն դաշնելով, ոչ քա-
րը կարծեթավորվի, ոչ էլ ոսկին կարծեթազրկվի. այսինքն ա-
մեն մարդ կգնահատվի ըստ իր արժանիքների/:

Բօրը քօրին դըլավուզ նօ նա, էյգուքն ք փուէսը գընգ-
նին. այս գրաքարյան «կոյր զկուրքայն առաջնորդէ» դարձված-
քըն է:

Բօրը ասդըձու ընչօյ գը հէյի նա, ասվօձ ք քօրին ընդան
գը հէյի /թուրք./:

Բօյցըը իւօշը զաճրօ /մաղձ/ չի քագէ:

Բնանէդ էծուն ազգին չիէն գօխէ</թնոզ օձի ագուն չեն
կոխի/:

0

Օսգին ք բըզգիդ ան, ամսօ դըյմօթը միէնձ ան:

Օսգի տուռը փախըռ տըռօնը մօխթէշ իդէյ ան /թուրք./<
/ոսկի դուռը պղնձն դառն կարիքն է զգացել.../:

Օսգին չամուրը /ցեխը/ ընգնէլէվ փուլ չիննօ:

Օթսիզը դինսիզ գուննօ /որքը անօրէն, չհամարվող կլի-

լով ձեռքերը կոշտացել են/:

Բոստիզը յանտան էնիէլ</փախչել, Բուրթ./: Բաժնի... դո
Հեվը փըչէ նէ անուէդիտ գազգօ</սովածուբյունից բերանդ
է հոտում/:

Թէթէյը քոյ տընիէլ</տրգելել/:

Բոյը դընգիէլ</հաջողացնել/:

Այիբ ան, քէշօնը ան/ամոք է, քաշվելիք է, ամոքից քաշ-
վում ենք/:

Հօյգ-հայգիւնը հույն ան քայէ</հարկն ու պատշաճը շուր
է գցել/:

Գէն է պէ՛ խըպէ</հարցը փակիր/:

էյգու ձօգէնին ազգըմուէյը դօլ</ամուսնացնել/:

Մէնգուլ դօլ</մին կերակրել/:

Մէրէլի առգօ</նուտ/:

Դոք չուենի</տակ չուենի, իզուր է/:

Անդեղացի չէղօլ</տկանը չդրեց/:

Վուէսը քայուէդ ան</երրորդ անձը կհասկանա խօսքածքը,
լեզուէ/:

Սօը ձօկ ան</դարձյալ նույն իմաստով, արնդհանրապէս,
գործածում էին այն լուրքերի համար, որոնք հայերեն հաս-
կանում էին/:

Ճարօյցքը հույն է դայիէյ, տուն շախըլիօխը գուզագագօս
/լուրք./</այսինքն մեծ կորուստը, կամ գողծը/ ազան, Կող-
րի մասին մտածել/:

Փուէլի ուղիղը քօսէն գաճգէ/Բուրթ./:

Դէվէն հաճուղէվը/համետով/ ար գըլնոնէ/կուլ կտա/:

Մի լօ մայիս, մի լօ, ասդան իտզնտիօրուզեն շօղիւնը,

ալիս գագօ, քօքը հույը դօ</մի լուր մայիս, մի օլար, աստը-
ծու գանձարանը երեխոց շատ ինչ, էլի կտա, արմատը քրոււն
է/մի լուր մայիս/:

Ավար միսիս գը ձմեռէն</նորից են բարձրացում/:

Աիէվ Էնը ձմեռէցը մըղօվ</սև օձը ծողը մտնի/ շահրած
հարսի համար/:

Մօղը իրիյօնը հասօվ</տնտ. դրուելու լուրացում/:

Մօղը լուր մայիս գը ձմեռէն, յա</շաքարը քուրը չի բնակը,

որ...այսինքն շտապելու կարիք չկա/:

Խըյուզիս անգէշիդ էդ էյօ</խրատս ականջիդ օղ արա/:

Քինթը բըթըլիէս հիգգին բիննէ</թիթը սեղմես՝ հոգին ել-
նելու է, նիհարը մարդու համար են ասում/:

Անթատօնը գէնգզը գը հիգի</սովածուծյունից շունչն է
հոտում/:

Ինսընի անկը անջօ ջօնգ մը անուէր գը գիշտացընէ:

Եմէգէն դայիր էնիէր անգընին, բիդիգը գը վըլօն, ըզդուն-
թը կըլուէր գը վէթտիէն</հաշից խռովող աղջկան, կնուհը
վանում և ողողանքի ջուրը գլխին են թափում/:

Իյօսիս բօն չիգգօ դօ</երեսս չի բռնում, չեմ համար-
ձակվում/:

Էլմիս հասիլ չիգգօննօ</խելթս չի հասնում/:

Ամմէն ոչիչ՝ էնօձիդ դավօյ նօ նա, էր ու տէշդ գառ-
նու</ամեն ոչիչ՝ արածդ դավար, որ լինի, էն ու դաշտ կը
լցվի/:

Ձեռքի մատների անունները - Ուլի<ճկույթ, ուլի-մայ<
մատնեմատ, անանիէդ<միշնամատ, դաբօգը լիզիէդ<ցուցամատ,
ուհիլը գըռիէդ<բթամատ:

Մատների զրույցը

Բթամատ - Հայտէ կօղուտօն իշդօնք:

Ցուցամատ - Հայտէ իշդօնք:

Միշ-մատ.- Բէյիս իյգէն ան սօնտուլի գուննօմ:

Մատ.մատ.- Ասդուձմէ չէթ վախիէյ:

Ճկույթ - Ասվօձ վուէվ է, էյ բի վախիէնք:

Էնուէյ համօ ասվօձ բաբիգը էնգ առնըվի ու էն էդիվի մաղնի-
էյը. թէշտօձ կիմի, գուշուգ ան էյէ:

Լ Ի Ր Ի Կ Ա Կ Ա Ն

Տայիվէյ իշդօմ՝ բայիյ ան,

Տայվայ իշնօմ՝ չայիյ ան

Գէնշ-գէնշ ձըգգիէց

սիէլ գնօց,

Աս ինչ դադէգ դայի ան:

Բացատրություն

Դարիվեր գնամ՝ զառիվեր է,

Դարվար գնամ, սեզոտ է,

Երիտասարդ-երիտասարդ,

Թողեց պանդուխտ գնաց,

Այս ինչքան տարի է:

ՍԻՂՈՒ ԳՐԱԴԻԳՐ¹ բաղձան բէլ փուսնէղին, ան դային գը-
նիգը գըմէրնի:

Այիէվը մայը մըղնէլէն իէդըը ծիթ ձամիէղը մէրէլի միս
գը ձամէ:

Մէրգէր, այտօշ բըլուզը մըսուէդ մէգուսն փոխքօղէն գը
գանցընիէն /նիհար, մեւամաղձոտ երեխան մսոտ մեկի հձի-
քից կանցնեն, որ գիրանա/:

Գանուչ-գայմիյին /ծիածանի գօտի/ դոթէն անցնիէդ դղօն
աչգին գուննօ, աչգինն ա դղղօ:

ՄԱՂԹԱՆՔ ԿԱՄ ՕՐՆԱՆՔ

Ասվօձ յգէն ճմույ դօ, ասվօձ քըյդիտ գօյէ դօ: Ասվօձ
պօւըդ ըղուէյդ-ըղաստ պէյէ: Զուսնէղին համպըյուտին դօ:
Ասվօձ մէգիգը հագօյ էնէ: Ասվօձ յավրէթիդ պաղըշլամիշ էնէ
հաթիմի, հէթիմի չի ձըգգէ: Սույպ հօգգէվ մըխիթայվիթ: Զի
դիսնուս աղրի-աշի: Լիս վառի մէրէլիդ հօգգուսն: Ծուէդ
ջանգիէս օսգի տառնու: Բաքուղի կօնգը օխնվի: Զօյըդ /չարդ/
խափանի, պօնիդ ռաստ կօ:

Ա Ն Ե Մ Ք Ն Ե Ր

Գըձօգ ընգնի վույօդ: Հոցը դավշօն տուսն թագի նօս, վա-
գիս-վագիս չի գանօս հասնիա: Խազգըղոէյ իշտօս /խակ-կո-
տոր երթաս/: Օճոխիդ մըյըղի: Գըյօգ վէթի վույժտ: Սիյիժ-
սիյիմ սիյինմիշ նօս: Զուէս հօգգու ումուզ իշտօս: Զայիյ
փուսնի վույադ: Ասձու խըշմին իշտօս: Ավղըլնօս լէրնիէյն
ընգնիս: Միէնձ քուսը քընանօս: Ավղըլնօս լէրնիէյն ընգնիս:
Միէնձ քուսը քընանօս: Զիհասնիս մույըղիդ: Ըղըննօ /ուռչի/
գթէ ցընգնիէղը: Մէգ վուէդթիդ տույսը մունգալն ա, նի-

1. Սև գնդիկը մի բույս է, որի սերմը կնճուկի մեծութեամբ
սև ու քաղակուսի է լինում: Հաց թխելիս՝ ցանում են
բացված հացի երեսը և եփում, այսպիսով հացը համեղ է լի-
նում, որովհետև սերմը անորոշալի համ ու հոտ ունի:

— Ժընտ: / Զկարողանաս ամուսնանալ / Սուիզ զավի / / զազազ
վերնա /:

ԱՅԼ ԱՍԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Պայգեղոնք, խընդոնք, խընդոնք,
էշ մը ունոնք, զինուցոնք գիյոնք,
Վաղը իւոնք գըլգըլեցոնք:

Բ Ա Յ Ա Տ Ր ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

«Բարիկենդանք, խընդանք, խընդանք,
Մէ էշ ունէինք— մորթեցինք կերանք,
Առավոտ ելանք օգված դողդողաքինք»:

Ակոժ մ'իգիէք զախ էյոք,

Ակոժ մ'իգիէք զախ էյոք,

Ակոժ մ'իգիէք ասսօժ, Թե

«Աս աշխըյէս ժիէք պօնն բազօս Թ,

Մէկը իյգիւնը՝ դիյէգ չուսի,

Մէկալը՝ ճուլը՝ ձաճգուէց չուսի,

Դա՛ւա մանգալն ա ճիյին Թ, էյ չի ցընգնի»:

Հ Է Զ Ը Ն Յ ՈՒ Զ Է Յ Ի Յ

— Ախպըյոք, եիւս ա ձիէ գիբի Հէջընցի ձէնէյ, վէ Հե-
ջընցի մինձցիյիմ: Դայիս իձձուսն Հինգն անցըմօս Թ, զաթէն
գէս ուղիթիս Հուզվեղին Թ: էյգու գէյից ա եիէս ասսիէմ:

— Միէնք շօղ կըյիէլէվ, շօղ խօսէլէվ պօն չիէնք՝ գանօ
դիսնու, Թե էսօս Հէջընցու էվլօղ իէնք նա, Ժառ-Ժառի դօնք
ախպօյ գիբի մէգն էգմէգիս սիյդէք սիյիէլէվ պօնը առանձ
դանէլու վիյիէվ դուշինմիշ նօնք:

«Հէջնօ—Միուսին» ունինք, էյին առանձք չի դօնիէնք,
յուլ Թ միէ էյօձ պանսիյը, ինչվի Հուսմօ ի՞նչ գանցուսք
էնէ, այիբ չա միէ շէյէֆին:

«Հէջին» անօնէվ զազէթէ մը Թլոն էյօնք, էյին առանձք
չի քէշիէնք, բարի գան քէյ Հիէնք: Եիէս գայտօլ չի կուզի-
նալէվ, ավա օմմէն ամէս քէղէգէս գը գըդիէմ վէ Հօղ մը գառ-

նում, չունքի ենուէյ մէնէն Հէջնօ վիյիէվ խաբըյնի գօ, դա-
հա իվիէլ, միէ համօ միէնն բաղիվ մ'ա զազաթա ուննօլը:

Հէջինցի ախալյոգիք, մօյս չունիմ, յօյղըմ ենիէղա չու-
նիմ, լիթին չիէմ ուզէ էյ «Հէջին» զազէթէն գօղքըվի: Քէ-
սիս մէն ունիմ իծմուն սուրիական դուրուշ, գէսը աս մէթ-
թուրէվիս զազէթին գը գէղըյգիէմ, րէջօ գը գէնիէմ՝ թիշը
շօղի դիէղ զաբուլ էյէթ:

Աման, ախալյոգիք, չիննօ-չիննօ, էյ զազէթէն գըղքէթ:

/Խոսք Ե.Զոմշուխանի. արտագրված է «Հաջընի պատմու-
թյունը» գրքից 1953 թվից/:

Հ է Ր Ք Ո թ /հեքիաթ/

Թ Օ Մ Բ Ե Լ Ա Զ Գ Ի Ն Ը

Մէյն ու բօբուն դունը պօնի չի բիղանի էյ, շօղ թօմ-
բէլ անգին մը, նիհայեթ հօյս գուննօ՝ գուշգօ:

էյգու ժիէթ շապոթ եիէղթը բօբը գը գէննէ անգինը դիս-
նուլ գուշգօ: Գուշգօ էյ, բայմայը դանը չիգճօ գօ, իյ ան-
գինն նըսդէյ ան սըխդուէյ գը գըսդիգէ:

Անգինը բաբուն կօլը դիսնօմը վուգթի գը պապնիէ, սէդի-
յին վույօն միւնդէյ մը գը ծըգճա. բօբը գը նըսդի: Նըսդը-
ցընիէլուն եիէղթն ա ծառը էյգու ժիէթ բըջիէղ սըխդուէյ
գաղօ, գըսսա.

- Հայրիգ, հէս խըզմոթ չենիէս նա, ուղիէլիք չիգճօ դօն.
իսօ սըխդուէյը իսղըգէ էյ հիէղվընիս փաշօ ուղիէս:

Բօբը մույուքը պիյօնը գը գառնու, շաշմիշ նալէն գը
գըսսա.

- Աշխօսուն բայ մէյիդ: Միէ թէյթիյէ չի գանօ էնօմ ան-
գինը բայմայիդ էյգու շապոթվօն մէն էյիյ ան, ուսուլի պէ-
յիէյ ան: Գըսսիէն թե իյգիյի էվլօղը իյգիյի թէվ ընօղ գուն-
նօ, իյօվ է էղէյ:

Խոսք Սարգիս Յակեսյանի

/1871թ. ծնված/

Գրի առել եմ 1928 թվին, Արմա-
շում:

Գէյ, չը գէյ, ժիէ՞ք անպայ գիր, էսուէնք հայուսդի դո-
ղո ին. էսուէնք չին ուզիէյ պանիէլ. թոմբէլ ին: Բաբընին
մէյմը գէնչիէնք ժիէ՞ք դըղուն թէվը, խըյոզ գաղո:

- Եիէս հալիվուէյցո, տուք ծիյ հովվընիդ ինչք բիննո:
Իգիէնք չիթ մը բախրո դոմ, բիդէյ դոմ կանձէք թալլան ցա-
նիէնք, թաղիէնք, ցիյիէնք գը հանէք, գը պիյէք, դանը
միէնք գապդիէնք, էյտը գը բիյհիք էշն ու բիգիյը գապդէ:

էսուէնք միէնձ անպայը բաբուն զիյիցը պըննիէնք: Կընոց
բախրէն առով, ցիյիէնք, հայիյը առով Կընոց թալլան, ցիյի-
էնք ցանիէ՞ք: Յիյիէնք հասսով, իգիէ՞ք բի թաղէ. թաղիէնք լը-
մըծձուծ: Բաբուն խաբոյ ըղըյգիէնք.

- Բօբիս, չուվօլ, արաբօն օո վօղը սըբըղղան գանուիէն
իգօ, ցիյիէնք հազիյ ան:

Բօբը լըսսիէնք, ամմէն պօնն ա հազըյիէնք սըբըղղուն բիշ-
դոյ: Կընոց թալլան հասսով, ի՞նչ դէսնու. նա ցիյիէն գօ, նա
դա էյտ գօ:

- Վո՞ւյ է ցիյիէնիդ, էյտիդ, ընձ խաբոյ ըղըյգիէնքիյ,
իգի, ըսդիէղը պօնն մը չիգգօ, զիս խաբիէնքիյ, դըղոս:

- Էմմի,-գը գըսսիէ դօղօն,-տուն ընձի չի հայցուցիյ,
թե ի՞նչք էղօ դէյի. ձայազի եիէս չիգգօմ խուսա...:

- Դըղօս, ասսօ հէյիմ, ի՞նչք էղօյ,-հայծուծ բօբը:

- Գէս շիյէնք մի հօդ տէվմ'իլով, նա ցիյիէնք թողուց
նա դա էյտ. թո՞ւմ առով դայով:

- Սայի, դըղօս, ավդօմ...

- Հայիգ ավդօ,-գըսսիէ դղօն,-ընդան էղծվ, բաշիս պօնն
չուէնիէմ եիէս:

Հըմմա բօբը անիէ՞ք գըվօվ, արաբօն նըսղով եիէդ տայ-
ծով դունը Կընոց:

Իթինջի դըղօն գազգօ, բաբուն գըսսիէ, թե աս դայի ալ
եիէս իշտօմ թալլան ցանիէմ: Գաղօ, գը ցանէ: Եիէնք ցիյիէնք
գը հասնի, ան ա միէնձ անպայ բէս տայղօզ գազգօ դունը...:

Բօբը ավա դըզըմիշ գուննօ, անիէ՞ք գաղօ, ի՞նչք ձայղա,
էյղօձը էղիէյ էյ:

Հուժմօ ամէնէն բըղիգ անպայը Կընոց բաբուն ասսոց, թի

բօր ընձիգ Թ դույ, աս դայի Թ եիէս ցանիէմ: Բօրը դայը-
միշ իելէվ ըսսիէց:

— Կընօ, միէնձէդ, օյթանշիլէդ ինչ խայ դէսսօ էյ թիէ-
նէ ի՞նչ խայ բի դէսնում:

Դօղօն լածձօվ, բաբուն ծառը վուէդը բաքիէց. բօրն Թ
մէղքցօվ, էնուէյ Թ բախրօ, բիդէյ դըվօվ:

Դօղօն կընոց, բիդէյ բախրէթը առօվ, կընոց ցանիէց:

Յիյիէնը հասօվ: Բաղիէց, գօլ էյոց, դույէնը թըշիէց,
հազըիէց, բաբուն խաբայ ըղըյգիէց... Արաբօն չըվօլը օռ է-
գօ":

Ադ բըղիգ դըղօն սաղանօ էղօվ: Ան վօխըը թէրթէշը գէյ.
առօվ գալին թէվը նըսղօվ, բէկշուտին գը գէնէ: Գէս շիէթ,
ի՞նչ դիսնուս, տէվ մը, Խանդգօ գօմէն տէվ մը գազգօ: Դը-
ղօն թէրթէշը ծառը առօվ... Եա Յիսուս, եա Քըյիսղուս" ասոց
թէրթէշը ան գօմը թէշիէց. եօյը կընօց տէվին շազըղին թէշ-
դիէց: Տէվը ընգօվ, ամօ չի սաղգիցօվ, գը փախնու:

Դօղօն ինչվի սըբըղդուն գալին թանջը բիլիիէց:

Լուսօվ բօրը իգիէթ, ի՞շ դէսնուս, ցիյիէնը, էյտը հում-
մօ դանէլէվ չի բայբիյ:

— Անջիմ դըղօս, — ըսսօվ բօրը՝ օխնիէց:

Դօղօն կընոց բաբուն ծառը բաթօվ, ցիյիէնը էյտը լէծ-
ձուցին իյիէնց դունը դային:

Դօղօն բաբուն ասսոց.

— Բօրիս, եիէս ադ տէվը թիշդէցի. տէվը փախիէյ Թ, էյի-
նը վազելէվ կածձիէյ է. ախալդոնթս Թ թըգգօն բայաբայ իշ-
ղօնթ, դիսնում ադ վուէյ մաղայօն գընոց նա գընօնթ գէնի-
էնթ. գէշին առնունթ կօնթ:

— Կածձէթ, — ասսոց բօրը, — էյինը իզլէմիշ էյէթ. վուէյ
տիէդ մըղիյէ նա, իսթօնիէցէթ, վօղը թը չի մընօ:

Դըղաթնին ժիէթը մէգ կածձին, էյինը իզլէմիշ էնելէվ
կըղօն: Ի՞շ դիսնուս, միէնձ ծուէյ մը դոթը չի դիսնըվօվ
ծուէյին մէնը մըղիյ Թ:

Խոսք Գեւորգ էյշէնյանի, Յարշանյան,
1885թ. ծնված, Գրառվեց 1954 թվին:

Հէջին անգամ էյ, էյ միտնձ անգինը առջինիէզը պիյէյ նմ
 ույուէցթը անգինին մայը-մամիզը գը սազէյ գըզէյ: Բըլու-
 զը աշղոյ կա նմ բուէյտը մամիզը գու գըռէ, մօրը էղէվ
 բըլուզը ըռինդ գաղօ, գը դուշդուխէ, մէյը թէվը գու բառ-
 գըցընիէ: Մէյն ա շուէղ-շուէղ եիէղ ըռուպ գը խըմցընէ,
 գու բըլլէ էյ թըյղընէլէթ գուզի էյ դիէղը կօ: Մազալ էյը
 մամիզը ավա գազգօ, բըլուզը գը վըլօ, թինթը գու բըթղիէ.
 աշվուշթը գու խըփնէ, կըլուխը վիէյ վայ ծիվի գու պիյէ,
 պիթ մօղն ա պէյնին առիթը գու խէթէ, մէգ մաղէթ բըլուզը
 լէգէնէն տույս գը հանէ: Ինչվի մէյը գաթը կօ նէ բըլուզը
 պօնն չավդէ: Մայը էյգէյ ի պուշն ճույ չի խմէ, կինի գու
 խըմէ: Ինչվի թառսուշն էյ առիէվը չիննէ, թառսուշն գու բէյ-
 հիյէ. իսբիդօգ ալլօխ գու գաթէ: Բըլուզը մէգ էյգու շապ-
 թըվօն նօ նմ ույուէցկը գը բառգի, ինչվի թիյը, յա ախպա-
 յը իղըվէն կօ, յա դմ ինթ թէլիէլ բաշլէ:

Բըլըզին կըլխուն վույան մէթէլիգ կիմի գազուզ տիէղ մը
 գու գինօ, ինչվի բըլուզը «թօյ» չասսէ, անտիէղը չամըյնօ:
 Բըլուզը դահօ խուսիլ չի բաշլօծ, պիյօնը առիէվ գաթէ նմ,
 ան բըլուզը մուշն գուննօ:

Բըլըզդանթը եիէփ էյ առգէ փըյթի, ումուզնու վույօվէն
 առգան իղիէվը գը թայիէն ասսիէլէվ:

— «Կայուն կընօ ծըմէր էգօ»:

«Հանընի ընդհանուր պատ-
 մություն» գրթից

Բ Ա Ռ Ե Ր

Աշխօսուշն	կեցցե, «աշգ-օլսուշն» բառի ազավաղվածն է:
Ուտուլի-պիյիէլ	կարգի բերել, դաստիարակել
Թեյբիյէ էնիէլ	կրթել
Ավլօղ	զավակ
Ըռօղ	առատ /այստեղ նշանակում է էծան/
Բախրօ	եզ

Բիդէյ	սերմ
Հէյիյ	առօր /չուօ/
Բալլա /թարլա/	առտ
Բէգիյ	բեռնատար ձի /ամորձահատված/
Թէյթիճ /թէրթիճ/	կապարճ
Հյգէյ իպուշ	երկու օր ի բուշ
Ղուշտօխ	խանձարուր
Այլօխ	թաշկինակ, գլխաշոր
Մէթէլիկ	թուրթակաւ դրամ /պղնձյա/ երկու կոպեկի առժողութեամբ, ներկա մեր 20 կոպեկանո- ցի մեծութեամբ:
Ումուզ	ուս
Բըթղիէլ	սեղմել
Ղազէթէ	լրագիր

Մ Ա Տ Ե Ն Ա Գ Ի Տ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

1. ԱԼԻՄԱՆ Ղ. Սիսուան. Վենետիկ; 1885:
2. ԱԼԻՄԱՆ Ղ. Աշխարհագրութեան, Վենետիկ, 1855:
3. ԱԼԳՕՅԱՃՅԱՆ Ա. Պատմութեան Հայոց Կեսարիոյ, Կահիրե, 1937:
4. ԱԼԹԻՆՅԱՆ Ս. Հաջըն թաղաքը:
5. ԱՂԱՎՆՈՒՆԻ Մ. Միաբանք և այցելութեան Հայոց Երուսաղեմի. Երուսաղեմ, 1929:
6. ԱՃԱՌՅԱՆ Հ. Ուրվագիծ և դասավորութեան Հայ բարբառների: «ԷՄԻՆՅԱՆ ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԱՍՏՈՒ», Հ.Ը.Նոր-Նախիջևան, 1911:
7. ԱՃԱՌՅԱՆ ՀՐ. Գովառական բառարան. ԷՄԻՆՅԱՆ ԱԶԳԱ-ԳՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԱՍՏՈՒ, Հ.Բ.Թիֆլիս, 1913:
8. ԱՃԱՌՅԱՆ ՀՐ. Թանութիւն Նոր-Ձուղայի բարբառի. Երևան, 1940:
9. ԱՃԱՌՅԱՆ ՀՐ. Հայոց լեզվի պատմութեան. Հ.Բ.Երեւան, 1951:

10. ԲԱՎՈՒԿՅԱՆ Կ. Հանոյ ծագման մասին: «ՀԱՃԸՆ» ամսաթերթ, 1927:
11. ԲԻՒՐԱՏ Ս. Ջեյթունի պաշտպանությունը, Կ.Պոլիս, 1912:
12. ԳԱԼՍՏՅԱՆ ԳՐ. Մարաշի պատմությունը. Նյու-Յորք, 1928:
13. ԳՈՒԴՈՒԼՅԱՆ ԳՐ. Կիլիկյան աշխարհագրություն, Կ.Պոլիս, 1922:
14. ԵՐԳԱՐԱՆ Բ Բեյրութի «Նոր սիրոյ ընկերություն», 1926:
15. ԹՃՈԳԻԿ Ամենուն տարեցույցը. 1927, էջ 245-247:
16. ԹԵՐԱՅԱՆ Հ. Կիլիկյան աղետը: Կ.Պոլիս, 1912:
17. Լ Ե Ո Հայոց պատմություն: Հ.Գ.Երևան, 1947, էջ 741:
18. ԿԻԼԻԿԻԱ Պետերբուրգ, «ԱՐԱՔՍ» մատենադարան, 1894
19. ԿԻԼԻԿԻԱՅԻ ՔԱՐՏԵԶ Կ.Պոլիս, 1849:
20. ԿԻԼԻԿԵԱՆ ԿՍԿԻՍՆԵՐ «Վաւերագրեր Կիլիկիոյ կաթողիկոսական Դիւանին» 1908-1915թթ. Բեյրութ, 1927:
21. ԿԻԼԵՍԵՐԵԱՆ Բ. Աթոռ կիլիկիոյ կաթողիկոսության. ըստ հետազոտության «ՏԱԻՐՈՍ» շաբաթաթերթ, Բեյրութ, 1936:
22. ՂԱՐԻԲՅԱՆ Ա. Ուրվագիծ Հայոց լեզվի պատմության: «Կիլիկիայի բարբառը», Երևան, 1937:
23. ՂԱՐԻԲՅԱՆ Ա. Հայ բարբառագիտություն. «Ջեյթունի բարբառը», Երևան, 1953:
24. ԶԱՄԶԵԱՆ Մ. Պատմություն Հայոց: Հ.Գ. Վենետիկ, 1911:
25. ՊՈՂՈՍՅԱՆ Յ. Հանքնի ընդհանուր Պատմություն: Բոստոն, 1944:
26. ՏԵՐ-ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ Պ. Պատմություն ազատութեան Հանոյի ձեռաց Գողանաց:
27. ՔԻՒՐՔՃԵԱՆ Վ. Հայկական Կիլիկիա: Նյու-Յորք, 1919:
28. ՕՐՄԱՆԵԱՆ Մ. Ազգապատում: Հ.Բ.Կ.Պոլիս, 1912:
29. ՕՐՃԱՆԵԱՆ Մ. Հանքնը և հանքին անցեալին մեջ: «Հանքն» ամսաթերթ, 1927:
30. S. Devirian «Our troubles in Asia» p. 99

31. Agkussy "Jettoun" 1897 v.
32. William Ramsay "Historical geography
of Asia miner

1. Համառոտագրութիւն վայրերի անունների . . .	3
2. Ա ռ տ ջ ա բ ա ն	4
3. Պատմական և վիճակագրական Համառոտ տեղեկութիւններ Հաջրնի մասին	7
4. Ընդհանուր տեղեկութիւն Հաջրնի բարբառի մասին	14
5. Առաջին մաս: Հնչյունաբանութիւն	18
6. Հնչյունական կազմը	20
7. Երկբարբառների փոփոխութիւնը	33
8. Բաղաձայնների Հնչյունափոխութիւնը	36
9. Հնչյունափոխութիւն	57
10. Կրկնակ բաղաձայններ	59
11. Հնչյունների անկում	60
12. Հ ա վ ե լ ու մ	61
13. Հնչյունների տեղափոխութիւն	62
14. Ս դ ու մ	63
15. Ա ծ ա ն ց ու մ	64
16. Եզրակացութիւն	65
Երկրորդ մաս: Բերականութիւն	66
18. Ձևաբանութիւն: Գոյական	68
19. Հոգնակիի կազմութիւնը	68
20. Հոլովների կազմութիւնը	71
21. Հ ո լ ո վ ու մ ն ե թ	72
22. Ի հ ո լ ո վ ու մ	72
23. Ու հ ո լ ո վ ու մ	73
24. Օն /ան/ կամ Օ /ա/ հոլովում	75
25. Օն /յան/ հոլովում	76
26. ՕՅ /որ/ հոլովում	77
27. Վուէճ /ոյ/ հոլովում	77
28. Յ հոլովում	78
29. Այլաձև կամ անկանոն հոլովումներ	79
30. ՎՕն /վա/ հոլովում	81
31. Ածականների Համեմատական աստիճանները	83

32. Թվական	84
33. Դ ե ռ տ ն ու ն	85
34. Անձնական դերանուն	85
35. Ցուցական դերանուն	86
36. Հարցական և հարաբերական դերանունների հոլովումը	87
37. Հ ո դ	90
38. Դ ե ռ ք տ յ ն ե ռ	91
39. Բայի եղանակները	95
40. Խոնարհման աղյուսակ	96
41. Ա լծորդություն ի էլ, ԿԸՅԻ էլ /զրեւ/	96
42. Բ լծորդություն ՕԼ/աւ/ գայտօւ /կարդաւ/.	100
43. Գ լծորդություն իլ հակնիլ /հագանիլ/	102
44. Դ լծորդություն ՈԻԼ առնուլ /առնել/	103
45. Պատճառական բայերի խոնարհումը	105
46. Էնիել /անել/ բայի խոնարհումը	107
47. Անկանոն բայերի խոնարհումը	110
48. Մի քանի այլ բայերի խոնարհումը	118
49. Փոխառյալ բառերի ու բայանունների գործա- ծությունը Հաջընի քարքառում	121
50. Ժխտական խոնարհում	123
51. Մ ա կ ք տ յ ն ե ռ	130
52. Մակբայաբար գործածվող դերանուններ և ածականներ	131
53. Արաբերենից և պարսկերենից առնված մակբայներ	132
54. Կ ա պ ե ռ	133
55. Շ ա դ կ ա պ ն ե ռ	135
56. Զ ա յ ն ա ռ կ ու թ յ ու ն ն ե ռ	135
57. Ե զ ռ ա կ ա ց ու թ յ ու ն	137
58. Երրորդ մաս. նմուշներ	138
59. Ժողովրդական բանահյուսություն	140
60. ա/ Հաջընջիներու օրոքը	140
բ/ Մանկական ասացվածք	141
գ/ Ա ղ ո թ ք	142

դ/ Առավոտյան աղոթք	էջ .142
ե/ Ժողովրդական տաղանքներ	.142
զ/ Հ ա ն ե լ ու կ ն ե թ	143
է/ Ժողովրդական տառներ Հաջընի բարբառով..	145
ը/ Փոխաբերություններ և այլ տաղանքներ— ներ	.164
թ/ Ն ա խ ա պ ա շ ա թ մ ու ն ք ն ե թ	167
60. Հեջընու զեյից	.168
61. Հերթթ / Հեթթթ / Թոմթել աշգինը	169
62. Գեթիշ դադոն	170
63. Հեջընու աղաթնին	172
64. Բ ա ո ե թ	172
65. Մատենագիտություն	.173
66. Բովանդակություն	176

Պատվեր 57

Վճ 04151

Տպագրանակ 500

Երևանի պետական համալսարանի «Դժոխք» տպագրական ցեն, Երևան,
Արվյան փող. 52

ԳԱՍ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

220039645

II
A 39645

2130' 39 404.